

1974-11-01

þÿ • - ± • ã ä ¯ ± - ä ì¼ ç â 96 ç â - ä µ í

þÿ “ á · ³ ì á¹ ç â ž µ ½ ì à ç å » ç â

þÿ • ã ä ¯ ±

<http://hdl.handle.net/11728/8764>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : Π Ε Τ Ρ Ο Σ Χ Α Ρ Η Σ

ΕΤΟΣ ΜΗ' - ΤΟΜΟΣ 96^{ος} - ΤΕΥΧΟΣ 1136

Ἀθήναι, 1 Νοεμβρίου 1974

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΕΡΑΛΗΣ ..... Θάνατος ὁ ὥραιος - Ἐπιστροφή - Ἀτελείωτα (ποιήματα).
ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ ..... Προβλήματα κ' ἐρωτήματα: Τὰ καημένα τὰ χελιδόνια...
ΚΡΙΝΑΓΟΡΑΣ (μεταφρ. ΒΑΣ. Ι. ΛΑΖΑΝΑΣ) ..... Τὸ μῆγμα τοῦ τυράννου (ἐπίγραμμα).
ΜΙΧ. Δ. ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΣ ..... Ἡ Ἱστορία τῆς Δικαιοσύνης.- Μιά πινακοθήκη παράδειγμα.
Γ. ΒΑΛΕΤΑΣ ..... Ὁ ραφωδὸς τῆς Ρωμοσύνης καὶ πρόμαχος τοῦ Εἰκοσιένα.
ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΞΥΔΗΣ ..... Ὁ Τερτσέτης στὴ δίκη τοῦ Κολοκοτρώνη.
ΙΜΜΑΝΟΥΕΛ ΚΑΝΤ (μετ. Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ)... Ἀπόκριση στὸ ἐρώτημα: Τί εἶναι Διαφωτισμός.
ΑΙΜΙΛΙΑ ΙΒΟΥ ..... Προοπτική (ποίημα).
ΠΕΡ. ΕΜ. ΚΟΜΝΗΝΟΣ ..... «Θεόκτιστα τείχεα» (τέλος).
ΑΒΕΛΑΡΔΟ ΑΡΙΑΣ (μεταφρ. Γ. Δ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ)... Κούρνιαχτός καὶ τρόμος (συνέχεια).
ΒΙΚΤΩΡΙΑ Π. ΠΑΠΑΔΑΤΟΥ ..... Ἄνοδικό (ποίημα).

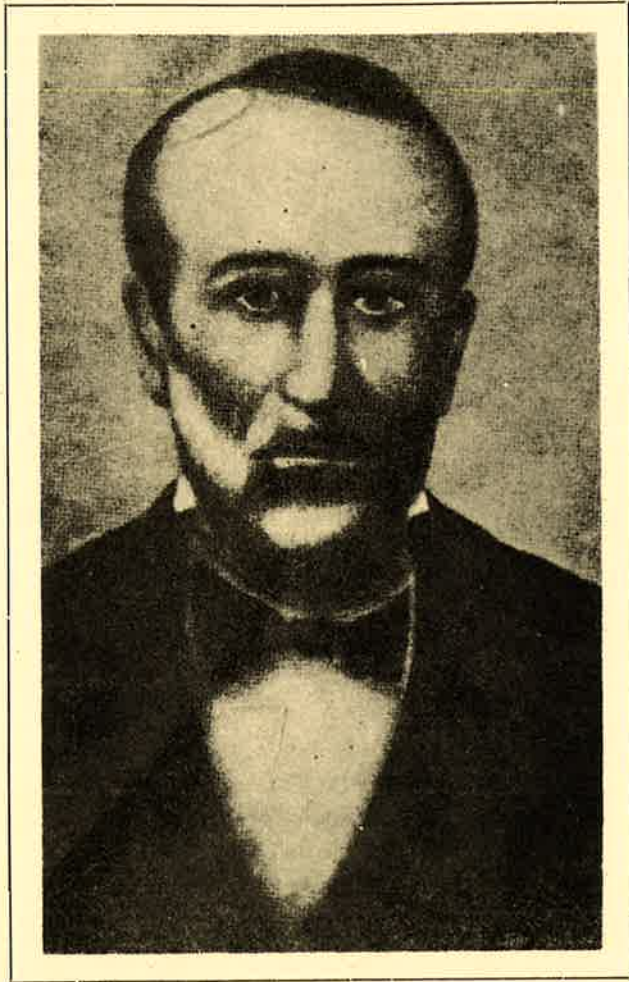
Στὸ τεῦχος τοῦτο :

Ἀφιέρωμα στὸν

ΓΕΩΡΓΙΟ ΤΕΡΤΣΕΤΗ

τὸν λόγιο καὶ τὸν δικαστή.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΕΡΤΣΕΤΗΣ

(1800 - 1874)

Μοναδική φωτογραφία του στη Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς.

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΕΤΟΣ ΜΗ' - 1974
ΤΟΜΟΣ
ΕΝΕΝΗΚΟΣΤΟΣ ΕΚΤΟΣ

ΑΘΗΝΑΙ, 1 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1974

ΤΕΥΧΟΣ 1136

ΘΑΝΑΤΟΣ Ο ΩΡΑΙΟΣ

Ὁ ὠραῖος ὁ θάνατος θάχῃ τὰ μάτια
ἐκεῖνα πὸν σὲ κοίταξαν κατάβαθα
σὲ μὴν ἀνεπανάληπτη στιγμή τῆς ζωῆς σου
καὶ δὲν τὰ πρόσεξες. Παραμερίζοντας
μορφές καὶ προσωπεῖα, θὰ σταθῇ ἀντικρὺ σου
ὁ ὠραῖος ὁ θάνατος. Ἐπιστροφή
τῆς ποίησης πὸν δὲν ἐγράφηκε, τῆς μουσικῆς
πὸν δὲν τραγουδήθηκε, τῶν δακρῶν
πὸν δὲν ἐκόλησαν. Ἔτσι θᾶναι
ὁ θάνατος ὁ ὠραῖος. Κι ἔτσι θὰ περάσῃ
στὴν ὑπαρξή σου, ἀνεπαίσθητα,
τὸ διάφανο παραπέτασμα κλείνοντας
σὰν μὲ τὰ χέρια τῆς ἀδρας.
Ἄσπιλη ἀγάπη, πὸν ὄνειρεύεται χαμογελώντας,
στὸν αἰῶνα τὸν ἅπαντα,
τῇ ματιὰ τὴν ἀποξεχασμένη.
Ἔτσι θᾶναι
ὁ ὠραῖος ὁ θάνατος.
Ἰριδισμὸς στὸ κρύσταλλο τῆς λύπης,
τεχνουργημένο, ἀπὸ χρόνια, γιὰ ἓναν ἥλιο
δισταχτικό, πὸν ξάφνου ἀποκαλύφθηκε.
Ἔτσι θᾶναι
ὁ θάνατος ὁ ὠραῖος.

(Παρακαλῶ, μὴ μοῦ φειδωλευτῆτε
ἓνα δαφνόφυλλο).

ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ

Ἐνας γύρος ἀκόμα. Θὰ δῆς ξανά τὰ βουνὰ
ν' ἀναδύονται. Θ' ἀκούσης
τὸ ποδοβολητὸ τοῦ ἀλόγου πὸν σταμάτησε
στὴν πόρτα τοῦ κοιμητηριοῦ, κατὰ τὴ δόση.

Ἔνας γύρος ἀκόμα.

Τὸ ἑλαφρὸ μαστίγιωμα

τῆς βροχῆς

στὰ ὄνειρα τῶν νεκρῶν πὸν σὲ λησμόνησαν.

Τῆς πεταλούδας τὸ ἄγγιγμα πάνω στῶν τάφων τῆ χλόη.

Ἡ δόξα σχεδιάζοντας, βιαστικά, ἓνα χαμόγελο.

Καιρὸς γιὰ περισυλλογή. Ἔνας γύρος ἀκόμα.

Χαράματα, ξεκινοῦμε. Θὰ δῆς ξανά,

ἀπροσπέλαστα,

τὰ βοννά.

ΑΤΕΛΕΙΩΤΑ

Πορευόταν στὴ μοναξιά.

Ἄγρια; σκληρή; σιωπηλή; Ποιὸ νόημα θάχε

ἓνα ἐπίθετο; Ἡ μοναξιά εἰν' αὐτάραχος

σὰν μιὰ σημαία σὲ βουνοκορφὴ

πὸν δέρονται ἀπ' τὴ θύελλα.

Σὰν τὸ λιοντάρι πετρωμένο σὲ κυκλώπεια πόλη.

Πορευόταν στὴ μοναξιά.

Δὲ θυμότανε τίποτα. Ἔνα κόμμα

ἀνέβαινε στὰ μάτια, ὄποχωροῦσε

ἀλότρωτο, καθὼς τὸ φῶς πὸν ἀναβοσβήνει

στὸν μανδύα τῆς νύχτας.

Πορευόταν στὴ μοναξιά.

Ὅπως αὐτὸ τὸ ποίημα,

πὸν μὲ συνάντησε,

πὸν μὲ προσπέρασε

δίχως νὰ πῆ

τὴν τελευταία του λέξη.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΕΡΑΛΗΣ

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ Κ' ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

ΤΑ ΚΑΗΜΕΝΑ ΤΑ ΧΕΛΙΔΟΝΙΑ...

Τί ωραία λογοτεχνική σελίδα θά μπορούσε νά γίνει στά χρόνια τής belle époque ή δραματική περιπέτεια τών χελιδονιών, πού τά θρήκε βαρυχειμωνιά στήν Έλβετία καί ή ευαισθησία τών Έλβετῶν τά έστειλε μέ αεροπλάνο στήν Έλλάδα, γιά νά συνέλθουν, μακριά άπ' τό φονικό κρύο, κ' έπειτα νά συνεχίσουν τό ταξίδι τους γιά τά πιό θερμά κλίματα! Οί τηλεγραφοί καί οί έφημερίδες έδωσαν μέ κάθε λεπτομέρεια αὐτή τήν περιπέτεια, — μέ σκάφος τής «Swissair» καί μέσα σέ 200 κουτιά μᾶς ήρθαν 9.000 χελιδόνια, — μᾶς πληροφόρησαν ότι «εις τήν Έλβετίαν εἶχε ἀναληφθῆ μεγάλη έκστρατεία διασώσεώς των» καί ή τηλεόραση μᾶς έδειξε τά ταλαιπωρημένα πουλιά, κι όσα έζησαν καί ξεπετάχτηκαν άπό τά κουτιά μέ λαχτάρα στόν έλληνικό ήλιο καί όσα δέν εἶχαν άντοχή κ' έπεσαν νεκρά. Θά μπορούσαμε νά δώσουμε κι άλλες πληροφορίες, κι άκόμα, θά έπιχειρούσαμε νά γράψουμε αὐτή τή σελίδα, όσο κι άν δέν έχουμε τήν ευαισθησία τών Έλβετῶν. Η σελίδα, έστω καί μέ τή μικρή μας ευαισθησία, θά εἶχε όμορφιά, γιατί θά ήταν γεμάτη άπό πουλιά, πλημμυρισμένη άπό τήν άγωνία τους καί χρωματισμένη άπ' τήν άγάπη μας.

Άλλά πῶς νά σταθεῖ αὐτή ή σελίδα σήμερα, πῶς νά τολμήσει μιάν έπιστροφή στή belle époque; Μιά μόνο ματιά στίς ίδιες έφημερίδες πού γράφουν γιά τήν περιπέτεια τών χελιδονιών, μᾶς άφυπνίζει, μᾶς γεμίζει ντροπή καί μᾶς καλεῖ ν' άπομα-

κρυνθοῦμε άπό τισ ψευδαισθήσεις καί τισ ωραιολογίες. Άντιγράφουμε τήν εἶδηση, γιά νά μήν κατηγορηθοῦμε γιά άνακρίβειες ή υπερβολές.

«Μπογκότα, Παρασκευή μεσημβρία. — Πλέον τών έκατόν παιδιά άποθνήσκουν καθ' ήμέραν έκ πείνης εις τήν Κολομβίαν. Κατ' ειρωνικήν σύμπτωσιν, τήν τραγικήν αὐτήν εἶδησιν άνεκοίνωσε τό Ίνστιτούτον «Οικογενειακῆς Εϋημερίας», προσθέτον ότι τουλάχιστον 80.000 παιδιών, ηλικίας κάτω τών πέντε έτῶν, άποθνήσκουν κατ' έτος εις τήν Κολομβίαν. Εις τόν αριθμόν αὐτόν περιλαμβάνονται καί 36.000 παιδιών, τών οποίων ό θάνατος όφείλεται εις τόν ύποσιτισμόν. Η δημοσίευσις τής στατιστικῆς συμπίπτει μέ τήν άπότομον αύξησιν τοῦ κόστους ζωής.» Θά μπορούσαμε νά προσθέσουμε στούς άριθμούς αὐτούς καί τούς άλλους έκείνους άριθμούς πού μᾶς έρχονται κάθε μέρα άπό τή μαρτυρική Κύπρο, θά μπορούσαμε καί νά καλέσουμε τούς Έλβετούς, πού τόσο δυνατά χτυπάει ή καρδιά τους γιά τά καημένα τά χελιδόνια, καί όλους τούς άλλους τής Εϋρώπης, τοῦ παλιοῦ καί τοῦ νέου κόσμου, πού καλοκάθονται άπάνω στά άγαθά τους άσυγκίνητοι γιά ό,τι γίνεται όχι πιά στά πουλιά, αλλά στίς σημερινές κοινωνίες τών ανθρώπων καί στά παιδιά τους, αδύναμα κι αὐτά πουλιά, καί νά τους ρωτήσουμε: Ὑπάρχει πολιτισμός στα μεταπολεμικά μας χρόνια; Κι άν ύπάρχει ό πολιτισμός αὐτός καί εἶναι τόσο νοσηρός πού νά μᾶς κάνει νά μαζεύουμε μέ τόση στοργή τά χε-

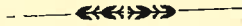

λιδόνια ἀπὸ τὰ ἐλβετικά κουτιά ἀλλὰ καὶ ν' ἀνεχόμεστε τὸ φοβερὸ κυνήγι τοῦ ἀνθρώπου ὄχι μόνο στὴν Κύπρο μὰ ὅπου παρουσιάζονται ὀρδὲς βαρβάρων, τί ὑπόδειγμα ζωῆς μπορεῖ νὰ γίνει καὶ ποιά ἀληθινὴ εὐτυχία μπορεῖ νὰ ὑποσχεθεῖ;

“Ἄς μὲ συχωρέσουν τ' ἀγαπημένα τὰ χελιδόνια ποὺ ξεκίνησα ἀπὸ τὴν περιπέτειά τους κ' ἔφτασα σ' αὐτές τὶς σκέψεις, ποὺ δὲν ἔχουν καμιὰ σχέ-

ση μὲ τὴν ὁμορφιά τους καὶ μὲ τὴν ἀθωότητά τους. Καὶ καθὼς βλέπω ἀπὸ τὸ παράθυρό μου νὰ σκοτεινιάζει ὁ οὐρανός, σταματῶ τὴ γκρίνια. “Ἄς προφτάσουν, Θεέ μου, τὰ καημένα τὰ χελιδόνια νὰ πετάξουν μακριὰ ἀπ' τὸ χειμῶνα τοῦ πολιτισμένου κόσμου, γιὰ νὰ γυρίσουν πάλι τὴν ἀνοιξὴ καὶ νὰ τοῦ δώσουν λίγη χαρά.

ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΚΡΙΝΑΓΟΡΑ*

ΤΟ ΜΝΗΜΑ ΤΟΥ ΤΥΡΑΝΝΟΥ

«Εἶ καὶ τὸ σῆμα λυγδίνης ἀπὸ πλακόσ...»

Τὸ μνημα αὐτὸ ἀπὸ μάρμαρο λαμπρὸ, ποὺ λιθοξόος μὲ ἀκρίβεια καὶ μὲ περισσὴ τῶχει σμιλέψει τέχνη, δὲν εἶναι, ὡστόσο, καὶ νεκρὸ καλοῦ. Μὴν κρίνεις, φίλε, τὸν ἄνδρα ἀπὸ τὸ μνημα του· ἀναίσθητη εἶναι ἡ πέτρα· καὶ ἄνδρας ἂν εἶναι σκοτεινὸς κί' αὐτὸν θά τὸν καλύψει. Λοιπὸν: Τὸ μνημα αὐτὸ τὰ ράκη τὰ πανάθλια κρύβει τοῦ Ἐδνικίδη. Κάτω ἀπ' τὴ γῆς σαπίζει τώρα ἐκεῖνος!

Μεταφρ. ΒΑΣ. Ι. ΛΑΖΑΝΑΣ

* Παλατινὴ Ἀνθολογία VII, 380.

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

ΜΙΑ ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Μέσα σέ μιὰ ιστορική αφήγηση, τίποτα δέν μιλεί πιδ εὐγλωττα ἀπὸ τὸ παράδειγμα. Σελίδες δλόκληρες σχολίων, καὶ Κεφάλαια δλόκληρα ιστορικῶν στοχασμῶν δέν μποροῦν νὰ μιλήσουν πιδ έντονα, πιδ διδακτικά, ὅσο μιλεί ἓνα παράδειγμα ιστορικό. Ἴσως - ἴσως, ἢ Ἰστορία δέν εἶναι: στὸ βάθος της, παρὰ μιὰ σοφὴ σειρά καὶ ἀλληλουχία ἀπὸ έντυπωσιακά καὶ διδακτικά παραδείγματα.

Σ' αὐτὴ τῆ βάση στηρίζονται οἱ γραμμές πὸ ἀκολουθοῦν, ἀφιερωμένες σ' ἓνα πρόσωπο, πὸ ἡ παρουσία του στήν ἱστορία τῆς Δικαιοσύνης συγκεφαλαιώνεται καὶ προσωποποιεῖται σ' ἓνα παράδειγμα, ὕψιστο καὶ σεβαστό.

Μνήμη ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματα: Συμβούλιο Ἐπικρατείας, 1929.

Ὅταν ἀναζητῶ ἀναμνήσεις καὶ εἰκόνες ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματα τῆς δικαστικῆς μου σταδιοδρομίας, συναντῶ σταθερὰ μιὰ μορφή δικαστοῦ, πὸ συντροφεύει τίς πιδ καλές παραστάσεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης: εἶναι ἡ μορφή τοῦ κ. Σπύρου Διδάρη, Συμβούλου τῆς Ἐπικρατείας στὰ 1929, ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς λειτουργίας τοῦ δικαστηρίου αὐτοῦ.

Εἶχα τὴν τύχη νὰ ἐργάζομαι ἐπὶ ἓνα χρόνο στὸ ἴδιο γραφεῖο μαζί του, (στὸ Ἰλίου Μέλαθρον, ὅπου στεγαζόταν τότε τὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας), καὶ πάντα λέω στοὺς φίλους μου, ὅτι, ὅσα ἔμαθα κοντὰ του αὐτὸν τὸν ἓνα χρόνο, δέν τὰ ἔμαθα κατόπιν οὔτε σέ δέκα ἢ εἴκοσι χρόνια. Πραγματικὸς δικαστὴς, ἀλλὰ καὶ σοφὸς καὶ καλλεργημένος ἄνθρωπος, εἶχε ἐπὶ πλέον καὶ τὸ χάρισμα νὰ ἐκφράζεται μὲ τὴν κεφαλ-

λωνίτικη θυμοσοφία του, μὲ τρόπο ἐπιγραμματικό, πὸ χάραιε τὰ λόγια του βαθιὰ στὸ μυαλὸ καὶ στήν καρδιά ὅσων τὸν ἀκουγαν.

Κάποτε, σέ μιὰ συζήτηση πάνω σέ ἀμφίβολη νομικὴ λύση, εἶχα τολμήσει νὰ πῶ ὅτι ἴσως θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξετάσουμε ἂν θὰ ἦταν περισσότερο «σκόπιμη» ἢ ἄλλη λύση. Ὁ κ. Διδάρης μοῦ εἶπε ἀμέσως:

— Νὰ ἔχεις πάντοτε στὸ νοῦ σου, ὅτι ἡ ὕψιστη σκοπιμότης εἶναι ἡ νομιμότης!

Χιλιάδες φορές ἀπὸ τότε, τὸ ἀξίωμα αὐτὸ (λακωνικό, ἀλλὰ καὶ ἀρμονικό, μὲ τὴν ἀντίθεση μαζί καὶ παρήχηση, πὸ περιέχει) ἐπανερχόταν στὴ μνήμη μου, σὰν ἤχος, σὰν δίδαγμα, σὰν καμπάνα τοῦ κινδύνου, ἀλλὰ καὶ σὰν σωσίβιο σέ δύσκολες στιγμές. Σέ στιγμές ὀδυνηρῆς ἀμφιβολίας γιὰ τὴν προτιμητέα λύση σέ μιὰ δίκη, τὸ ἀξίωμα αὐτὸ ἐρχόταν νὰ ρίξη τὸ βάρος του στήν πλάστιγγα, νὰ μὲ λυτρώσει ἀπὸ τὴν ἀμφιβολία καὶ νὰ μὲ ὀδηγήσει στὴ σωστὴ ἀπόφαση.

«Ἡ ὕψιστη σκοπιμότης εἶναι ἡ νομιμότης». Ὁ δικαστὴς Διδάρης μοῦ ἀνέλυε ἤρεμα καὶ σοφὰ αὐτὸ τὸ ἀξίωμα:

Ἄς ποῦμε ὅτι διστάζεις μπροστὰ σέ δυὸ λύσεις: ἡ μιὰ φαίνεται πιδ σωστὴ, ἀλλὰ συνοδεύεται ἀπὸ πρακτικὲς δυσχέρειες, ἀπὸ κινδύνους, ἢ ὅτι ἄλλο. Εἶναι ὅμως ἡ νόμιμη: αὐτὴ πρέπει ν' ἀκολουθήσεις χωρὶς νὰ διστάσεις. Ἐπειδὴ εἶναι νόμιμη, εἶναι συνάμα καὶ ἡ πιδ «σκόπιμη» λύση. Γιατί; Γιατί, ἂν, ἀκολουθώντας αὐτὴ τὴ λύση, ὑποστείς συνέπειες δυσάρεστες, ἀντιθέσεις ἢ διωγμοὺς καὶ ὅτι ἄλλο, τοῦλάχιστον θὰ μπορεῖς νὰ λές στὸν ἑαυτὸ σου: ἔκαμα τὸ σωστό, ἔκαμα τὸ νόμιμο. Καὶ μὲ αὐτὴ τὴν ἤρεμη συνείδηση, κάθε συνέπεια, κάθε ταλαιπωρία θὰ φαίνεται ἀσήμαντη, θὰ τὴ ση-

κλώνεις ἀνάλαφρα καὶ ἤρεμα, γιατί θά ἔχεις κάμει τὸ σωστό.

Τί σοφὰ λόγια! Πόσες φορές τὰ ἀναθυμιάζοντι καὶ αὐτὰ στή διαρροή τῶν δεκαετιῶν, ὅπου ὑπηρετοῦσα σάν λειτουργὸς τῆς Δικαιοσύνης, στὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας! Καὶ ἦταν γραφτὸ νὰ τὰ ἀναθυμηθῶ ἀκόμη πιὸ έντονα, τίς μεγάλες ἐκεῖνες στιγμές, ὅταν τὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας ἐξέδωκε τίς ἱστορικὲς ἀποφάσεις πού ἀκύρωναν τίς ἀπολύσεις τῶν δικαστῶν καὶ εἰσαγγελέων.

Εἶχαν περάσει ἀκριβῶς σαράντα χρόνια ἀπὸ τὸ 1929, ἀπὸ τότε πού, νεαρὸς δικαστής, εἶχα ἀκούσει τὰ σοφὰ ἐκεῖνα λόγια. Ἀπὸ τὰ βάθη ὅμως τῆς μνήμης, σάν μακρινὸς ἀπὸ γῆρας, ἔρχονταν νὰ μὲ βοηθήσουν, νὰ μὲ δυναμώσουν, νὰ διευκολύνουν τὴν ἀπόφασή μου, νὰ διαλύσουν τὸ δίλημμα, νὰ λύσω νὰ καὶ ὄχι νὰ κόψω τὸν γόρδιο δεσμὸ: «ἡ ὑψίστη σκοπιμότης εἶναι ἡ νομιμότης»!

Ἔτσι γίνεται πάντα: τίποτα δὲν ἐπηρεάζει τὰ βήματα τῆς ζωῆς μας ὅσο οἱ πρῶτες καλὲς ἐντυπώσεις, οἱ πρῶτες διδασχές, πού πήραμε σὲ ἐποχή, ὅπου ἡ ψυχὴ μας ἦταν εὐπλαστὴ σάν τὸ κερὶ, γι αὐτὸ καὶ σφραγίζονταν εὐκόλα ἐπάνω τῆς, καθὼς λέει καὶ ὁ Πλούταρχος, οἱ καλὲς ὁδηγίες καὶ συμβουλές. Τυχεροὶ ὅσοι δέχτηκαν τέτοιες διδασχές, στὴν ὥρα τὴν κρίσιμη, στὴν ὥρα πού ἔπρεπε.

Ἔργο ὄχι ἀνθρώπινο ἀλλὰ θεῖο.

Αὐτὴ λοιπὸν ἡ συνταγὴ ἦταν, ὅπως εἶπα, πολὺτιμος ὁδηγὸς καὶ σύντροφος σὲ κάθε βήμα.

Ἀλλὰ θέβαια, μὲ μιὰ συνταγὴ δὲν λύεται τὸ μεγάλο, τὸ αἰώνιο πρόβλημα τῆς ἀποστολῆς τοῦ δικαστοῦ. Ὁ δικαστής εἶναι τὸ πρόσωπο, στὸ ὁποῖο, ἀπὸ τὴ βαθεῖαν ἀρχαιότητα ἕως σήμερα, ἐμπιστεῦθηκαν οἱ ἄνθρωποι τὸ μεγάλο, τὸ ὑπέρτατο ἔργο νὰ κρίνει τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ἂν καὶ εἶναι ἰσότιμοι μὲ αὐτὸν, καὶ — τὸ κυριώτερο — συμφωνῆσαν ὅλοι μαζί οἱ ἄνθρωποι νὰ σέβονται τίς ἀποφάσεις του, νὰ ὑποκύπτουν στὴ γνώμη του καὶ νὰ τὴν ἐκτελοῦν, χωρὶς νὰ τὴν ἀμ-

φισθητοῦν, ἂν καὶ γνωρίζουν ὅτι εἶναι γνώμη ἐνὸς ἀνθρώπου, ἴσου μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Τί εἶναι λοιπὸν ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ ὑπέρτατο πρόσωπο, πού οἱ ἄνθρωποι τὸ τοποθετοῦν τόσο ψηλά;

Καὶ σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα ὁ δικαστὴς Διόδωρος ἔδινε τὴν ἐπιγραμματικὴ ἀπάντησή του:

— «Τὸ ἔργο τοῦ δικαστοῦ δὲν εἶναι ἔργο ἀνθρώπινο. Εἶναι ἔργο θεῖο. Κανονικά, ὁ δικαστὴς πρέπει νὰ ἔχει ἰδιότητες θεοῦ ἢ ἡμιθέου. Ἐνὸς θεοῦ ἢ ἡμιθέου τίς ἀποφάσεις, θά ἦταν κανονικὸ νὰ σέβονται τόσο οἱ κοινοὶ ἄνθρωποι. Ὅμως Θεοὶ ἢ ἡμίθεοι δὲν ὑπάρχουν. Γι αὐτὸ οἱ ἄνθρωποι προσπαθοῦν ὅσο μποροῦν νὰ διαλέγουν τοὺς πιὸ ἀξιόσους ὁμοίους των. Καὶ δὲ φτάνει αὐτό. Τοὺς περιβάλλουν μὲ ἐγγυήσεις, μὲ θώρακες, μὲ ἰσοβιότητα, μὲ φρουρὰ ἠθική, γιὰ νὰ εἶναι ἀπρόσβλητοι ἀπὸ τὰ πάθη, ἀπὸ τὸν φόβο, ἀπὸ τὸν ὑπολογισμό».

Ἀληθινά, εὐτύχημα τῶν νομοθεσιῶν εἶναι ἡ προστασία τῶν δικαστῶν ἐναντίον κάθε φόβου καὶ ἀπειλῆς. Αὐτὴ ἡ προστασία, αὐτὲς οἱ ἱερὲς «ἐγγυήσεις» ὅπως λένε, ἀποτελοῦν ἐνανθώρακα γιὰ τὸν δικαστή. Βέβαια, ὁ πρῶτος θώρακας εἶναι μέσα του: ἡ πίστη του στὸ καθήκον του καὶ στὴ δικαιοσύνη. Ὅμως αὐτὲς οἱ ἐγγυήσεις εἶναι ὁ δεῦτερος θώρακας, ὁ ἐξωτερικός. Ὁ πρῶτος, ὁ ἀπὸ μέσα, προστατεύει τὸν δικαστή ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του, ἀπὸ τίς ἀδυναμίες του. Ὁ δεῦτερος, ὁ ἐξωτερικός, τὸν προστατεύει ἀπὸ κάθε ἐπιβουλὴ, ἰδίως τὸν προστατεύει ἀπὸ τὴν ἐξουσία, ἀπὸ τὴν ἐπιβουλὴ ἐπιθυμία μιᾶς ἐξουσίας, νὰ ἐπέμβῃ στὸ ἔργο του.

Τὸν προστατεύει ὅμως ἀρκετὰ;

Ἔχουν γράψει ὅτι οἱ ἄνθρωποι συχνὰ κακοποιοῦν τοὺς κυβερνῶντας, ἀκόμη καὶ τοὺς νομοθέτες. Ὅμως ποτὲ δὲν κακοποιοῦν τοὺς δικαστὰς!

Αὐτὸ εἶναι μιὰ γενικὴ ἀρχή. Δὲν κακοποιοῦν τοὺς δικαστὰς οἱ ἄνθρωποι, ἀκριβῶς γιατί τοὺς ἔχουν περιβάλει μὲ αὐτὸν τὸν φωτιστὴ φανὸ τοῦ ἡμιθέου, ἀκριβῶς γιατί ἔχουν, ὅπως εἶπαμε, σιωπηρὰ συμφωνήσει νὰ σέβονται τίς ἀποφάσεις του, ἄρα, ἀκόμη περισσότερο τὸ ἴδιο τὸ πρόσωπό του.

Οἱ στιγμές τῆς παραφροσύνης.

“Ὄμως, ὅπως ὅλα τ’ ἀνθρώπινα, καὶ τοῦτος ὁ κανόνας σπάει καὶ συντρίβεται κάπου - κάπου. Σπάει ὅταν ἡ πολιτικὴ ἐξουσία εἶναι πολὺ δυνατὴ, ὅταν πάσχει ἀπὸ υπερτροφία δυνάμειος, πού τὴν ὠθεῖ στὴν αὐθαιρεσία. Ἡ πολιτικὴ δύναμη ἢ υπερτροφικὴ, εἶναι χαρακτηριστικὸ τῶν ἀνωμάτων πολιτικῶν καθεστώτων. Καὶ «ἀνώματα» καθεστῶτα ἀνομιάζω ὅλα ὅσα δὲν περιέχουν τὸ βασικὸ γνῶρισμα τῆς δημοκρατίας: τὴν ἐλεύθερη καὶ ἀνεμπόδιση ἀνάπτυξη τῆς μειοψηφίας, πού ἐπιδιώκει: μὲ νόμιμα μέσα νὰ γίνῃ πλειοψηφία καὶ νὰ πάρῃ τὴν ἐξουσία. “Ὅλα τὰ ἄλλα καθεστῶτα, πού δὲν περιέχουν αὐτὸ τὸ βασικὸ στοιχεῖο, εἶναι ἀνώματα, δηλαδὴ ἀντικανονικά, πάσχουν ἀπὸ παράβαση τῆς δημοκρατικῆς τάξεως. Κατὰ τὸν Ζάκ Μαριταῖν, εἶναι καθεστῶτα μὲ μιὰ λέξη, «μακιαβελικά».

Αὐτὰ τὰ καθεστῶτα πῶς συμπεριφέρονται πρὸς τὴ δικαιοσύνη; Κατὰ κανόνα, τὴν σέβονται, γιατί ἄλλοιῶς θὰ ἦταν ἐκθετα στὴ μομφή, ὅτι προσβάλλουν κάτι ἱερό. Τὴν σέβονται ἔστω καὶ ὑποκριτικά.

Ἔρχεται ὅμως μιὰ στιγμή, πού ξεσπᾶνε. Ἡ δύναμη, ὅταν δὲν ἔχει ἔλεγχο, παραφρονεῖ — αὐτὸ εἶναι ἓνα πολὺ παλιὸ ἀξίωμα. Σὲ τέτοιες στιγμές, ἢ πληθωρικὴ πολιτικὴ δύναμη χτυπάει τὴ δικαιοσύνη.

Αὐτὴ εἶναι ἡ περίπτωση Τερτσέτη. Εἶναι οἱ στιγμές τῆς παραφροσύνης. Ὁ δικαστὴς εἶναι ἄοπλος, ὁ κατ’ ἐξοχίην ἄοπλος λειτουργός. Μιὰ τήβεννο φοράει, ὅπως ὁ ἱερέας, καὶ μιὰ πέννα κρατεῖ στὸ χέρι γιὰ νὰ γράφει τὴν ἀπόφασή του. Τίποτ’ ἄλλο. Τί μεγάλος πειρασμός, αὐτὸς ὁ ἄοπλος ἀνθρώπος, γιὰ τὸν πάνοπλο κάτοχο τῆς ἐξουσίας, πού αἰσθάνεται πῶς εἶναι ὕλικά τόσο ἰσχυρότερος; Μ’ ἓνα χτύπημα, μὲ μιὰ σπαθιά, ἂν θελήσει, τὸν ρίχνει κάτω τὸν δικαστὴ, τὸν συντρίβει ὕλικά. Πῶς λοιπὸν νὰ συγκρατῆσει τὴ δύναμή του, πῶς νὰ τὸν σεβασθῆ, νὰ μὴ τὸν συντρίψει;

Παρασύρεται, λοιπὸν, τυφλώνεται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ δύναμή του ὁ ἐξουσιαστὴς καὶ χτυπᾷ τὴν δικαιοσύνη. Αὐτὲς εἶναι οἱ στιγμές τῆς παραφροσύνης. Ἡ δικαιοσύνη χτυ-

πήθηκε στὸ πρόσωπο τοῦ δικαστῆ, ἢ στιγμαία παραφορὰ ἱκανοποιήθηκε.

Τί γίνεται ὅμως τὴν ἐπόμενη στιγμή; Ὁ πανίσχυρος δυνάστης ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἐχτύπησε μιὰ σκιά, ὅτι ὁ δικαστὴς, ὁ Τερτσέτης, ἔμεινε ψηλά, ἔμεινε ζωντανὸς καὶ ἀτραυματίστος, καὶ ὄχι μόνο ἀτραυματίστος, ἀλλὰ εἶναι τώρα καὶ φωτεινός, γεμάτος λάμψη, γεμάτος δόξα, γεμάτος μὲ μιὰ παράξενη δύναμη, πού ὁ ἰσχυρὸς τῆς ἡμέρας δὲν τὴν εἶχε προβλέψει.

Τί εἶχε συμβῆ λοιπὸν; Ἀπλούστατα, ὁ πανίσχυρος εἶχε λησμονήσει ὅτι οἱ ἰδέες δὲν ἔχουν σῶμα, γιὰ νὰ τὸ τρυπήσουν οἱ λόγχοι καὶ οἱ σφαίρες. Κι’ εἶχε ὁ ἀφελὴς χωρὶς νὰ τὸ καταλάβει, λογχίσει τὸν ἀέρα!

Σπάνιες εἶναι οἱ περιπτώσεις Τερτσέτη. Ὄμως μὲ τὴν διαδοχὴ τῶν καιρῶν, δὲν παύουν νὰ ἐπαναλαμβάνονται. Στὸν καιρὸ μας, ὁ δικτάτωρ τῆς Οὐγγάριας, ὁ πανίσχυρός Ἀμίν, ἔκαψε ζωντανὸ τὸν ἀρχιδικαστὴ Βενέδικτον Ἰβανούκα, γιατί δὲν τοῦ ἄρεσε ἡ ἀπόφασή του. Ὁ Ἰβανούκα ὅμως, καμμένος πιά, καὶ γινωμένος στάχτη, ὅμως ζεῖ καὶ λάμπει σὰν σύμβολο φωτεινὸ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους. Μὰ καὶ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1969, στὴ χώρα μας, τὴν φωτεινὴ πατρίδα τῆς ἐλευθερίας, οἱ δικασταὶ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας χτυπήθηκαν ἀδίστακτα ἀπὸ τὴν ἐξουσία, πού ἐξέσχισε καὶ τίς ἀποφάσεις τοῦ δικαστηρίου, κι’ ἐξόρισε τοὺς συνηγόρους τῶν δικαστῶν. Εἶναι ἡ γνωστὴ μεγάλη ἱστορία, πού ὅμως γι’ αὐτὴν ἄλλοι εἶναι καταλληλότεροι νὰ γράψουν.

Ὁ δικαστὴς αὐτὸς ὁ ἀγνωστος.

Ὁ δικαστὴς αὐτὸς ὁ ἀγνωστος!

Ἄλλ’ ἂς ἐπανέλθουμε τώρα στὸ σημεῖο ἐκεῖνο πού θίγεται τὸ ζήτημα τῆς ἐκλογῆς τῶν ἀνθρώπων, πού θὰ ἀνεδαστοῦν στὸ ὑπέρτατο ἀξίωμα τοῦ δικαστοῦ.

Πῶς στρατολογοῦνται οἱ δικασταὶ; Ὁ τρόπος εἶναι σχεδὸν μονόπλευρος. Ἀναζητοῦνται οἱ μορφωμένοι, οἱ διαδασμένοι, οἱ ἐξυπνοί, ἐξετάζονται οἱ ὑποψήφιοι ἔαν γνωρίζουν καλὰ ὀρθογραφία καὶ συντακτικὰ, καὶ ἔχθεση ἰδεῶν, ἔαν γνωρίζουν δικονομία (θεέ μου, πρὸ πάντων δικονομία!), ἰδιωτικὸ δίκαιο, ποινικὸ δίκαιο, διοικητικὸ δί-

καιο, ὅ,τι τέλος πάντων εἶναι μέσα στή νομική επιστήμη. Ἔτυχε, πολλά χρόνια μετά τή συναναστροφή μου ἐκείνη με τὸν δικαστὴ Διδάρη, ν' ἀξιοθῶ νὰ ἐξετάσω ὑποψηφίους δικαστὰς. Βαθμολογοῦμε με ἄριστα ἓνα γραπτό, καὶ ὑποσυνειδητὰ ἢ συνειδητὰ, εὐχόμαστε, αὐτὸς ὁ ἀριστοῦχος, με τὴ δι-αυγὴ σκέψη καὶ τὴν ἄρτια γνώση τῶν νόμων, τῶν ἄρθρων καὶ τῶν παραγράφων, νὰ ἔχει καὶ καλὸ χαρακτήρα, νὰ γίνῃ ἓνας ἐνάρετος δικαστὴς, ἓνας ἀληθινὸς δικαστὴς. Κι ὅταν ἔλθουμε στὴν φάση τῶν προφορικῶν ἐξετάσεων, κοιτάζουμε στὰ μάτια τοὺς ὑποψηφίους, τοὺς ἀγνωστούς αὐτοὺς νέους, μήπως ἀνακαλύψουμε ἐκεῖ σημεῖα καλοῦ καὶ ἐναρέτου χαρακτήρα.

Ἄλλὰ ποῖς ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ διαβάξει μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ ἄλλου, νὰ ἐτάξει καρδίας καὶ νεφρούς;» Ὅποιος πάρει μεγάλους βαθμούς, γίνεται δικαστὴς. Κι ἂν ἔτυχε νὰ μὴν εἶναι καλὸς χαρακτήρας; Ἄν εἶχε ἀπλῶς τὴ φιλοδοξία νὰ πάρει μὴ καλὴ ἐπαγγελματικὴ θέση, χωρὶς νὰ εἶναι γεννημένος γιὰ τὸ ἔργο αὐτό; Τότε, τί θὰ γίνῃ;

Πολλές φορές, τὸ κακὸ θὰ διορθωθῇ μόνο του, ἂν δὲν εἶναι μεγάλο. Ἐάν ἡ φύση του δὲν εἶναι κακὴ, ἀλλ' ἀπλῶς διστακτικὴ, ὁ δικαστὴς θὰ ὀδηγηθεῖ πρὸς τὴν ἀρετὴ σιγά-σιγά, με τὴν καθημερινὴ ἀναστροφή του με τοὺς ἄλλους δικαστὰς καὶ με τὴν καθημερινὴ ἀσκήση τοῦ λειτουργήματός του. Ἡ συνεχὴς ἐξοικειωσὴ του με τοὺς κανόνες τῆς νομικῆς επιστήμης, ποὺ ὅπωςδήποτε εἶναι διαποτισμένοι ἀπὸ ἓναν ἀνώτερο ἠθικὸ ρυθμὸ, ἢ ἀδιάκοπη προσπάθειά του νὰ ἀναζητεῖ τὸ δίκαιο, νὰ δίνει τὴν πιὸ σωστὴ, τὴν πιὸ δίκαιη, τὴν πιὸ ἠθικὴ λύση, θὰ ἀυξάνουν μέρα με τὴν ἡμέρα τὸ στοιχεῖο τῆς ἀρετῆς, ποὺ ἔχει καταβληθεῖ ἐντὸς του. θὰ δέξονται τὴν εὐαισθησία του στὸ «αἴσθημα τοῦ δικαίου» — μ' ἓναν λόγο, θὰ τὸν πλησιάζουν ὁλοένα πρὸς τὸν τύπο τοῦ δικαστοῦ.

Αὐτὴ εἶναι ἡ «διαπαιδαγωγία» ποὺ ἡ ἴδια ἡ λειτουργία παρέχει στὸν νεοεισερχόμενον δικαστὴ, μὴ πολὺτιμη διαπαιδαγωγία καὶ συμπλήρωση ἠθικῆς.

Αὐτὴ ἔμως ἐνεργεῖ φυσικὰ μόνο στοὺς ἐπιδεκτικούς. Γιατί, βέβαια, καμμιά διαπαι-

δαγωγία, καμμιά βελτίωση δὲν εἶναι δυνατὴ γιὰ τοὺς ἀνεπίδεκτους, γιὰ ἐκείνους ποὺ μπῆκαν κατὰ λάθος στὸ δικαστικὸ σῶμα, γιὰ ἐκείνους ποὺ δὲν ἦταν γεννημένοι γι' αὐτὴ τὴ δουλειά. Αὐτοὶ θὰ μείνουν γιὰ πάντα ξένοι ἀπὸ τὸ ἱερὸ αὐτὸ ἔργο, θὰ θρῖσκονται σὰν ξένο σῶμα μέσα στὸν κορμὶ τῆς δικαιοσύνης, θὰ θλάπτουν, σὰν ἀρρώστεια τὴ λειτουργία τῆς, θὰ κοιτάζουν τὸ συμφέρον τους, ἴσως καὶ τὴν προαγωγή τους στὸν ἀνώτερο βαθμὸ, καὶ κάποτε, ἴσως, σὲ μὴ κρίσιμη στιγμή, θὰ προδώσουν τὸν ὄρκο τους, καὶ τὴ συνειδησὴ τους — καὶ τὰ πάντα!

Ἔνα σύγχρονο παράδειγμα.

Ἡ δίκη τοῦ Παρισίου τοῦ 1941.

Ἡ ἐποχὴ μας μᾶς ἔχει δώσει ἓνα φοβερὸ παράδειγμα. Ἐχω μιλήσει κι' ἄλλοτε γι' αὐτό, ἰδίως στὸ βιβλίο μου «Τὸ πινάκιον φακῆς καὶ ὁ Νόμος τῶν Λύκων», ἀλλὰ μπορῶ νὰ μιλήσω πάλι ἐδῶ, σ' αὐτὸ τὸ κείμενο τὸ ἀφιερωμένον στὸν Τερτσέτη, τὸν «δικαστὴ - σύμβολο» τῆς νεώτερης ἐλληνικῆς ἱστορίας. Γιατί ἐδῶ θὰ δοῦμε καὶ τὸ σύμβολο, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀντίθετο σύμβολο, τὸν ἀντι - Τερτσέτη.

Πρόκειται γιὰ τὴν περίπτωση τῆς περιλάλητης ἐκείνης δίκης τοῦ 1941, στὸ Παρίσι, ποὺ εἶναι γνωστὴ ὡς «Δίκη τοῦ Εἰδικοῦ Τμήματος».*

Ἦστερ' ἀπὸ τὴ δολοφονία ἐνὸς γερμανοῦ ἀξιωματικοῦ ἀπὸ ἀγνώστους στὸ Παρίσι, τὸ 1941, οἱ ἀρχεὲς κατοχῆς ἀξίωσαν νὰ καταδικασθοῦν σὲ θάνατο, μέσα σὲ 48 ὥρες, ἀπὸ γαλλικὸ δικαστήριον, τοῦλάχιστο 6 Γάλλοι πολῖτες — ἀλλιῶς θὰ ἐκτελοῦσαν τοῦλάχιστο 50 ὀμήρους. Ὁ καθηγητὴς Μπαρτελεμύ, γνωστὸς νομοδιδάσκαλος τοῦ συνταγματικοῦ δικαίου, ποὺ ὅμως εἶχε ὑποπέσει στὸ ἀμάρτημα νὰ γίνῃ ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης στὴν κυβέρνησι τοῦ Βισῦ, ἔβγαλε νόμο καὶ ἔδρασε τὸ Δικαστήριον τοῦ Σηκουάνα ἓνα «Εἰδικὸ Τμήμα», γιὰ νὰ δικάσει καὶ ν' ἀπαγγεῖλει αὐτὰς τίς θανατικὰς καταδίκες.

* Κυκλοφορεῖ προσεχῶς σὲ Ἑλληνικὴ μετάφραση, ἀπὸ τὸν ἐκδ. οἶκο Ἄλμα.

Ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία ὑπέκυψε στὶς προ-
σταγές τοῦ κατακτητῆ. Ναι, ἀλλὰ θὰ ὑπέ-
κυπτε καὶ ἡ δικαστικὴ ἐξουσία; Θὰ θρίσκον-
ταν δικασταί, νὰ φορέσουν τὴν τήβεννό τους,
ν' ἀνεβούν στὴν ἔδρα καὶ νὰ «δικάσουν» κάτω
ἀπὸ τέτοιες συνθήκες;

Ὁ ὑπουργὸς ἐκάλεσε στὸ γραφεῖο του τὸν
Πρόεδρο τοῦ Ἐφετείου, ποῦ τ' ὄνομά του τῶ-
χει διατηρήσει ἡ ἱστορία: ὀνομαζόταν Κουρ-
νέ. Τοῦ εἶπε ὅτι ἦταν «ἐθνικὴ ἀνάγκη» νὰ
προεδρεύσει σ' αὐτὸ τὸ Δικαστήριον. Ὁ Πρό-
εδρος Κουρνέ ἔριξε μιά ματιὰ στὸ φύλλο
τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως, ὅπου ἦ-
ταν δημοσιευμένος σχετικὸς ἀναδρομικὸς «νό-
μος», τὸ ἐπέστρεψε ἀμέσως στὸν Ὑπουργὸ
καὶ ἐδήλωσε:

— Ἀρνούμαι νὰ προεδρεύω σὲ Δικαστή-
ριον ποῦ πρόκειται νὰ θανατώσει ἀνθρώπους
κατὰ παραγγελίαν. Καὶ μόνον τὸ ὅτι μοῦ
ἐκάματε αὐτὴν τὴν πρόταση, κύριε Ὑπουρ-
γέ, τὸ θεωρῶ θρῖσιὰ καὶ προσωπικὴ προσβο-
λή!

Τί φυσικώτερον ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀπάντηση;
θὰ πεῖ κανεὶς. Καὶ ποῖος δικαστὴς θὰ ἤμπο-
ροῦσε νὰ ἀπαντήσει διαφορετικὰ;

Καὶ ἕως ἡ συνέχεια εἶναι φοβερή.

Καλεῖται ὁ Ἄντιπρόεδρος, ὀνομαζόμενος
Μπενόν. Ὁ Ὑπουργὸς ἀρχίζει μὲ ὑπουλη φι-
λορροσύνη:

— Κύριε Ἄντιπρόεδρε, ἔχω ἀκούσει πολ-
λὰ γιὰ τὴν ἀξία σας, ποῦ ἴσως δὲν ἔχει
ἀνταμειφθῆ ἀρκετὰ. Ἰδρυσά ἕνα νέο τμήμα
στὸ Δικαστήριόν σας καὶ σκοπεύω νὰ σᾶς
ὀνομάσω Πρόεδρο... Δέχεσθε;

Φρικώδης παγίδα στὴν ἀνθρώπινη κου-
φότητα καὶ ματαιοδοξία — καὶ στὴν παγίδα
αὐτὴ πέφτει ἀμέσως ὁ Ἄντιπρόεδρος. Εἶναι
ὁ Ἄντιπρόεδρος προφανῶς ἀπὸ ἐκείνους, ποῦ,
καθὼς εἶδαμε, μπαίνουν κατὰ λάθος στὸ ἰδα-
νικὸ αὐτὸ σῶμα τῶν δικαστῶν. Ἐρμηνεύει τὰ
λόγια τοῦ Ὑπουργοῦ ὡς μὴν ἀόριστη ὑπό-
σχεση προαγωγῆς... Δηλώνει λοιπὸν ὅτι δέ-
χεται! Θὰ τὸ ἔκανε ποτὲ αὐτὸ ἕνας ἀπλὸς
καὶ ἀμόρφωτος, ἀλλὰ ἐνάρετος ἄνθρωπος;

Ὁ Ὑπουργὸς ἔμεις μὲ τὴν δολιότητα ποῦ
χαρακτηρίζει πάντοτε, διὰ μέσου τῶν αἰώ-
νων, τὰ παράνομα καθεστῶτα, ἐπιθυμεῖ νὰ
δεσμεύσει μὲ τρόπο περισσότερο συγκεκρι-
μένο τὸν «προσκυνημένο» Ἄντιπρόεδρο. Τοῦ
λέει τί ἀκριβῶς τοῦ ζητεῖ: νὰ καταδικάσει

σὲ θάνατον 6 ἀνθρώπους, καὶ μάλιστα, μέσα
σὲ 48 ὥρες.

— Μπορῶ νὰ ὑπολογίζω σὲ σᾶς; τὸν
ἔρωτᾷ.

Καὶ ὁ Ἄντιπρόεδρος τοῦ ἀπαντᾷ, «χωρὶς
περίσκεψιν, χωρὶς αἰδῶ»:

— Κύριε Ὑπουργέ, μπορεῖτε νὰ ὑπολογί-
ζετε στὴν ἀφοσίωσή μου...

Ἡ συνέχεια εἶναι γνωστὴ: ὁ Ἄντιπρό-
εδρος Μπενόν συγκάλεσε τὸ «Εἰδικὸ Τμή-
μα», καί, ἐνῶ οἱ ἄνθρωποι τῆς Γκεσταπό,
παρακολουθοῦσαν, σιωπηλοὶ καὶ βλοσυροὶ
στὴν αἴθουσα τοῦ ἀκροατηρίου, ἐδίκασε καὶ
καταδίκασε σὲ θάνατον τρεῖς πολίτες, ποῦ
καὶ ἐκτελέσθηκαν τὴν ἴδια μέρα. Τρεῖς μόν-
ο, γιατί ἕνας δικαστὴς σηκώθηκε ἀπάνω,
δηλώνοντας ὅτι δὲν ἀντέχει ἄλλο, κι' ἔτσι
ἡ συνεδρίαση διαλύθηκε ἀναγκαστικά...

Καὶ ὁ ἐπίλογος: ὁ Ἄντιπρόεδρος Μπενόν
πῆρε, σὲ τρεῖς μῆνες, τὴν προαγωγή του σὲ
Πρόεδρο...

Τώρα, τί νὰ πεῖ κανεὶς; τὰ περιστατι-
κὰ αὐτὰ εἶναι σχετικῶς πρόσφατα καὶ ἀκό-
μη συζητοῦν γι' αὐτὰ στὴ Γαλλία μὲ ἀπο-
τροπιασμό. Τί ἔγινε τὸ περίφημο «αἶσθημα
τοῦ δικαίου»; Πῶς οἱ δικασταὶ τοῦ Εἰδικοῦ
Τμήματος δὲν ἄκουσαν τὴ φωνὴν του μέσα
στὴν καρδιά τους; Γιατί ἕνα τόσο τραγικὸ
χάσμα νὰ χωρίζει τοὺς δύο ἀνθρώπους -
σύμβολα, τὸν Πρόεδρο Κουρνέ ἀπὸ τὸν Ἄν-
τιπρόεδρο Μπενόν; Στὸν ἴδιο λαὸ ἀνήκουν,
τῆς ἴδιας ἡλικίας περίπου εἶναι, στὸν ἴδιο
κλάδο ὑπηρετούν, τὸν ἴδιο χρόνο ὑπηρεσί-
ας ἔχουν, τὴν ἴδια παιδεία, τὴν ἴδια σχεδὸν
ὕπηρεσιακὴ πείρα... Πῶς ἐξηγεῖται μιά πα-
ρόμοια, τεράστια διαφορὰ;

Ἀπάντηση δὲν μπορεῖ νὰ δοθῆ εὐκολα.
Γιατὶ ἡ ἀπάντηση εἶναι κρυμμένη βαθειά,
πολὺ βαθειά, μέσα στὸ ἀνεξερεύνητο χάος
τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς. Ἐκεῖ ποῦ ἦταν κρυμ-
μένη καὶ τοῦ Τερτσέτη ἡ δύναμη κι' ἡ
ἀπόφαση...

Τελειῶνω, ὅπως ἄρχισα:

Τίποτα δὲ μιλεῖ πρὸ εὐγλωττα ἀπὸ τὸ
παράδειγμα. Τὸ παράδειγμα τῆς δίκης τοῦ
«Εἰδικοῦ Τμήματος» τοῦ Παρισιοῦ λέει τόσα
πολλὰ γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς συνειδήσεως
τοῦ δικαστοῦ, ὅσα δὲ θὰ μπορούσε νὰ πεῖ
ὀλόκληρη διατριβὴ ἐνὸς ψυχολόγου ἢ ἐνὸς
κοινωνιολόγου πάνω στὸ πρόβλημα αὐτό. Τὸ

ἴδιο πολλά ἔχει πει στή νεώτερη ἱστορία μας καί τὸ παράδειγμα τῆς Δίκης τοῦ Κολοκοτρώνη, ὅπου ὁ Τερτσέτης ἔλαμψε σάν Δικαστής - Σύμβολο. Ὅπως εἶπαμε στήν ἀρχή, ἡ ἠθική ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου μπορεῖ νὰ συνοψισθῇ σέ μιὰ ἱστορία παραδειγμάτων.

Καί ὄχι μόνο παραδείγματα. Καί ἓνα ὄνομα ἀκόμη, ἀπλὸ καί ἀσχολίαστο, εἶναι, πολλές φορές, αὐτὸ μόνο του, μιὰ ἱστορία, ἓνα κεφάλαιο ζωῆς καί φτάνει αὐτὸ μόνο του νὰ διδάσκει τοὺς ἀνθρώπους, πιδ εὐγλωττα καί πιδ ζωντανά, ἀπὸ ὀλόκληρες ὀ-

μιλίες ἢ ἄρθρα ἢ διατριβές. Ἔτσι καί τὸ ὄνομα Τερτσέτης. Μιὰ λέξη εἶναι, τρεῖς μόνο συλλαβές. Ὅμως, μόνο νὰ τὴν ἀκούς αὐτὴ τὴ λέξη, μόνο νὰ φτάνει ὁ ἤχος τῆς στ' αὐτιά σου, εἶναι σάν νὰ εἰσχωρεῖ μέσα στήν καρδιά σου ἡ Διδαχὴ, τὸ Κήρυγμα, ἡ Διαλάληση τῆς Δικαιοσύνης καί τοῦ Καθήκοντος.

Μακάριοι οἱ ἄνθρωποι, σάν τὸν Τερτσέτη, πού τ' ὄνομά τους τὸ ἔχει ἀνακηρύξει ἡ Ἱστορία σάν τέτοιο Σύμβολο, ἀφάρτο ἀπὸ τὸ χρόνο.

ΜΙΧ. Δ. ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΣ
τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΠΟΛΥΖΩΙΔΗΣ

(1802-1873)

Ὁ Πρόεδρος τοῦ Δικαστηρίου στή δίκη Κολοκοτρώνη.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΕΡΤΣΕΤΗΣ

(*Ὁ ραφωδὸς τῆς Ρωμοσύνης καὶ πρόμαχος τοῦ Εἰκοσιένα*)

Λοιμὴ βαρεῖα ἔμεινε τὴν Ἑλλάδα, ὁ λογιωτατισμὸς. Εἴμαστε νέο ἔθνος ἢ ὄχι; Οἱ λογιώτατοι ἐστράβωσαν τὸν δρόμον τοῦ νέου ἔθνους καὶ ἐπνίξαν τὴν φυσικὴν του ἀνάπτυξιν...

(1843)

Γ. ΤΕΡΤΣΕΤΗΣ

Ἡ μορφή τοῦ Τερτσέτη σελαγίζει δλόφωτη μέσα στο σκοτάδι πού σκόρπισε ὁ λογιωτατισμὸς με τοὺς Φαναριώτες καὶ τὴν ξενοκρατία γιὰ νὰ πνίξουν τὸ ἀνέσπερο φῶς τοῦ Εἰκοσιένα καὶ μαζί του τὴ Νεοελληνικὴ Ἀναγέννηση. Ποιητὴς καὶ λογογράφος ὄχι μικρῆς ἀξίας, ἀναδείχθηκε με τοὺς πνευματικὸς ἀγῶνες καὶ τὰ κηρύγματά του, πού γεμίζουν ὅλη τὴ μετὰ τὸ Σολωμὸ ὡς τὸν Παλαμᾶ σκοτεινὴν περίοδο (1830 - 1880), ἀναστηλωτῆς τῆς ἔνδοξης Ρωμοσύνης στὰ ἱερώτερα καὶ τιμιώτερα συστατικά της. Δοξαστὴς καὶ πρόμαχος τῶν ἀξιών τοῦ προδομένου Εἰκοσιένα, ὁ «νεοελληνικὸς τερτσέτης» ὄλων τῶν ἀπὸ καταβολῆς Νεοελλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων, ὑψώνεται στὴν ἐποχὴ του σὰν μιὰ ἀπ' τὶς πιὸ σπάνιες, τὶς πιὸ σφαιρικές καὶ φωτεινές μορφές τοῦ μετεπαναστατικοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ, πού οὐσιαστικὰ πρῶτος αὐτὸς μεταφέρει καὶ ὑψώνει τὴ σημαία του στὴν Ἀθήνα. Τὸ ἔργο πού μᾶς ἄφησε εἶναι ἐθνοπαιδευτικὴ πηγὴ μεγάλης ἀξίας. Γραμμένο με τὸ αἷμα τοῦ Εἰκοσιένα καὶ ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν σπαραγμένη ἀναγεννητικὴ λαχτᾶρα τῶν ἀγωνιστῶν, διασώζει τὴν ψυχὴ τους καὶ τὸ λόγο τους. Βγαλμένος ὁ Τερτσέτης ἀπ' τοὺς καπνοὺς τοῦ Εἰκοσιένα, μεταλαμπαδεύει στὴν Ἑλλάδα, με μιὰ θεῖα ὁρμὴ, μ' ἕνα πάθος πρωτόγνωρο, τὶς ἀναγεννητικὰς ἰδέες καὶ τὶς ἀρχές τοῦ Σολωμοῦ, τὴν εὐρωπαϊκὴν σκέψη, πού τὴν ἀναζήτησε στὶς πηγές της σὰ διψασμένο ἔλαφι καὶ τὴν ἀπομύζησε

σὰν μέλισσα ἀπὸ τὶς νεανικὲς σπουδές του στὴν Ἰταλία καὶ ἀπὸ τὰ μακρόχρονα κατοπινα φιλέρευνα, γεμάτα δίψα σπουδῆς, ταξίδια του στὸ Παρίσι καὶ στὸ Λογδίνο. Δὲν γυρίζει στὰ Ἐφτάνησα, δὲν ξελογιάζεται ἀπ' τὴν Εὐρώπη. Τὸ στοιχεῖο του εἶναι ὁ λαὸς, οἱ ἀγωνιστές, ἡ ἀναγέννηση. Ἐρχεται στὴν μετεπαναστατικὴ Ἑλλάδα καὶ ἀγωνίζεται γιὰ τὴν ἀνόρθωση καὶ τὸ φωτισμὸ τῆς. Κανεὶς Ἐπτανήσιος δὲν ἔκανε αὐτὸ πού ἔκανε ὁ Τερτσέτης. Κανεὶς λόγιος τῆς ἐποχῆς του δὲν ἔδειξε τὸ σθένος καὶ τὴν ἀνυποχώρητη ἀναγεννητικὴ του τόλμη. Εἶν' αὐτὸς πού σὰν δικαστὴς ἀντέταξε τὸ στήθος του στὶς Βαυαρικὲς λόγχες γιὰ νὰ σώσει τὸν Κολοκοτρώνη καὶ τὸν Πλαπούτα — τὸ ἴδιο τὸ Εἰκοσιένα. Εἶν' αὐτὸς πού κατάφερε νὰ πάρει ἀπ' τὸ στόμα τοῦ Κολοκοτρώνη, τοῦ Νικηταρᾶ καὶ πολλῶν ἄλλων ἀγωνιστῶν τὰ ἀπομνημονεύματά τους. Εἶν' αὐτὸς πού μ' ἐπιμονὴ καὶ πόνου ψυχῆς ἐπρότρεπε καὶ ἐνθάρρυνε τοὺς ἀγωνιστές νὰ γράψουν ὅ,τι εἶδαν καὶ ἔπραξαν στὸν πολυδάκρυτο ἥρωϊκὸ Ἀγῶνα. Στὶς προτροπές του χρωστάμε τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν Φωτᾶκων, τοῦ Σπηλιᾶδη, τοῦ Σκουζέ καὶ πολλῶν ἄλλων ἀγωνιστῶν, καὶ ἰδίως τοῦ Μακρυγιάννη — ὅλο τὸ Εἰκοσιένα. Εἶν' αὐτὸς πού ἀψήφιστα ξεσπάθωνε σ' ὅλη του τὴ ζωὴ καὶ κονταρομαχοῦσε γιὰ τὴν ἐθνικὴ μας γλώσσα. Εἶν' αὐτὸς πού πλησίασε σὰν λαϊκὸς διδάχος τὸ λαὸ του καὶ ὀροντοφώνησε, μέσα στὴ γενικὴ περιφρόνηση καὶ ἐγκατάλειψή του, τὰ καταπατημένα του δίκαια καὶ

τήν ἀξία του ὡς λαοῦ καὶ ὡς ἔθνους.

Ἦταν μιὰ φωνὴ ἀντίστασης καὶ ἀγρίας διαμαρτυρίας μέσα στὸν ὠκεανὸ τῆς ἀπεριπέλησης τῶν ἐθνικῶν ἀξιῶν καὶ τῶν ἰδανικῶν τοῦ Εἰκοσιένα. "Ὅσο μελετοῦμε τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση του, ὅσο ἐμβαθύνουμε στὸ ἔργο, πού εἶναι μιὰ ἐθνικολαϊκὴ κατῆχηση δημοτικοῦ λόγου, μοναδικῆς πρωτοτυπίας καὶ πού μόνο μὲ τὰ δημοτικά μας τραγοῦδια θὰ μπορούσε νὰ παραβληθῆ, τόσο περισσότερο ἀναγνωρίζουμε τὸ μεγαλεῖο τῆς ψυχῆς του, πού ἀναλώθηκε σὰν «λύχνος ἐπὶ τὴν λυχνίαν» γιὰ νὰ σώσει τὸ λόγο καὶ τὴς ἀρχές τοῦ Εἰκοσιένα, γιὰ νὰ σταματήσει στὸν κατήφορο τῆς καταστροφῆς τοὺς «μωροφάνταχτους», ὅπως τοὺς λέγει, καλαμαράδες, πολιτικούς καὶ πνευματικούς. Μὲ τοὺς ἀγῶνες του ὁ Γεώργιος Τερτσέτης ἀναδείχθηκε ἡ φωτεινότερη, παλλόμενη ἀπὸ θαυμασμὸ καὶ πάθος, ν ε ο ε λ λ η ν ι κ ῆ σ υ ν ε ἰ δ ῆ σ η τοῦ καιροῦ του, μοναδικὴ καὶ ἀνεπανάληπτη στὴν πληρότητα, στὴ λαϊκότητα καὶ στὴ γεννησιότητά της μέχρι σήμερα. Ἀγωνιστὴς ὁ ἴδιος ἀχώριστος ἀπ' τοὺς κατατρεγμένους ἀγωνιστές, κατόρθωσε νὰ συλλάβει τὴν ψυχὴ τῆς ἔθνοσπλάστρας Ρ ω μ ι ο σ ὺ ν η ς, νὰ ἀποκαλύψει τὴς βαθύτερες ἀξίες της, ζυμωμένες μὲ τὸ αἷμα τῶν μακρόχρονων ἀγῶνων τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τοῦ Εἰκοσιένα. Κινηθῆκε μόνος του καὶ κονταρομαχοῦσε μόνος του, χτυπώντας ἀλύπητα μισὸ αἰῶνα, τὸ φουσάτο τῶν λογιωτάτων τῆς ἐποχῆς του καὶ ξεσκεπάζοντας τὴν πλάνη τους.

"Ε ν α ς σ υ ν ο δ ο ἰ π ὀ ρ ο ς, ὁ μοναδικὸς μέσα στὴ νεκροθάλασσα τοῦ λογιωτατισμοῦ, στὸν ἀγῶνα αὐτὸν τοῦ Τερτσέτη, μὲ τὴς ἴδιες ἰδιομορφίες τῆς ἀπλότητας καὶ τῆς λαϊκότητας, εἶναι ὁ λησμονημένος σήμερα συνομήλικός του ρουμελιώτης ἀγωνιστὴς καὶ λόγιος Δ η μ ῆ τ ρ ι ο ς Α ἰ ν ι ᾶ ν, ὁ βιογράφος καὶ γραμματέας τοῦ Καραϊσκάκη, μὲ τὴ φουστανελίτσα του, τὴν ἀπλή του γλώσσα, τὰ ἐκλαϊκευτικὰ βιβλία του, τὸ λεξικὸ καὶ τὴ γραμματικὴ τῆς δημοτικῆς, τὰ γεωργικὰ καὶ μορφωτικὰ περιοδικὰ του, τὰ κηρύγματά του κατὰ τῆς ἀντικλαϊκῆς ἀπολυταρχίας (πού, ὅπως λέγει, κατάντησε τοὺς χωρικούς σὲ τόση ἀθλιότητα, ὥστε νὰ νοσταλγοῦν τὰ μακαρισμένα

χρόνια τῆς σκλαβιάς· ἀκόμα μὲ τοὺς ἀντιοθωνικούς ἀγῶνες του στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1848, τὴς διώξεις του, τὰ ἀφηγήματά του ἀπ' τὸ Εἰκοσιένα καὶ τὴν ἀγροτιά, πού ἀποτελοῦν, μαζὶ μ' ἐκεῖνα τοῦ Τερτσέτη, τὰ πρῶτα δοκίμια τοῦ ἀφηγηματικοῦ δημοτικοῦ μας λόγου. Ὁ Τερτσέτης ὅμως κινεῖται σὲ πλατύτερη ἀναμορφωτικὴ βάση, εἶναι Ἑβραϊσμός, εἶναι Ἑυρωπαϊσμός. Θέλει ν' ἀναστηλώσει τὴ Ρωμοσύνη, τὴ Νέα Ἑλλάδα, νὰ τὴ λυτρώσει ἀπ' τὰ δεσμὰ τοῦ λογιωτατισμοῦ καὶ τῆς ξενόδουλης φεουδαρχίας, νὰ δικαιώσει τὸ πολιτικοκοινωνικὸ καὶ πνευματικὸ Εἰκοσιένα, ὅλες τὴς καταπατημένες, σὰν βάρβαρα ἀπομεινάρια δουλείας, ἀξίες τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Τερτσέτης καὶ Αἰνιάν, εἶναι οἱ δύο μοναδικοὶ λόγοι τοῦ Εἰκοσιένα, ἀληθινὰ Νεοἑλληνες, πού κάνουν ἐκλαϊκευτικὸ ἀναμορφωτικὸ ἀγῶνα γιὰ νὰ δείξουν τὸ δρόμο τῆς ἀναγέννησης.

Ἄ π ὀ σ τ ο λ ο ς τ ῆ ς ἰ δ ῆ α ς. Ὁ Τερτσέτης κινεῖται σὲ ὑψηλότερη κλίμακα ἀπ' τὸν Αἰνιάν μὲ τὴν τέχνη του, μὲ τὴ σοφία του, μὲ τὸ πάθος του τὸ ἀποστολικό. Εἶναι διαφωτιστὴς καὶ ὄχι ἀπλὸς ἐκλαϊκευτής. Ἔρχεται στὴν Ἑλλάδα σὰν ἀπόστολος τῆς ἀναγεννητικῆς ἰδέας τοῦ Ἑπτανησιακοῦ πνεύματος. Νὰ πατάξει κατακέφαλα τὸ λογιωτατισμὸ. Τὰ χτυπήματα πού ἔδωσε στὴ «λογιωτατοκρατία», ὅπως τὴ λέγει, ἦταν θανάσιμα ραπίσματα. Τὰ διαβάσουμε σήμερα καὶ τρίβουμε τὰ μάτια μας. Ἀναλογιζόμεστε τί σθένος χρειάστηκε, πόση θυσία καὶ πίστη, γιὰ νὰ γίνεῖ αὐτὸς ὁ μοναδικὸς ἀγῶνας, πού στέκεται ἀνεκτίμητο κεφάλαιο στὴν ἱστορία μας καὶ ἀντιπροσωπεύει τὴς καλλίτερες μαχητικῆς στιγμῆς τοῦ μετεπανάστατικοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ. Τὴ γροθιά τοῦ Ψυχάρη τὴν εἶχε ὑψώσει πολὺ πρωτύτερα ὁ Τερτσέτης φοβερότερη, συνεχίζοντας τὴ μαχητικότητα τοῦ Βηλαρά, τοῦ Φιλιππίδη καὶ τοῦ Σολωμοῦ, εἶναι ἐμποτισμένος ἀπὸ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἀγωνιστικὴ ὀρμὴ τοῦ Σολωμοῦ. Ὁ ἴδιος ὁ Σολωμὸς τὸν ἐνθαρρύνει στὸν ἀγῶνα του γιὰ τὴν ἑλευθερίαν καὶ τὴ γλώσσα. Ὅπως καταφαίνεται ἀπὸ ἓνα γράμμα του, ὁ Σολωμὸς τρέμει μήπως ὁ Τερτσέτης χάσει τὸν προσανατολισμὸ του καὶ συνταυτιστῆ μὲ τοὺς λογιωτάτους, ἀλλὰ ὁ Τερτσέτης δίνει τὴ

μάχη του πολύπλευρα και μ' όλες τις παραχωρήσεις που κάνει κατά καιρούς, γλωσσικές ή ιδεολογικές, παραμένει ακλόνητος και ασυμβίβαστος με τους εχθρούς του λαού και της γλώσσας του. Βλέπει τον εαυτό του σαν συνεχιστή του Ρήγα. Βγάζει περιοδικό με τ' όνομα του πρωτομάρτυρα. Και διακηρύχνει: «Βίμεθα όλοι γεννήματα του Ρήγα...». Πρέπει να του μοιάσουμε. Να έγκολπωθούμε τις αρχές του. Να σώσουμε την ένδοξη Έπανάστασή μας και να την κάνουμε πηγή αναδημιουργίας. Ο Τερτσέτης είναι η φωτεινή γέφυρα, που υψώνεται πάνω απ' το ζόφο μιας σκοτεινής μεσαιωνικής πεντηκονταετίας και ενώνει το Σολωμό με τον Παλαμά και τον Ψυχάρη, το Εικοσιένα με τον έθνοπλάστη δημοτικισμό. Αυτό το ανεκτίμητο κεφάλαιο της νεοελληνικής γραμματείας δεν μπόρεσε ή παιδεία και ή γραμματολογική επιστήμη μας να το διασώσει και να το αξιοποιήσει. Και το άφησε χαμένο και λησμονημένο επί ένα σχεδόν αιώνα μετά το θάνατο του Τερτσέτη.

Ο ί Τ ε ρ τ σ ε τ ι κ έ ς μ ε λ έ τ ε ς. Η ζωή, ή δράση, ή ποίηση και ή λογογραφία του Τερτσέτη ξεπερνούν τα όρια ενός λογοτεχνικού έργου. Θάπρεπε, αν είχαμε επιστήμη και πολιτισμό, να υπάρχουν σήμερα στα πανεπιστήμιά μας μια έδρα Σολωμού, που να έρευνά και να εξετάζει την κοσμογονική περίοδο της λογοτεχνίας του Εικοσιένα, που την έπνιξε πάνω στο άνθισμά της ο λογιωτατισμός και χρειάστηκαν αγώνες και χρόνια για να αναδιώσει και να συνεχιστή με την πολύπλευρη αναγέννηση που έφερε ο δημοτικισμός. Σ' αυτή την έδρα οι μελέτες πάνω στο έργο και τους πνευματικούς αγώνες του Τερτσέτη θά είχαν κεντρική θέση και θ' αναστήλωναν τη χαμένη για πολλά χρόνια παράδοσή του, που και ο δημοτικισμός, όπως είχαμε και με την παράδοση του Βηλαρά, το Χριστόπουλο, τον ανεκτίμητο Φιλιππίδη, τον πρωτοπόρο Κανταρτζή και τους άλλους προδρόμους και διαφωτιστές, δεν μπόρεσε να τη διασώσει και να την αξιοποιήσει. Ουσιαστικά, δεν έμεινε ύστερ' απ' το θάνατό του τίποτα από το πολύτιμο έργο του και

το όνομά του ήταν ξεχασμένο δόλοτελα. Οι Τερτσετικές έρευνες και μελέτες, ως τα 1953 που βγήκαν τα «Απαντά» του, θρυσκόνταν στα σπάργανα, συνοψιζόμενες σε μερικές διαλέξεις και επίκαιρα άρθρα για το έργο του. Μέσα στην εικοσαετία που μās πέρασε με τις έπανελλημμένες και διαρκώς συμπληρωνόμενες με νέα εύρηματα εκδόσεις των «Απάντων» του, των «Ανέκδοτων Λόγων» του κ.λ.π. που ανακοίνωσε στα 1969-1970 με νέα έκδοσή τους ο Ντίνος Κονόμος, στη σειρά «Διεθνή Βιβλία» του Μαγανά και πρωτύτερα σε μικρή έκδοση του Συλλόγου Ψωφελίμων Βιβλίων (1959), το έργο του Τερτσέτη διασώθηκε απ' τον άφανισμό και έγινε περίλαμπρο απόκτημα της νεοελληνικής γραμματείας και άπερίοριστης αξίας έθνοπαιδευτική πηγή.

Χ α μ έ ν α ε ρ γ α. Μένουν ανεύρετα ή πρέπει να θεωρηθούν χαμένα, μερικά αξιόλογα ανέκδοτα έργα του Τερτσέτη, που τα ξέρουμε από τις δύο αγγελίες, που κυκλοφόρησε ο ίδιος στα 1866 και στα 1873, λίγους μήνες πριν πεθάνει. Δυό μεταφράσεις, έξιμετρες στη δημοτική γλώσσα, δυό τραγωδιών του Σοφοκλή (Οιδίπους Τύραννος και Οιδίπους επί Κολωνώ). Μία μετάφραση των «Τάφων» του Φοσκόλου. Η άλλη λογογραφία του με τον εξαδερφό του Αντώνιο Μάτεσι, τον συγγραφέα του «Βασιλικού», που ήταν «όγκωδεστάτη, διαρκούσα επί μίαν σχεδόν πεντηκονταετία...». "Ένας «Ύμνος στον Απόλλωνα», χειρόγραφο από 14 σελίδες, που τα είδε ο Σιγούρος στα 1955 στο σπίτι του Κοιμούτου στη Ζάκυνθο, όπου θρυσκόνταν χρόνια σκλαβωμένο το αρχείο του Τερτσέτη. Και άλλα διάφορα γράμματα και διαθήκες, που αναγράφονται στο έπιμετρο του Α' τόμου των «Απάντων». Όλα αυτά, αν βγάλει κανείς τις μεταφράσεις, δεν προσθέτουν και πολλά πράγματα στο έργο του, και το γεγονός ότι μās είναι έστω και από την αναγραφή τους γνωστά, μās φτάνει να συμπληρώσουμε την ιδέα μας γι' αυτό, με την όδυνηρή σκέψη του χαμού τους.

Ή ρ θ ε δ ο κ α ι ρ ό ς, που τα νεοελληνικά αναγνώσματα θά είναι γεμάτα από

τις χρυσές σελίδες του αρρενωπού ήρωϊκού δημοτικου λόγου του Τερτσέτη, που με την τέχνη του θ' αναπατίζει τους νέους στην κολυμπήθρα των ήρωϊκών παραδόσεων του Εικοσιένα, και θα τους γεμίσει από τις αξίες και την πνοή της εθνοπλάστρας Ρωμιοσύνης. Χρειάστηκε αγώνας και πολύ-χρονος μόχθος για να διασωθῆ, και ν' ανα-στυλωθῆ ἐκδοτικά σὲ τρεῖς μεγάλους πολυ-σέλιδους τόμους τὸ σκορπισμένο ἔργο τοῦ Τερτσέτη, καθὼς και ἐκεῖνο πού ἀνέκδοτο ἦταν καταχωνιασμένο σ' ἓνα ἀρχοντικό σπίτι στὴ Ζάκυνθο. "Ὅλες οἱ δυσκολίες, ἰ-δίως οἱ βιβλιογραφικὲς καὶ ἐκδοτικὲς, ξε-περάστηκαν, καὶ σήμερα μπορεῖ νὰ καυχη-θῆ ἡ λογοτεχνία μας, ὅτι, ἂν καὶ ἀργά, κατάφερε νὰ σώσει ἓνα μεγάλο θησαυρό της καὶ νὰ πλουτίσει τὴ γραμματεία μας μὲ νέες λαμπρὲς σελίδες καὶ ἀγνοημένα πρὶν μεγάλης ἀξίας κείμενα. Καὶ περιμένει τὴν ὥρα, πού θὰ δώσει μιὰ νέα ἐθνικὴ συνο-λικὴ ἐκδοση, στὴν ὁποία θὰ ἐνταχθοῦν χρονολογικά, κατὰ τὶς εἰδολογικὲς ἐνότη-τες τῆς τρίτης ἐκδοσης τῶν «Ἀπάντων» του, ὅλα τὰ νέα εὐρήματα τὰ προερχόμενα ἀπ' τὸ ἀρχεῖο του κυρίως, δεδομένου ὅτι ἡ ἐντυπὴ παράδοση τοῦ ἔργου του σὲ πε-ριοδικὰ, ἐφημερίδες καὶ ἀμέτρητα φυλλά-δια, μὲ τὶς ἐργῶδεις βιβλιογραφικὲς ἐρευ-νες πού ἔγιναν, πρέπει νὰ θεωροῦνται ἐ-ξαντλημένη. Μὲ τὸ θέμα μιᾶς νέας συνο-λικῆς ἐκδοσης τοῦ Τερτσέτη, ἀσχολήθηκε ὁ νέος Γάλλος νεοελληνιστὴς J. Bouchard στὸ περιοδικὸ «Ἑλληνικά» (τόμ. 21, σελ. 378 κπ.). Τόσο στὴν ἐργασία του αὐ-τῆ, ὅσο καὶ στὴν ἐναίσιμη διατριβή του στὸ πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, πού βγήκε στὰ 1970 μὲ τὸν τίτλο «Γεώργιος Τερτσέτης. Βιογραφικὴ καὶ κριτικὴ μελέτη» (Θεσσα-λονίκη 1970, σελ. 168) καὶ ἐγκρίθηκε ἀ-νεξέταστα, ἐκτὸς ἀπὸ μερικὲς λεπτομερεια-κὲς ἐξακριβώσεις, δὲν προσφέρει τίποτε τὸ νέο καὶ ἀξιόλογο στὴν ἔρευνα καὶ μελέτη τοῦ Τερτσέτη, ἀλλὰ ἀναμασσᾷ τὰ γνωστά, κα μάλιστα ἀποσιωπώντας τὶς πηγές του καὶ παρουσιάζοντας, ὡς ἀνέκδοτα ἢ ἀγνωστα, πασίγνωστα κείμενα, καταχωρημένα ἤδη στὶς ἐκδόσεις του, ἰδίως τὴν τρίτομη τε-λευταία, τρίτη στή σειρά, τοῦ 1966, πού τὴ θεωρεῖ ἀπλή ἀνατύπωση τῆς πρώτης τοῦ

1954 καὶ σ' αὐτὴν, στηρίζεται, χωρὶς νὰ τὴν ἐξαντλεῖ. Ὁ Bouchard, γιὰ ν' ἀπο-σπάσει τὴν ἐπιδοκιμασία τῶν καθηγητῶν του, παίρνει θέση ἀρνητικὴ μπροστὰ σὲ ὅ,τι ἔγινε στὴν Ἑλλάδα γιὰ τὸν Τερτσέτη, χω-ρὶς νὰ προσκομίζει, ὅπως εἴπαμε, δικὰ του στοιχεῖα, τουλάχιστο κάποια ἀγνωστα ἀπ' τὴ γαλλικὴ ἢ ξένη Τερτσετικὴ βιβλιογρα-φία, ὅπως π.χ. τὸ ἀγνοημένο πολύτιμο γράμ-μα του στὰ «Fac-similés...» τοῦ Legrand πού ἀνακοινώθηκε πρόσφατα στὰ «Λο-γοτεχνικά Χρονικά» (Α' 1970, σελ. 81, κπ.). Νέο φῶς ἔχουσε στὴ βιογραφία τοῦ Τερτσέτη ἡ ἀλληλογραφία του μὲ τὸν Tomaseo, δημοσιευμένη ἀπὸ τὸ Γ. Ζώρα στὴν «Ἐπιστ. Ἐπετ. τῆς Φιλοσοφικῆς Σχο-λῆς Ἀθηνῶν» (τομ. ΙΑ', 1960) καὶ συνο-δευμένη μὲ μετάφραση ἐλληνικὴ, δυστυχῶς στὴν καθαρεύουσα, καὶ σχόλια. Τὰ πολύτιμα αὐτὰ γράμματα, μεταφρασμένα στὴ δημο-τικὴ, καταχωρήθηκαν στὰ «Ἀπαντα» (ἐκδ. γ', τόμ. Α', σελ. 329). Μὲ τὸν Τερτσέτη ἀσχολήθηκε, κατὰ τὸν τρόπο πού δείξαμε στὰ «Ἀπαντα», (Α3, 374 κπ.) καὶ ὁ Ἴ-ταλὸς νεοελληνιστὴς Mario Vitti, στὸ πε-ριοδικὸ «Ἐρανιστὴς» (Δ' 1966, 43-49), προσκομίζοντας νέα στοιχεῖα καὶ γράμματα πρὸς Γαριβάλδη, Γκουβερνάτι καὶ Βιο-σέ, πού μεταφρασμένα ἔχουν καταχωρηθῆ στὸν Α' τόμο τῶν «Ἀπάντων». Παράλλη-λα, μέσα στὴν εἰκοσαετία τῆς ἀναβίωσης τοῦ Τερτσέτη καὶ τῶν γύρω στὸ ἔργο του μελετῶν, εἶδαν τὸ φῶς διάφορες μι-κρότερες ἐργασίες, ἄρθρα σὲ λεξικά, ἀνθο-λογίες κλπ., πού καταγράφονται στὸ συμ-πλήρωμα τῆς βιβλιογραφίας Τερτσέτη. Συ-νοψίζοντας τώρα τὴ σύντομη αὐτὴ ἐπι-σκόπηση τῶν μελετῶν γύρω στὸν Τερτσέτη, πού μὲ γοργὸ ρυθμὸ ἀναπλήρωσαν τὸ κενὸ τῆς μεταθανάτιας παραγνώρισης καὶ λησμο-νίας του καὶ ἔσωσαν ἀπ' τὴν ἀφάνεια τὸ πολύτιμο ἔργο του, κάνοντάς το γνωστὸ, μὲ πολλὲς ἐκδόσεις, σὲ πλατύτατα στρώματα ἀναγνωστῶν, μπορούμε νὰ διαπιστώσουμε ὅτι τόσο ἡ «λεπτομερειακὴ» βιογραφία, ὅ-σο καὶ ἡ ἐργογραφία καὶ ἡ βιβλιογραφία του, χωρὶς κενά, ἔγιναν ἀπόκτημα τῆς νεο-ελληνικῆς γραμματολογίας, προσιτὸ σὲ ὅσους θέλουν νὰ γνωρίσουν κατὰ βάθος καὶ πλά-τος μιὰ ἀπ' τὶς πιὸ ζωντανὲς λογοτεχνικὲς

μορφές του περασμένου αιώνα, απόκτημα ἔθνοπαιδευτικῆς μεγάλης ἀξίας, τόσο στενά συνυφασμένο μὲ τὸ Εἰκοσιένα καὶ τὴς πηγές τῆς νεοελληνικῆς ἀναγέννησης καὶ τοῦ μεταπαναστατικῆς διαφωτισμοῦ.

Ἡ ζωὴ τοῦ Τερτσέτη δὲν εἶναι μιὰ ἀπλή βιογραφία, ποῦ πλαισιώνει τὸ ἔργο ἐνὸς πνευματικῆς ἀνθρώπου. Εἶναι πορεία ἀναγεννητικῆ, δράση ἀπελευθερωτικῆ καὶ ἔθνοπαιδευτικῆ, ἀπόλυτα συνυφασμένη μὲ τὸ ἔργο του, σὰν βαθύτερη ἔκφραση καὶ προβολή του. Γι' αὐτὸ κάθε σταθμὸς, κάθε λεπτομέρεια τῆς ζωῆς του παρουσιάζει πέρ' ἀπ' τὸ βιογραφικόν, καθολικώτερον πνευματικόν ἱστορικοκριτικόν ἐνδιαφέρον. Γεννημένος στὴ Ζάκυνθο στὰ 1800, πέθανε στὴν Ἀθήνα στὴς 15 τοῦ Ἀπρίλη 1874 πάνω στὴν ἔπαλση τῶν ἀγῶνων του, χωρὶς νὰ προφτάσει νὰ ἀναγγεῖλει τὸν καθιερωμένον σὲ κάθε ἔθνικῆ γιορτῆ πανηγυρικὸν λόγον του, ποῦ τὸν ἄφησε χειρόγραφο καὶ διαβάστηκε τὸ Φλεβάρη τοῦ 1875 στὸ Φιλολογικόν Σύλλογον Βύρωνα. Στὸ λόγον του αὐτό, ἀφιερωμένο στὸ συνδικαστὴ του Πολυζωΐδην, μιλά γιὰ τὴ δίκην τοῦ Κολοκοτρώνη. Στὸ τέλος, ἀπαιτινόμενος στὸν πεθαιμένο Μάουρερ, ποῦ ὕστερ' ἀπ' τὴ Δίκην, στὸ Ναῦπλιο, δὲν σταμάτησε στὸ δρόμον γιὰ ν' ἀκούσει τὸν Τερτσέτη, γράφει: «Τί ἤθελα νὰ εἰπῶ εἰς τὸν Μάουρερ; Ἦθελα νὰ τοῦ δικαιολογήσω τὸν Πολυζωΐδην καὶ ἐμὲ (γιὰ τὴν ἀθωωτικὴν μας ἀπόφαση γιὰ τὸν Κολοκοτρώνην). Ἐλυπούμην τέτοιος ἄξιος ἄνθρωπος νὰ ἔχει κακὴν, ἄδικην ἰδέαν διὰ ἐμᾶς. Θὰ τὰ ποῦμε εἰς τὸν ἄλλον κόσμον...». Αὐτὸς ὁ στερνός, ὁ κύκνειος, ὁ προφητικὸς τοῦ τέλους τοῦ λόγος, παρουσιάζει τὸν ἀκαδάμαστο ἀγωνιστὴ νὰ συνεχίζει καὶ στὸν ἄλλον κόσμον τοὺς ἀγῶνες του γιὰ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν. Αὐτὸς ὁ ἀσταμάτητος ἀγῶνας γεμίζει ὅλη τὴ μακρόχρονη, στὰ μέτρα τῆς ἐποχῆς του, ζωὴ τοῦ Τερτσέτη ἀπὸ τὰ σπουδαστικά του χρόνια ὡς τὸ θάνατό του «μακρὰ ὁδὸς ἀπανδρόκευτος» χωρὶς ἀνασασμὰ — καὶ μόνον ἐποπτικὰ μπορεῖ νὰ χωριστῆ σὲ δυὸ μεγάλες περιόδους. Τὴν ἀ γ ω ν ι - σ τ ι κ ῆ καὶ τὴ δ ι α φ ω τ ι σ τ ι κ ῆ. Ἡ πρώτη φτάνει ὡς τὰ 1846, ὅταν ὕστερ' ἀπὸ ἀμέτρητες περιπέτειες, δοκιμασίες, στε-

ρήσεις, δύσκολες σπουδές, ἀγῶνες καὶ ἠρωτικά ἔργα, γυρίζει στὴν Ἑλλάδα πάνοπλος ἀπὸ εὐρωπαϊκὴ γνῶση καὶ βιοτικὴ πείρα, σταματᾷ τὴν ἀνταρσία του κατὰ τοῦ κατεστημένου, τὴν πολύχρονη (1836 - 1843) αὐτοεξορία του στὸ ἐξωτερικόν καὶ διορίζεται ὑπάλληλος στὴ Βιβλιοθήκην τῆς Βουλῆς, ἀποφασισμένος νὰ δουλέψῃ ἀναμορφωτικά γιὰ τὸν τόπον του σὲ καθαρὰ λαϊκὴ βάση, μιλώντας ἀπ' εὐθείας στὸ λαὸ καὶ ὀργανώνοντας τὴν παιδείαν του μὲ τὴ συγκρότηση ἐπιστημονικῆς βιβλιοθήκης καὶ λαϊκοῦ ἀναγνωστηρίου, ποῦ μὲ τὴς διαλέξεις του τὴς δημοτικῆς, τὴς ἀπλῆς, τὴς σοφῆς, τὴς ἐπαναστατικῆς τὸ ἔκανε βῆμα ἀναμορφωτικόν, μοναδικόν στὴν ἐποχὴ του. Καὶ στὴς δυὸ μεγάλες αὐτῆς περιόδους τῆς ζωῆς του ὁ Τερτσέτης ἀγωνίζεται γιὰ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴ γλῶσσαν μέσα στὴν πλατύτερη ἔννοια τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους του, ὅπως τὴ συνέλαβε ὁ Σολωμός. Στὴν πρώτη περίοδον μὲ τὴ συμμετοχὴν του στὴ Φιλικὴ Ἐταιρίαν καὶ στὸ Εἰκοσιένα. Στὴ δευτέρην μὲ τὴν ἐπιρροὴν του καὶ τὴ διπλωματικὴν δραστηριότητά του στὴν ἀλυτρωτικὴ Ἰδέαν, ποῦ τὸν ἔκανε νὰ συμβιδαστῆ μὲ τὴν ἀπολυταρχίαν τοῦ Ὁθωνα, ποῦ στὴν φουστανέλλα του, σὰν Ἑπτανήσιος, ἔβλεπε τὸν ἔνθερον καὶ ἀνυποχώρητον ζηλωτὴ τῆς ὀλοκλήρωσης τοῦ Εἰκοσιένα, γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἐκδηλώνεται, ὅπως ὁ Αἰνιάν, ὡς ἀντιοθωνικός καὶ γιὰ νὰ θερμάνῃ τὸν πατριωτισμὸν τοῦ Ὁθωνα γράφει στὰ 1854 τὸ περίφημον «Ὁνειρον τοῦ Βασιλέως», ὅπου παρουσιάζει τὸν Ὁθωνα νὰ πηγαίνει στὸν ἄλλον κόσμον καὶ νὰ συναντᾷ τοὺς Ἀγωνιστῆς, ποῦ τὸν συμβουλεύουν νὰ δράσῃ ἀπελευθερωτικά γιὰ τὴ Μεγάλῃ Ἰδέαν. Ἀμέτρητα, μυστικά καὶ φανερά, ταξίδια καὶ ἀποστολές ἔκανε ὁ Τερτσέτης στὴν Ἰταλίαν γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ παράλληλη ἐνέργειαν ἢ σύμπραξιν τοῦ Γαριβάλδι. Ἡ δράση του αὐτὴ ἀνταποκρίνεται στὸν ἀπελευθερωτικὸν ἐνωτικὸν ἀγῶνα τῶν Ἑπτανήσιων καὶ στὸ ὄνειρόν του νὰ δεῖ τὴν πατρίδα του τὴ Ζάκυνθον, ἐλεύθερον καὶ ἐνωμένον μὲ τὴ μητέρα Ἑλλάδα. Καὶ ἀξιώθηκε νὰ δεῖ τὸ ὄνειρόν του πραγματωμένο καὶ νὰ χαιρετήσῃ τὴν Ἐνωσιν τῶν Ἰονίων μὲ τὴν Ἑλλάδα ὡς βουλευτῆς Ζακύνθου, νὰ ὑψώσῃ τὴ σημαίαν τοῦ ἐλληνοχριστιανικοῦ πο-

λιτισμού, τῆς Ρωμοσύνης, διακηρύσσοντας: «ἂν καὶ εἰμασθε ἐπικράτεια περιορισμένη, ἀντιπροσωπεύομεν τὰ μεγαλειότερα στοιχεία τοῦ ἠθικοῦ κόσμου· τὴν ἐλευθερίαν, ἐπειδὴ εἰς τὸ ὄνομα αὐτῆς ἔγινε τὸ Εἰκοσιένα καὶ τὴν χριστιανοσύνην, ἐπειδὴ ἄγγελος Κυρίου ἦταν βέβαια σημαιοφόρος τοῦ ἱεροῦ πολέμου...» καὶ καταλήγοντας μὲ μιὰ χωρὶς προηγούμενο διακήρυξη γιὰ τὴν ἐθνικὴ γλῶσσα, φορέα τῆς ἐλευθερίας: «Σὰς εὐχαριστῶ διὰ τὴν φιλικὴν ἀκρόασιν, καὶ προπάντων, ὅτι δὲν ἀποστρέφεσθε τὴν ταπεινὴν μου φράσιν, σφόδρα δημοτικὴν. Πληρεξούσιος τοῦ λαοῦ, λαλῶ τὴν γλῶσσαν του» (Β' 281), πού ὕστερ' ἀπὸ μισὸ περίπου αἰῶνα ἐπαναλήφθηκε ἐπαναστατικώτερα στὸ ἴδιο ἔθιμα ἀπὸ τὸ συνεχιστὴ τῆς παράδοσής του ἡρωϊκὸ Ἐπτανήσιο Λορέντζο Μαβίλη. «Ὅποιοι μικροφρονεῖ, εἶχε βροντοφωνήσει, πολὺ πρωτύτερα ὁ Τερτσέτης μέσα στὸ μεσαίωνα τοῦ λογιωτατισμοῦ, ὅποιος μικροφρονεῖ διὰ τὴν πατρίδα του, διὰ τὰ ἔθιμα τῶν γονέων του, διὰ τὴν γλῶσσαν τῆς μητρὸς του εἶναι προδότης τοῦ ἔθνους του».

Οἱ σταθμοὶ τῆς ζωῆς τοῦ μεγάλου αὐτοῦ Σολωμικοῦ κατοπτρίζουν τὴ βασανιστικὴ Σισύφεια πορεία τῆς νεοελληνικῆς ἀναγέννησης. Δυὸ χρόνια μικρότερος ἀπὸ τὸ Σολωμὸ καὶ ὀχτῶ ἀπὸ τὸν Κάλβο, ἀπὸ πατέρα ἐμπειρικὸ γιαντρά, τὸ Ναθαναήλ Τερτσέτη, γαλλικῆς ἀπώτερης καταγωγῆς καὶ μικρῆς κατάστασης· καὶ ἀπὸ μητέρα ξεπεσμένη ἀρχοντοπούλα, τὴν Αἰκατερίνη Στρούτζα, πού τὴν ἔχασε γύρω στὰ 1820 γιὰ ν' ἀποκτηθεῖ μητρικὰ λαϊκῆ, τὴν Αἰκατερίνη Παπαθασίλη, μ' ἓνα ἀδελφὸ μεγαλύτερο τὸ Νικόλαο (1797 - 1869), πού ἔμεινε ἀποπυδαχτὸς καὶ ἀνεξέλιχτος στὴ Ζάκυνθο, ἀφοῦ τέλειωσε μ' αἰσίους οἰωνοὺς στὰ 1816 τὸ Λύκειο τῆς Ζακύνθου καὶ ἔκανε τὸν ἐμπνευσμένον δάσκαλό του, μὲ μιὰ σχολικὴ του ἔκθεση, νὰ προβλέψει προφητικὰ, ὅτι μὲ τὸ ταλέντο του θὰ τιμήσει τὴν πατρίδα του καὶ θὰ φωτίσει ὅλη τὴ σκλαβωμένη Ἑλλάδα, ὁ Τερτσέτης φεύγει μὲ τὸ φοιτητὴ τῆς ἱατρικῆς, θαυμαστὴ καὶ οἰκονομικὸ ἐνισχυτὴ του Μαρίνο Σιγαῦρο καὶ ἀκολουθεῖ νομικὰ στὴν Πάδοβα μὲ καθηγητὴ τὸν περίφημο φιλόσοφο ἱερέα Giuseppe Barbieri.

Οἱ σπουδὲς του εἶναι ταραγμένες ἀπ' τὴ φτώχεια, πού τὸν ἀναγκάζει στὸν τρίτον χρόνο τῶν σπουδῶν του νὰ διακόψει καὶ νὰ καταφύγει σ' ἄλλους ὑποστηρικτὲς του στὸ Μιλάνο, ὅπου κάνει καὶ τὸν πρῶτον ἰδανικὸ του ἔρωτα, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ σὲ λίγους μῆνες ἔρχεται στὴν Παβία, παρακολουθεῖ ἓνα χρόνο (1819 - 1820) μαθήματα καὶ γυρίζει τὶς παραμονὲς τοῦ Εἰκοσιένα στὴ Ζάκυνθο, πιθανῶς γιὰ τὸ θάνατο τῆς μητέρας του. Μυημένος στὴ Φιλικὴ Ἐταιρία, ἀποφασίζει, μὲ τὴν ἔκρηξη τῆς Ἐπανάστασης, νὰ πάρει μέρος στὸν Ἀγώνα, καὶ κατορθώνει, ξεπερνώντας τὸν κλοιὸ τῶν Ἀγγλων, νὰ περάσει στὸν Κάλαιο, ἀλλὰ, ἐκεῖ, ἀπ' τὶς ταλαιπωριὲς ἀρρωσταίνει καὶ ἀναγκάζεται νὰ γυρίσει πίσω στὴ Ζάκυνθο. Κατὰ τὸ Νοέμβριον τοῦ 1821 τὸν βρίσκουμε πάλι στὴν Ἰταλία νὰ παρακολουθεῖ μαθήματα νομικῆς στὸ πανεπιστήμιον τῆς Μπολώνιας καὶ νὰ γυρίσει στὸ νησί του «διδάκτωρ τοῦ Δημοσίου Δικαίου». Στὰ ἐπόμενα τέσσερα χρόνια (1822 - 1826) προσχωρεῖ στὸν κύκλο τοῦ Σολωμοῦ καὶ ἀφήνοντας τὰ ἰταλικά γραφίματα, γράφει ἑλληνικὰ ποιήματα, ἀπ' τὰ ὅποια διασώθηκαν μερικὰ, ὅπως ἡ «Καταστροφὴ τοῦ Ἀχελώου», ἀπὸ τὰ πρῶτα του, τὸ «Ὀνειρον», τὸ πολὺστιχο ἐπικολυρικὸ ἢ «Καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν», ὅπου προσπαθεῖ καὶ στὴ γλῶσσα καὶ στὰ μέτρα ν' ἀκολουθήσει τὸ Σολωμὸ:

Ἀναρίθμητα κινδύναι
εἰς τὸν ἔρημον γιαιθὸ
ἀπ' τοὺς ἀνεμούς φερμένα
καὶ ἀπ' τὸ κύμα τ' ἄλυμυρὸ

Λάμψη παίρνει ὅλο τὸ κάστρο
ἀπ' τὲς ρίζες τὲς βαθιεῖς
εἰς τὰ νέφαλα πετιέται
μὲ γλωσσότρεχες φωτιές.

Εἶναι ἐμποτισμένος ἀπ' τὸ πνεῦμα τοῦ Εἰκοσιένα, μαζί μὲ τὸ Σολωμὸ, πού εἶναι ὁ πιὸ στενὸς φίλος του, πλάθει τὸ ἰδανικὸ τῆς ἀναγέννησης καὶ προγραμματίζει τὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ λογιωτατισμοῦ, ἀκούγοντας σὲ τελετουργικὲς συναντήσεις ὄλης τῆς συντροφιάς του, ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ Σολωμοῦ τὸν περίφημον «Διάλογο», μανιφέστο τῆς

γλωσσολογοτεχνικής και ἔθνοπαιδευτικῆς ἀναγέννησης, πού τὸ φυλάγει ὁ Τερτσέτης χρόνια και κατορθώνει νὰ τὸ διασώσει, σὰν πολυτίμη κληρονομιά τοῦ λαοῦ του. Εἶναι τόσο δεμένος μὲ τὸν Ἀγώνα, ὥστε φιλοξενεῖ στὸ σπίτι του τὴ Χρυσούλα Μπότσαρη, χήρα τοῦ Μάρκου, μὲ τὰ παιδιά της, πού γίνεται ὁ πρῶτος δάσκαλος και χειραγωγός τους.

Σ τ ῆ ν ἐ π α ν α σ τ α τ ῆ μ έ ν η Ἐ λ λ ά δ α, κατορθώνει ὁ Τερτσέτης, ξεπερνώντας ὅλα τὰ ἐμπόδια, νὰ περάσει τὸ Φλεβάρη τοῦ 1828, νὰ γυθῆ τ' ἄρματα στὸ Μύτικα και νὰ γίνεῖ γραμματέας τοῦ Τσοῦρτζ. Στὸ Μύτικα θγάξει και τὸν πρῶτο λόγο του ἐπιτάφιο στοὺς πεσόντες γιὰ τὴ λευτεριά Ἀθηναίους, τὸν πιὸ δημοτικό, τὸν πιὸ ποιητικὸ και ἡρωϊκὸ λόγο του, περισοῦδαστο μνημεῖο τῆς νεοελληνικῆς πεζογραφίας, στὴν εὐτυχησμένη ἐκείνη αὐγερινή ἐποχή, πού μὲ τὸ Σολωμό, τὸν Κανέλλο, τὸν Τρικούπη, τὸν Ψύλλα ἄρχισε νὰ καλλιεργεῖται και νὰ δίνει τὰ πρῶτα της ὀλοζώντανα ἀναβλαστήματα, τῆς ἀξίας τῆς «Γυναίκας τῆς Ζάκυθος» τοῦ Σολωμοῦ και τοῦ μοναδικοῦ δημιουργήματος τοῦ Τερτσέτη «Γράμμα στὸ Δημήτρη Μπότσαρη», ἀπὸ τὰ πρῶτα του (1826) κείμενα. Διατρέχοντας τὴν Ἑλλάδα ὁ Τερτσέτης, διαπνέεται ἀπ' τὴν ἰδέα τῆς μεγάλης ἀποστολῆς του σὰν πνευματικοῦ ἀνθρώπου και ἀγωνιστῆ. Τὸν βρίσκουμε στὴν Πάτρα, στὴν Τρίπολη, στ' Ἀνάπλι νὰ διδάσκει ἱστορία στὴ νεοσύστατη Σχολὴ Εὐελπίδων (Πολεμικὸν Σχολεῖον 1832-1834), νὰ ἀνασταίνει μὲ τὴ διδασκαλία του τὴν ἀρχαιότητα και τὴ νεότητα τῆς Ἑλλάδας, τὸν Πλάτωνα και τὸ Βηλαρά, και διορισμένος ὕστερα δικαστῆς νὰ σώζει τὸν Κολοκοτρώνη και τὸν Πλαπούτα στὴν περίφημη δίκη τῆς Βαυαροκρατίας (7 Μαρτίου — 26 Μαΐου 1834), τὴν ὁποία πλατύτερα ἐξετάζουν ἄλλοι συνεργάτες τοῦ Ἀφιερώματος ἐτούτου. Πολλές χιλιάδες λαοῦ τὸν ἀποθέωσαν τότε μαζί μὲ τὸ συνδικαστῆ του Πολυζωΐδη στοὺς δρόμους τοῦ Ναυπλίου και ἡ ἱστορία τὸν ἀθανάτισε μὲ τὸ φωτιστέφανο τῆς τιμῆς και

τῆς ἀρετῆς, πού ἀποτελοῦσε γιὰ τὸν Τερτσέτη τὸ ὑψηλότερο ἔπαθλο τῶν ἀγῶνων του. "Ὅπως τοῦ Αἰσχύλου ὁ κατὰ Περσῶν ἀγῶνας, ἔτσι και τοῦ Τερτσέτη ἡ φιλοδοξία ἦταν νὰ χαραχτῆ στὸν τάφο του, κάτω ἀπ' τὸ ὄνομά του, ἡ φράση «Ἐ σ ω σ ε τ ὸ ν Κ ο λ ο κ ο τ ρ ῶ ν η». Τὸν ἔσωσε ζωὴ και τὸ ἔργο. Γιατί, ἐνάμισυ χρόνο ὕστερ' ἀπ' τὴ σωτηρία και τὴν ἀποφυλάκιση τοῦ Γέρου, κατορθώνει νὰ διασώσει τὰ ἔργα του, τὸ λόγο του, τὴν ψυχὴ του, και μὲ ὅσα γι' αὐτὸν ἔγραψε νὰ μᾶς τὸν παραδώσει σ' ὄλο τὸ μεγαλεῖο του, τύχη πού δὲν τὴν ἀξιώθηκε κανεὶς ἄλλος ἀπ' τοὺς μεγάλους ἀγωνιστῆς, πού θὰ μπορούσαν, ὅπως ὁ Ἀλέξανδρος τὸν Ἀχιλλέα, νὰ μακαρίσουν τὸν Κολοκοτρώνη πού ἔβηκε στὸ πρόσωπο τοῦ Τερτσέτη ἕνα τόσο ἐμπνευσμένο ὑμνητῆ και ἀπομνημονευτῆ, ὅπως ὁ Ἀχιλλέας τὸν Ὀμηρο. Χωρὶς τὸν Τερτσέτη τί θὰ εἴχαμε σήμερα ἀπ' τὸν Κολοκοτρώνη; Ὁ Τερτσέτης στὶς 24 Σεπτεμβρίου 1834, μαζί μὲ τὸν πρόεδρο τοῦ δικαστηρίου, πέρασε ἀπὸ δίκη μὲ τὴν κατηγορία, ὅτι οἱ δύο δικαστῆς ἀρνήθησαν νὰ ὑπογράψουν τὴν καταδικαστικὴ ἀπόφαση τῶν δύο πολεμάρχων και παραβίασαν τὴν «περὶ τὴν ὑπηρεσίαν ἀπαιτούμενην ἐχεμύθειαν». Τῆς ἀνήκουστης αὐτῆς δίκης ἀπαύγασμα στάθηκε ἡ περίφημη «Ἀπολογία τοῦ Τερτσέτη», πού γῆθηκε σὲ βιβλίο στὰ 1835 και ἀποτελεῖ ἕνα ἀπ' τὰ λαμπρότερα λογογραφικὰ κείμενα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, πού συνταιριάζει τὸ ὑψηλὸ ἦθος τῆς ἀρετῆς μὲ τὴ ρητορικὴ δεινότητα και τὴ ζωντάνια τῆς ἔκφρασης. Ἡ πορεία ὁμως τοῦ Τερτσέτη μέσα στὴ μνήμη και τὴν παράδοση τοῦ Εἰκοσιένα ἦταν καθολικώτερη και ἀξία τοῦ ἐξασφαλίζει τὸν τίτλο τοῦ ἱ ε ρ ο μ ν ῆ μ ο ν α, τ ο ὖ θ ε μ α τ ο φ ὕ λ α κ α και τ ο ὖ ρ α φ ω δ ο ὖ τῆς μεγάλης ἐποποιίας τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶναι πού μετὰδωσε μὲ τοὺς πανηγυρικοὺς του στοὺς συγχρόνους και στοὺς μεταγενεστέρους τὴ λάμψη τῆς Μεγάλης Ἡμέρας, ὅπως ὁ Σολωμὸς τὴ λάμψη τῆς Ἐλευθερίας. Κανεὶς δὲν μπῆκε βαθύτερα στὸ πνεῦμα και στὴ δόξα τοῦ Εἰκοσιένα ὅσο ὁ Τερτσέτης και κανεὶς δὲν ἀγωνίστηκε νὰ διασώσει τὴν ἱστορικὴ και ἀναγεννητικὴ του παράδοση, τὰ αἰτήματά

του, ὅσον αὐτός. «Οἱ προδότες πολιτικοί, γράφει, ἐβλάστησαν τὸ κακὸν χόρτον τῆς δεκαετίας» (1833 - 1843), συνεργαζόμενοι μετὰ τοὺς Βαυαροὺς καὶ ὑποστηρίζοντες τοὺς ἐχθροὺς τοῦ λαοῦ. Ἡ «γυλιστία» τῆς Ἀντιβασιλείας ἐπινίξε τὰ δίκαια καὶ τὴν τιμὴ τῶν ἀγωνιστῶν. Δικαστὴς αὐτὸς νιώθει τὸν ἑαυτοῦ του πολιορκημένο ὄργανο τῆς τυραννίας. Καὶ μετὰ τὸ πρόσχημα ἐξάμηνης ἀδειας ἀποδημίας, — πού ἐγκρίθηκε πρόθυμα, γιὰ νὰ λείψει ἀπ' τὴ μέση ἕνας ἀμετανόητος «ἀντιφρονῶν», — ἐκπατρίζεται.

Ἡ φυγή τοῦ στή Γαλλία εἶναι μιὰ σκληρὴ αὐτοεξορία, πού ἐπέβαλε στὸν ἑαυτοῦ τοῦ ἀγωνιστῆ Τερτσέτη, ἀμέσως μετὰ τὴ δίκη τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τὴν καταγραφή τῶν Ἀπομνημονευμάτων του. Τὸ Μάη τοῦ 1836, ἀφήνοντας τὴν προνομίον θέση τοῦ Ἐφέτη μέσα στὴν πρωτεύουσα τοῦ κράτους, ὁ ἀκαταδάμαστος ἰδεολόγος παίρνει τοὺς δρόμους τῆς φτώχειας καὶ τῆς περιπέτειας σὲ ξένους τόπους, μὴν ἀνεχόμενος ν' ἀναπνέει τίς ἀποπνικτικὰ ἀναθυμιάσεις τίς καμαρίλας καὶ νὰ βλέπει τοὺς κατατρεγμένους τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ '21, πού ἀναγκάστηκαν νὰ φύγουν στὰ βουνὰ ἢ νὰ ζητήσουν ἄσυλο στὰ Τουρκικὰ σύνορα. Παίρνει μαζί του καὶ τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Κολοκοτρώνη — μαζί καὶ ἄλλα, ὅπως τοῦ Νικηταρᾶ κλπ. — γιὰ νὰ βρῆ τρόπο, ἀνάμεσα στοὺς πλούσιους ὁμογενεῖς τοῦ Λονδίνου, νὰ τὰ τυπώσει. Τίποτε ὑψηλότερο, ἰδανικότερο καὶ ἄξιο θαυμασμοῦ, ἀπὸ τὰ χρόνια αὐτὰ τῆς φυγῆς τοῦ Τερτσέτη. Σὰ διψασμένο ἐλάφι συμπληρῶναι τὴ μόρφωσή του καὶ ὀπλίζεται γιὰ τὸ διαφωτιστικὸν του ἀγῶνα, φοιτῶντας στὰ πανεπιστήμια τοῦ Παρισιοῦ, ἀκούγοντας μεγάλους σοφοὺς, ὅπως ὁ Λένορμαν, Λερμιγιέ, Ρόσσι, Κολλάρντ, Σαίλν - Ἰλλαίρ, Μισελέ καὶ ἀνοίγοντας φιλία καὶ συναναστροφὴ μετὰ ἐξοχα πνεύματα τοῦ καιροῦ του φιλέλληνας καὶ ἱστορικούς, ὅπως ὁ Fauriel, ὁ Tomaseo, ὁ Cousin, ὁ Γκρασσέ καὶ ἰδίως ὁ νεοελληνιστῆς Brunet de Presle, πού τὸν βοηθεῖ στὴν ἀντιγραφή τῶν «Ἀπομνημονευμάτων» Νικηταρᾶ καὶ δείχνει ἄμετρο ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ «Ἀπομνημονεύματα» τοῦ Κολοκοτρώνη, ὅπως καταφαίνεται ἀπὸ ἕνα

ἀγνωστο γράμμα τοῦ Τερτσέτη τοῦ 1842, δημοσιευμένο, ὅπως εἶπαμε, ἀπ' τὸ Legrand ἀργότερα καὶ ἀνακοινωμένο μετὰ σχολία στὰ «Λογοτεχνικὰ Χρονικὰ» τῆς Σχολῆς Δολιανίτη (Α' 1971, 81 κλπ.). Ὁ νοῦς ἦταν στὴν Ἑλλάδα, στὴ γλῶσσα τῆς, στὴν ἱστορία τῆς λογοτεχνίας τῆς — στὸ μεγαλεῖο τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ μέσα στὸν κύκλο τῆς ἔθνοπλάστρας Ρωμοσύνης, τῆς Ἀκριτικῆς, τῆς Ἀγιασμένης, τῆς Σκλαδωμένης, τῆς Ἀθάνατης. Ὁ στίχος τοῦ σημερινοῦ ποιητῆ, ἦταν ἀπὸ τότε χαραγμένος στὰ χεῖλη τοῦ Τερτσέτη: «Τὴ Ρωμοσύνη μὴν τὴν κλαῖς...». Ἐφτάμισο περίπου χρόνια (1836 - 1843) κράτησε ὁ ἀναγκαστικὸς ἐκπατρισμοῦ τοῦ Τερτσέτη ἀνάμεσα στὸ Παρίσι καὶ στὸ Λονδίνο, ὅπου μετὰ τὴν ἀκτινοβολία τῆς προσωπικότητάς του, τὸ παρελθόν του, τίς ἰδέες του, εὔρισκε μεγάλη ἀνταπόκριση καὶ ὑποστήριξη στοὺς κύκλους τῶν ὁμογενῶν, ἰδίως τὸ Μαυρομάτη καὶ τὸ Ράλλη, πού τὸν φιλοξενούσαν τὰ καλοκαίρια στὶς ἐξοχὰς τους, ἔκουγαν συγκινημένοι τίς Μεγαλοϊδεάτικες ἰδέες του γιὰ τὴν ἀποστολὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴν Ἀνατολή καὶ σὲ διάφορες γιορτὰς τοὺς λόγους του. Ἀνάλογη ὑποδοχὴ εἶχε βρῆ ὁ Βιζυηνὸς ἀργότερα στὸ Λονδίνο. Ἐκεῖ ὁ Τερτσέτης (Φλεβάρης 1843) ἔμαθε τὸ θάνατο τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ εἶδε νὰ κυκλοφοροῦν οἱ χαλκογραφίες του μετὰ τὴ γαληνὴ ἥρωϊκὴ μορφή τοῦ Ἐλευθερωτῆ.

Ὁ Ρήγας: Μετὰ τὴν ἐπαναστατικὴ συνταγματικὴ μεταπολίτευση τῆς 3ης Σεπτεμβρίου 1843, ὁ Τερτσέτης, ἀναφερωμένος, κατέβηκε ἀμέσως στὴν Ἑλλάδα μετὰ πρόγραμμα νὰ δουλέψει ἐθνοφωτιστικὰ γιὰ τὴ δικαίωση τοῦ Εἰκοσιῆνα, μετὰ τὴν ἐκδοση πολιτικοκοινωνικοῦ ἑβδομαδιαίου φύλλου «Ἐξεταστικῶν τῶν κατὰ ἑβδομάδα συμβάντων» μετὰ τὸν τίτλο «Ὁ Ρήγας». Τὸ πρῶτο φύλλο καὶ δίστηλο κυκλοφόρησε στὶς 6 τοῦ Νοέμβριου 1843. Στὶς προγραμματικὰς ἀρχές του γράφει: Ἐνόμισα ὅτι εἰς τοῦτον τὸν καιρὸν μας τὸ ἔθνολάτρευτον ὄνομα τοῦ Ρήγα, θεμένον ἐπὶ κεφαλῆς πονήματος διηγήματι: κοῦ, ἐξεταστικῶν τῶν κατὰ τὴν ἑβδομάδα συμβάντων, χρησιμεύει ὡς κανὼν ὁρθῆς κρίσεως, σημαία ἐνώσεως, εὐχὴ νὰ κα-

τευσδώνει την μελέτην ἢ τὰ ἔργα τῶν ζώντων, ρομφαία τέλος ξεγυμνωμένη ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας». Ὁ «Ρήγας» δὲν κράτησε, δὲν ἐνισχύθηκε. Μέσα σ' ἑννιά μῆνες ἔβγαλε ἄλλα τρία φυλλάδια πολυσέλιδα, γεμάτα ἀποκαλυπτικῆς ἀλήθειες γιὰ τὴν πολιτικὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδας. Καταγγέλλει ἀνοιχτὰ τοὺς ἐχθροὺς τῆς μεταπολίτευσης, τὸν Κωλέττη, τὸ Μαυροκορδάτο, τὸ Μεταξά, μιλά μὲ ἀποτροφές, μὲ σχινοτενεῖς ὑποσημειώσεις, χτυπᾷ τὴν ἀνομία, τὴν «πονηροκρατίαν καὶ τὴν λογιωτατοκρατίαν». Οἱ σελίδες τοῦ Ρήγα, μὲ τὸ πάθος καὶ τὴ δύναμιν ποὺ εἶναι γραμμένες, ἀντιπροσωπεύουν, μαζί μὲ τὴν «Ἀπολογία», τὴ λαμπρότερη περίοδο τοῦ Τερτσέτη.

Δ ι α φ ω τ ι σ τ ῆ ς. Στις 9 Μαΐου 1844, ὁ Τερτσέτης διορίσθηκε ὀργανωτῆς καὶ διευθυντῆς τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, θέση ποὺ τὴν κράτησε ὡς τὸ θάνατό του. Ὁ σκοπὸς του ἦταν ἐκπολιτιστικός. Τώρα πιά ἀφήνει τὸν ἔλεγχον, τὴν ἀνταρσία, τὴς ἀκρότητες καὶ συμβιβάζεται μὲ τὸ ἀπολυταρχικὸ καὶ φαῦλον κατεστημένο, βλέποντας πὼς ὁ θρόνος, μ' ὄλες τὴς ἀντιλαϊκῆς του κατευθύνσεις, ἀνταποκρίνεται στὸ ἀλυτρωτικὸ ὄνειρο τοῦ ἑλληνισμοῦ, τῆ Μεγάλη Ἰδέα, ποὺ ὁ Τερτσέτης τὴν ἀναζωπύρωσε, μαζί μὲ τὴν ιδέα τοῦ ἑλληνοχριστιανισμοῦ καὶ τοῦ ἐθνισμοῦ, δηλαδὴ τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ πίστεως στὴν αὐτοδύναμη ὑπόστασιν τοῦ ἑλληνισμοῦ. Τώρα ὁ ἀγώνας του συγκεντρώνεται στὴν παιδεία καὶ τὴ γλώσσα. Νὰ φέρει στὴν Ἑλλάδα τὸ εὐρωπαϊκὸ βιβλίον, νὰ συστήσει ἀναγνωστήριον λαϊκόν, νὰ φωτίσει μὲ τὴ σκέψιν καὶ τὴ μάθησιν τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ ἔθνους καὶ τὰ πλατεῖα στρώματα τοῦ λαοῦ, νὰ δημιουργήσει ἱστορικὴ μνήμην, ν' ἀνυψώσει μ' ὄλες τὴς ἀξίες τῆς τῆς Νέας Ἑλλάδας, ν' ἀνοίξει στὸ ρημαγμένον τόπον μιὰν ἐστία φωτισμοῦ. Ἀμέσως ἀρχίζει τὸ διαφωτιστικὸν τοῦ ἔργου μὲ σειρά ἀπὸ διαλέξεις γιὰ διάφορα βασικὰ θέματα μὲ τὸν τίτλον «Μελέται βουλευτικῆς εὐγλωττίας» — πολίτευμα, θεομοί, γλώσσα, πατρίδα, ἀρετὴ, βοηθήματα, πηγές, ἱστορία, βιβλία κλπ. «Ἐἴκοσι μαθήματα, γράφει, ἔξεφωνήσα τέλην καὶ ἀρχὴν τοῦ 1846 -

1847. Εἰς πᾶσαν παράδοσιν ἀπέβλεπα νὰ χύνω νερό ἀπὸ πηγὴ καθαρή, ποτίζοντας τὸ πολῦτιμον δέντρο τοῦ πατριωτισμοῦ...». Ἀρχινώντας τὴς παραδόσεις του κάνει λόγον γιὰ τὴν ἀπλή γλώσσαν καὶ ξετυλίγει πολῦτιμες σκέψεις γιὰ τὸ γλωσσικόν. Θέλει νὰ πείσει τοὺς βουλευτῆς νὰ μιλοῦν ἀπ' τὸ ὄμμα τῆ μητρικῆς γλώσσης. «Μοῦ ὑπαγορεύουν, γράφει, τὸ σύστημα τῆς κοινῆς κοινοτάτης φωνῆς, μοῦ τὸ ὑπαγορεύουν ὁ ὀρθὸς λόγος, ἐμπνευσταὶ πατριωτισμοῦ καὶ τέλος τὸ ἴδιόν σας παράδειγμα, ὅσες φορές ἠὲφράνθη ἡ ἀκοή μου ἀπὸ τοὺς βουλευτικούς σας λόγους εἰς τὸ ὄμμα τῶν συζητήσεων. Ἄν ἔχωμεν γνώσεις, ἂν ἔχωμεν σοφίαν, γενναῖα αἰσθήματα, ἂς τὰ στολιζόμεν μὲ τὴν πατρικὴν καὶ μητρικὴν μας γλώσσαν. Μία φλοκάτα ἑλληνικὴ τοῦ καιροῦ μας, ἂς ἔχει περισσότερη τιμὴν εἰς τὰ μάτια μας ἀπὸ πολύχρονη χρυσὴ χλαμύδα... Ἡ ἀλήθεια σώζει τὴν ἐλευθερίαν, ἡ μαλώτρα ἀλήθεια...». Μὲ τοὺς λόγους τοῦ ὁ Τερτσέτης ἔκανε τὸ Ἀναγνωστήριον τῆς Βουλῆς κέντρο νεοελληνικῆς κουλτούρας ἀπ' τὰ κάτω ἀπ' τὸ λαόν, μὲ τὴν ποιήσιν του, μὲ τὴ δονισμένην ρητορικὴν του, μὲ τὸ φῶς τοῦ Εἰκοσιένα. Προσκαλοῦσε κάθε ἐθνικὴν γιορτὴν τὸ λαόν, τοὺς ἐπισήμους, τοὺς ἀγωνιστῆς, τοὺς νέους καὶ ἰδίως τὴς κυρίες τῆς πρωτεύουσας, «τὰ εὐωδικὰ ῥόδα» καὶ ἔκανε αἰσθητικὴν, μορφωτικὴν, πατριωτικὴν ἱεροτελεστείαν. Ἡ πρώτη μας πνευματικὴ κίνησιν ἀρχίζει ἀπ' τὸν Τερτσέτη. Ἄφησε τὸν πολιτικὸν ἀγῶνα καὶ ἀφιέρωσε ὅλον τὸν ἑαυτὸν τοῦ στὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ λαοῦ. Ἦταν μόνος, ἀλλὰ δούλεψε μὲ τὸ πάθος τοῦ πρωτοπόρου. Οἱ λόγοι του εἶναι δοκίμιον στοχασμοῦ, τέχνης καὶ λόγου μεγάλης ἀξίας. Ἦρθε στιγμὴ, ποὺ ἀπομονώθηκε γιὰ τὴν ἀπλή του γλώσσαν μέσα στὴ θάλασσαν τοῦ λογιωτατισμοῦ. Τότε ἔβγαλε ἄγρια φωνὴν διαμαρτυρίας καὶ θυσίασε τὴς γλωσσικῆς του ιδέας, γιὰ νὰ μὴ χάσει τοὺς ἀκροατῆς του. Στὴν ἀγγελίαν τοῦ λόγου του (1855) γράφει: «Προλαμβάνω νὰ ζητήσω συγγνώμην περὶ τοῦ δ υ σ τ υ χ ῆ μ α τ ο ς τ ῆ ς δ η η μ ο τ ι κ ῆ ς μ ο υ φωνῆς, πλὴν ταύτην τὴν φορὰν, χάριν τινῶν φίλων, θέλω ἐλληγνίσει ὅσον μοὶ εἶναι δυνατόν, τὴν δὲ συγγνώμην ταύτην δὲν ζητῶ ἀπὸ τοὺς συναδέλ-

φους μου τῆς ἀπλῆς φράσεως, διότι ἡ καθαρεύουσα καὶ ἡ «Νέα Σχολή» τους τοὺς ἀφήρησαν ἀπαξάπαντας. Καιρὸς γὰρ λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ρῆσιν τοῦ σοφοῦ «Οὐαὶ τῷ ἐνί».

Ἡ «Ἀ π λ ῆ Γ λ ὡ σ σ α». Στὰ 1849 βγάζει ἀνώνυμα τὴ συλλογὴ «Ἀπλὴ Γλῶσσα». Κοντὰ στὰ δικά του, ἔμμετρα καὶ πεζὰ, θάζει καὶ ποιήματα τοῦ Τρικούπη, τοῦ Σολωμοῦ, δημοτικά, μεταφράσματα κ. λ.π. Δύσκολα γὰρ τὰ ξεχωρίζεις, ὅλα ἀνυπόγραφα. Ἐκεῖ παρουσιάζεται τὸ πρῶτο μας λογοτεχνικὸ διήγημα «Τιμωρία καὶ μετανοία», ἔργο τοῦ Τερτσέτη. Ἡ «Ἀπλὴ Γλῶσσα» μὲ τὸ ρητὸ τοῦ Σίλλερ κατὰ μέτωπο «εἶμαι συμπολίτης τῶν μεταγενεστέρων», εἶν' ἓνας σταθμὸς, ἐπαναστατικὸ γλωσσοπνευματικὸ ξεσπάθωμα, ὅπως τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη. Ἄν δὲν ἐρχόνταν οἱ Φαναριῶτες στὴν Ἑλλάδα, ἀπὸ τότε θάρχιζε ἡ λογοτεχνικὴ μας ἀναγέννηση. Ἄλλὰ καὶ οἱ φωτισμένοι ἀκόμα ἄφησαν τὸν Τερτσέτη. Ὁ Ἀσώπιος ἔβγαλε τὰ Σούτσια, μὰ δὲν προχώρησε, καὶ δὲν βοήθησε οὔτ' αὐτός, οὔτε ὁ Πήλικας, οὔτε ὁ Μανούσης ἢ ὁ Κουμανούδης, γιὰ ἓνα ἀναγεννητικὸ μέτωπο, κατὰ τοῦ λογιωτατισμοῦ, παρὰ ἄφησαν μονάχο του τὸν Τερτσέτη, καὶ ἀπ' τὴν ἄλλη τὸ Φατσέα, καὶ τὸ Δημήτρη Αἰνιάνα, καὶ τὸ Συνοδινὸ, ὁ ἓνας ξέχωρ' ἀπ' τὸν ἄλλο, γὰρ παλεῦον μέσα στὸ γενικὸ θαλασσοπόντισμα τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς. Οὔτε τουλάχιστο ἀντιδράσανε στὴν ἐπιδρομὴ τοῦ Πανεπιστημίου, ποῦ μὲ τοὺς διαγωνισμοὺς του ζητοῦσε γὰρ κόψει κάθε πνοὴ ζωῆς στὴ λογοτεχνία μας, θεσπίζοντας τὴν ἀρχαῖζουσα. Ἐλειψαν πολλὰ, ἔλειψαν καὶ οἱ ἄνθρωποι. Φιμώθηκαν καὶ ναρκώθηκαν, φλομαμένοι ἀπ' τὸ ψεύτικο ἰδανικόν.

Οἱ Διαγωνισμοὶ. Μάχες, μεγάλης ἀπήχησης, ἔδωσε ὁ Τερτσέτης ἐναντία στὴν πανεπιστημιακὴ λογοσβεστικὴ ἐπιδρομὴ πάνω στὴ φύτρα τῆς λογοτεχνίας μας. Ἐσπαθῶνε στούς διαγωνισμοὺς μὲ τὰ ποιητικὰ του συνθέματα, τέσσερις φορές, καὶ καταφέρνει γὰρ κλονίσει τοὺς λογιώτατους, γὰρ τοὺς σταματᾷ μὲ τὴν τέχνην του, μὲ τὸν ἔλεγχόν του καὶ μὲ τὴ δύναμιν τῶν πραγμάτων. Τὴν πρώτην φορά μὲ τὸ ποίημά του «Κ ο ρ ῖ ν γ α κ α ἰ Π ῖ ν δ α ρ ο ς»,

σαρῶνει ὅλους τοὺς ἀντιπάλους του καθαρολόγους, ἀναγκάζει τοὺς κριτὲς γὰρ ποῦν τὰ καλλίτερα λόγια: «ἐπὶ παντός τοῦ ποιήματος ἐπιπνέει πολλὴ γλυκύτης καὶ αἰσθηματος καὶ ἐκφράσεως καὶ ὁ ποιητὴς αὐτοῦ φαίνεται κάτοχος τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς φιλολογίας. Ἀξιοσημείωτος δὲ μάλιστα εἶναι ἐν αὐτῇ ἡ ἐπιτυχεστάτη τάσις τοῦ γὰρ συνυφάνη, οὔτως εἰπεῖν, τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν βίον μετὰ τοῦ νέου δημοτικοῦ, τοῦ γὰρ εἰσπνεύση εἰς τοὺς νεκροὺς μύθους ζωῆν καὶ γ' ἀποδώση αὐτοῖς τὸν ὄν πολλὰκις εἶχον χαρακτῆρα δημοτικῆς ποιήσεως, ὥστε... νομίζει τις ὅτι ἀναγινώσκει τῶν ὀρεισιδίων ἡμῶν ποιμένων καὶ ἀρματωλῶν τὰ ἀφελῆ, πολλὰκις νευρώδη καὶ σχεδὸν πάντοτε χαρίεντα ἄσματα», καὶ ἀκόμα τοὺς ἀναγκάζει γὰρ ὁμολογήσουν, ὅτι δὲν τὸν θραβεύουν, γιὰ τὴ δημοτικὴν του γλῶσσα!... καὶ τέλος τοὺς παραλαβαίνει καὶ τοὺς ξεγυμνώνει ἀπ' τὴν ἔδρα του πατόροφα μπροστὰ στὸ κοινὸ καὶ μέσα στὴ Βουλῆ. Κρυμμένος στὴν ἀνωνυμία, προσκαλεῖ τὸ κοινὸ μὲ θέμα τὸν πατριάρχη Γρηγόριον Ε', μὰ ἀντὶ γιὰ λόγον, ἀπαγγέλλει τὸ ποίημα χωρὶς γὰρ δηλώσει τὸν ποιητὴν του, καὶ ὕστερα μπροστὰ στὸ κατάπληκτον καὶ καταμαγεμένον ἀκροατήριον ἀρχίζει τὸ φιλιππικόν του. Ἦταν μιὰ μάχη ἐκείνη. Καὶ ἡ μάχη συνεχίστηκε στὴ Βουλῆ, γιὰτὶ ἓνας βουλευτὴς ἄκουσε τὸ ποίημα καὶ τὸν φιλιππικόν τοῦ Τερτσέτη καὶ πρότεινε στὴ Βουλῆ γὰρ τυπωθῆ τὸ ποίημα «ἀπάναις τοῦ Σώματος». Ἡ Βουλῆ ἔκανε ὁμόφωνα δεκτὴ τὴν πρότασιν, καὶ αὐτὸ ἦταν ἀληθινὸν χαστούκι γιὰ τοὺς γλωσσαμύντορας καὶ θρίαμβος τοῦ Τερτσέτη καὶ τῆς δημοτικῆς γλώσσας. Τ' ὀλόδροσο τραγοῦδι τῆς «Κόριννας» εἶδε τὸ φῶς στὰ 1856 μαζί μὲ τοὺς «Γάμους τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου» κλπ. Τὸ ποίημα κατὰ Μπιάτζι, ἔχει πολλὰς ἀναλογίας μὲ τὴν Οὐρανία τοῦ Μαντζόνι, ἄσκησε δὲ γενετικὴ ἐπίδρασιν στὸν Παλαμᾶ («Ἕμνος τῆς Ἀθηνᾶς»), ὅπως ὁ ἴδιος γράφει: «σπράνοντας στὰ σημάδια τοῦ χαριτωμένου Τερτσέτη δρόμον πρὸ πλατύ...».

Δεῦτερον μάχη ἔδωσε ὁ Τερτσέτης στὸ διαγωνισμὸν τοῦ 1854 μὲ δυὸ ποιήματά του, «Τὸ Φίλημα», γραμμένον στὰ 1833, καθὼς εἶδαμε, καὶ τὸ «Ὀνει-

ροτοῦ Βασιλέως». Καί πάλι γράφονται ὠραίες κρίσεις γιὰ «τὴ ζωηρότητα τῆς φαντασίας, τῆς καρδίας τὴν εὐαισθησίαν καὶ τὴν τρυφερὰν περιπάθειαν περὶ τὴν ἀντίληψιν, καὶ τῆς τέχνης τὴν φιλόκαλον γνώσιν, τὴν νευρώδη ἐκείνην καὶ ἐναρμόνιον γλώσσαν τοῦ λαοῦ...», ἀλλ' οὔτε τὸν ἔπαινο δὲν παίρνει. Τὸ «Ὀνειρο τοῦ Βασιλέως», ἡ ἀγάπη τοῦ Παλαμᾶ, εἶναι γερὸ σύνθεμα μὲ ἀρμονικὸ στίχο καὶ πλαστικὴ γλώσσα, μὲ εἰκόνες καὶ σκηνές, ποῦ οἱ κριτὲς τὶς ἔβριχκαν «ἀξίας τῆς γραφίδος τοῦ Δάντου», ἀλλὰ τερατώδικο στὴ σύλληψή του, ἐνῶ ἔχει τόσο ὠραία κομμάτια, γιὰτὶ μ' ὄδηγὸ τὸν Καποδίστρια ὁ Ὅθωνας καταβαίνει τὸν Ἄδη καὶ συναντᾷ τοὺς ἀγωνιστὰς καὶ ὕστερα τοὺς ἀρχαίους Πλάτωνα, Δημοσθένη, Ἀλέξανδρο, τοὺς Μαυρομαχάλους κλπ. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο τὸ ποίημα ἔμεινε ἀνέκδοτο καὶ μόνο στὰ 1916 τυπώθηκε ἀπ' τὸ Στεφάνου ἀπὸ ἀντίγραφο τοῦ Πήλικα καὶ καταχωρήθηκε στὰ «Ἀπαντά» του. Ἐνας μόνος τοῦ στίχος θὰ μπορούσε νὰ ἰσοζυγιάσει χιλιάδες ἰάμβου· τῆς ἐποχῆς: «Σὰν τὸ γεράκι τ' ἄγριο χουμάει ν' ἀρπάξει ὀρνίθι...».

Τρὶ τὴ μᾶχη ἔδωσε μὲ τοὺς «Γάμους τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου» στὸ διαγωνισμὸ τοῦ 1856. Τὸ βρίσκουν γραμμμένο μὲ «σπανίαν ἀληθῶς φιλοκαλίαν καὶ πολλήν χάριν... ἡ ἀνάγνωσις του κηλεῖ θαυμασίως τὴν ἀκοήν καὶ ἠδύνει τὴν διάνοιαν», ἀλλὰ καὶ πάλι οὔτε ἔπαινο παίρνει. Κι ἀπὸ τὴν ἔδρα του πάλι ὁ Τερτσέτης κατακεραυνώνει τοὺς «Κολοκυθούληδες». Τὸ σωστὸ ὅμως εἶναι πὼς οἱ «Γάμοι» ἔχουν ὠραία κομμάτια, νυφιάτικα, γιορταστικά, ἀλλὰ στὴ σύνθεσή τους ὕστερον.

Τέταρτη μεγάλη, ἂν καὶ ὅλη ἡ ζωὴ του ἕνας ἀδιάκοπος γιὰ τὴν ἀμυνα τῆς ἐθνικῆς μας γλώσσας, πόλεμος, ἔδωσε ὁ Τερτσέτης κατὰ τοῦ λογιωτατισμοῦ, ἀπ' τὸ κρεβάτι τῆς ἀρρώστιας του, λίγους μῆνες πρὶν ἀπ' τὸ θάνατό του, ὅταν ὁ «Σύλλογος τῶν ἑλληνικῶν γραμμμάτων» προκήρυξε μὲ τὴ χορηγία πλούσιου ὁμογενῆ διαγωνισμὸ, στὸν ὁποῖο θὰ βραβεύονταν ὁποῖος θᾶδινε

τὴν καλλίτερη ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα: Ποῖό ἔργο πρακτικώτερο καὶ ὠφελιμώτερο γιὰ τὴν Ἑλλάδα «δύναται τις νὰ πράξῃ διαθέτων 150 χιλιάδας δραχμῶν ὡς ἔγγιστα». Ἡ ἀπάντηση τοῦ Τερτσέτη, ποῦ τὴν ἀποδείχνει μὲ πολλὰ ἐπιχειρήματα, ἦταν: «νὰ ἀφιερωθῇ πρὸς βοήθειαν τῆς χρήσεως, τῆς προόδου τῆς ἀπλοελληνικῆς γλώσσας, τῆς γλώσσας τοῦ πανελληνίου». Χρησιμοποιεῖ παραδείγματα, ἀνατρέχει στὰ κείμενα, κάνει συγκρίσεις, ἐπαινεῖ καὶ πάλι τὸ λόγο τοῦ Κωλέτη στὴ Βουλῆ, τὶς παραδόσεις τοῦ Πήλικα καὶ βροντοφωνάζει: «Ἄς ἀναπνέωμεν τὴν ὄνοιξιν, ἥτις πνέει εἰς τὰ χεῖλη τοῦ λαοῦ! Τὸ νὰ ὑβρίζωμεν καὶ νὰ κατηγορῶμεν τὴν ἀπλήν εἶναι ἔγκλημα καθοσιώσεως, ἔχι μόνον κατὰ τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ ὠραίου. Ἐπειδὴ ὀρθῶς διέκρινε τὸ κάλλος τῆς ἀπλῆς ὁ μακαρίτης Ἀσώπιος, ὅταν εἰς ὁμήγουριν φίλων ἔδωκε τὸν ὀρισμὸν τῆς, λέγων, ὅτι ὡς ἡ ἄρπα μεταξὺ τῶν μουσικῶν ὀργάνων εἶναι καὶ ἡ νεοελληνικὴ φωνὴ μεταξὺ τῶν ἀλλογενῶν γλωσσῶν». («Ἀπ. Α' 319»).

Βηλαρᾶς — Ἐρωτόκριτος. Στούς γλωσσικούς του ἀγῶνες ὁ Τερτσέτης ἀνανέωσε, σὲ πανελλήνια κλίμακα, τὴ γλωσσικὴ καταλυτικὴ τῶν εἰδώλων παράδοση τοῦ Βηλαρᾶ, μὲ ἀδιάκοπη ἀναδρομὴ στὰ ἔργα καὶ τὶς μεταφράσεις του, ἀπ' τὶς ὁποῖες μιά, τὴ μετάφραση τοῦ Πλατωνικοῦ «Κρίτων», τὴ διάβασε στὴ Σχολῆ Εὐελπίδων καὶ χωρὶς νὰ τὸ καταλάβουν, δάσκαλος καὶ μαθητὲς, ξενυχτῶθηκαν καὶ ἀναψαν κερὰ γιὰ ν' ἀπολαύσουν, ὡς τὸ τέλος, τὴ μαγεία τοῦ δημοτικοῦ λόγου καὶ τὴ δύναμη τοῦ ἀρχαίου κειμένου. Τοὺς λογιώτατους τοὺς ἀποκαλεῖ «σκοτεινόγλωσσους» καὶ «ἀλλόγλωσσους» — «Κολοκυθούληδες». «Ἐγὼ σοῦ ὁμιλῶ τώρα καὶ ἐσύ μὲ ἀποκρίνεσαι ἀπὸ τὸν καιρὸν τοῦ Ἀγαμέμνονος. Ἴδου ἐν συνόψει ἡ ἱστορία τῶν Κολοκυθούληδων τῆς Ἑλλάδος... Σεῖς ἐμαράνατε τὰ φύλλα καὶ τὰ ἄνθη τοῦ δένδρου. Ἡ φυσικὴ γλώσσα ἐνὸς λαοῦ εἶναι ἡ εὐωδία, τὰ ἄνθη, ὁ καρπὸς (καὶ ἡ τροφή πάλε) τῆς ζωῆς του, τῆς ψυχῆς του. Οἱ κολοκυθούληδες δὲν στέργετε νὰ ὁμολογήσετε τὸ κάλλος τῆς νεοελληνικῆς χαριτωμένης φωνῆς καὶ προτιμᾶτε καὶ θέ-

λετε τὴν θ ρ υ χ ο λ α κ ί σ τ ι κ ῆ ν τὴν ἐδικήν σας, τὸ ρουχάλιο τοῦ θανάτου. Ὡς ἀληθινοὶ θρυκολάκες (καὶ δὲν γνωρίζω ξενότερην ἐπέμθεσιν εἰς ἓνα ἔθνος ὡς τοῦ θρυκολάκου), ἀληθινοὶ θρυκολάκες ἤπιατε τὸ αἷμα καὶ τῶν ζώντων... Νέοι τῆς πατρίδος, καλὰ παιδιὰ τῆς Ἑλλάδος, προσέχετε, συγχάζοντας τὸ Πανεπιστήμιο θὰ θρυκολακιάσετε καὶ τότε πλιά ἢ Ἑλλάδα γίνεται κοιμητήριον θρυκολάκων εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα...» («Ρήγας» Β' 1844, 15). Ἀπὸ τὸ βῆμα του πρώτος ὁ Τερτσέτης ἀνάλυσε τὸν Ἐρωτόκριτο καὶ ἔδειξε τὴν ἀξία του. Ἀπὸ τὸ ἴδιο βῆμα, ἐκτὸς ἀπ' τοῦ Κολοκοτρώνη, ἀνακοίνωσε καὶ ἀποσπάσματα ἀπ' τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Παναγῆ Σκουζέ καὶ τὸν ἀποκάλεσε νέο Θουκυδίδη. Στὸ «Ρήγα» του «ἐγκυκαλεῖ» τὸν Τρικούπη, ὅτι ἐπιτήδεις ἔκρυψε ἀπὸ τὸν Καποδίστρια «τὸ ἔθιμο τῶν ἐθίμων», τὴν ἐθνικὴν γλῶσσαν καὶ δὲν τὸν ἔπεισε νὰ τὴν καθιερώσει. Καὶ στοὺς Σούτσους κατάφερε φοβερὰ ραπίσματα γιὰ τὸν κατατρεγμὸ τῆς δημοτικῆς.

Κι ἡ στερνὴ μάχη του στὸ διαγωνισμό τοῦ 1858 ἦταν συντριπτικὴ, θανάσιμη, μὲ τὸ «Θ ρ ί α μ θ ο τ ο ὕ π ο ι η τ ι κ ο ὕ δ ι α γ ω ν ι σ μ ο ὕ». Ἐκανε κωμωδία τοὺς κριτῆς καὶ τὸν διαγωνισμό. Σάτιρα τσουχτερῆ ("Ἀπ. Α' 133). Οἱ κριτῆς ἔτριβαν τὰ μάτια τους, κι ἀφοῦ κατὰστρωσαν δάκρυα κατεβατὰ γιὰ τὴν ἀνυπαρχτὴ δημοτικὴν γλῶσσαν, πού σώζεται μόνο σὲ ἰδιώματα, κεραυνώνουν τὸ θρασύτατο σατιριστὴ τους, ὅτι «οὐ μόνον περὶ γλώσσης, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ πρέποντος ἔχει σφῆδρα ἀτόπους ἰδέας, διότι παρίστησι τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ θριαμβεύουσαν ἐν τῷ παρόντι ἀγῶνι, μετὰ πολλοὺς μάλιστα διαπληκτισμοὺς μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς, νομίζων ὅτι ἐπιτρέπεται νὰ χλευάσῃ τοὺς κριτὰς αὐτοῦ ἐν αὐτῷ τῷ ἔργῳ, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν κρίσιν αὐτῶν καθυπέβαλεν...». Δυστυχῶς ἡ κωμωδία ἔμεινε ἀτύπωτη καὶ μόλις τελευταία εἶδε τὸ φῶς ("Ἀπ. Α 133). Σὲ δυὸ χρόνια, ὁ Ράλλειος Διαγωνισμὸς ἔκλεισε χρεωκοπημένος. Καὶ ἦταν μιὰ πνευματικὴ νίκη τοῦ Τερτσέτη, πού μὲ τίς μάχης του ἐπιτάχυνε τὴν ἄδοξον πτώση του.

Π ρ ὀ δ ρ ο μ ο ς. Γιὰ τοὺς διαγωνισμοὺς γενικὰ ἔχω ἀφιερῶσει εἰδικὸ μελέτημα στὴ «Νέα Ἔστια» τοῦ 1937. Ἐκεῖ φαίνεται ἱστορικώτερα ἢ ἐπιρροὴ τοῦ Τερτσέτη πού εἶναι συνδυασμένη καὶ μὲ τοὺς λόγους του, ὅπου προβάλλοντες τὰ δημοτικὰ τραγούδια, τὸ Σολωμὸ, τὸ Βηλαρᾶ, τοὺς Ἀγωνιστῆς, μεταφράσματα ἀπ' τὶς ἀρχαῖες καὶ νέες λογοτεχνίες, κηρύχοντας μὲ πάθος τὴν καλλιέργεια τῆς ἐθνικῆς γλώσσης, δείχνοντας τὴν τεράστια ἐθνοπαιδευτικὴ τῆς ἀξία, τὴν ἱστορικότητα καὶ τὴν ἀναγκαιότητά της, γιὰ μιὰν ἐθνικὴ ἀναγέννηση, προετοίμασε τὸ ἔδαφος τῆς γλωσσικῆς ἐπανάστασης. Τὴν ἐποχὴ πού μετάφραση ἀρχαίων στὴ δημοτικὴ λογιόταν ἐγκλημα (βλ. Σ. Μενάρδου: Στέφανος, πρόλ.), ὁ Τερτσέτης μετάφρασε δυὸ τραγωδίας τοῦ Σοφοκλέη, τίς διάβασε στὸ κοινὸ κι ἐπρόκειτο νὰ τίς ἀνεβάσει μὲ θίασο νέων ἐρασιτεχνῶν. Μεταφράζει ἐπίσης τὸ «Ὀνειρο τοῦ Σκιπίωνα» τοῦ Κικέρωνα καὶ τοὺς «Τάφους» τοῦ Φοσκόλου. Ἡ μεταφραστικὴ του προσφορά, συνέχεια τοῦ Βηλαρᾶ καὶ πραγμάτωσις ἐνός ἀπ' τὰ πρωταρχικὰ αἰτήματα τῆς Σολωμικῆς σχολῆς, εἶναι προδρομικὴ. Πολλὰ μεταφραστικὰ κομμάτια ἀπ' τοὺς κλασσικοὺς εἰν' ἐγκατεσπαρμένα στοὺς λόγους του. «Βάφτισε καὶ ξαναπρασίωσε τ' ἀρχαῖα θέματα μέσα στὰ νερά τῆς ἀπλῆς τῆς γλώσσης» γράφει ὁ (Παλαμᾶς). Αἰῶνα δάκρυο πρὶν ἀπ' τὸ Μαβίλη βροντοφώνησε στὴ Βουλὴ μὲ τὴν ἀπλὴν τῆς γλώσσης τὸ περιβόητο «πληρεξούσιος τοῦ λαοῦ, λαλῶ τὴν γλῶσσαν του...» (Α 286). Θαῦμα!

Ὁ «Δ ι ἄ λ ο γ ο ς». Μιὰ ἀπ' τίς ἐθνικώτερες κι ἀναγεννητικώτερες ὑπηρεσίες τοῦ Τερτσέτη στὸ δημοτικισμό καὶ στὴ λογοτεχνία μας εἶναι ἡ διάσωση καὶ ἡ ἐγκαίρη δημοσίευσή τοῦ «Δ ι ἄ λ ο γ ο υ» τοῦ Σολωμοῦ. Τεράστια προσφορά. Τὸ χειρόγραφο, ἀντίγραφο τοῦ Μάτεση πιθανώτερα πού γινώριζε τὸ Διάλογο ἀπ' τὴν ἐποχὴ πού γραφόταν, (βλ. Ἄπαντα Μάτεση, πρόλ.) κι ὄχι τοῦ Πήλικα, τῶστελε ὁ Τερτσέτης στὸν Πολυλᾶ καὶ πρόφτασε νὰ περαστῆ στὴν ἐκδοσὴ τοῦ Σολωμοῦ. Ὁση σημασία ἔχει ὁ Διάλογος στὴ λογοτεχνία μας, ἄλλη τὴν ὅση πρέπει νὰ λογίται ἡ σημασία τῆς

διάσωσής του. Ἀπαράδεκτη εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Φ. Μιχαλόπουλου, πὼς ὁ Τερτσέτης ἔλλαξε τὸ «Διάλογο» ἢ τὸν ἔφκιασε ὁ ἴδιος, ἐπίσης καὶ ὅτι ὁ Σολωμὸς δέχτηκε ἐπίδραση τοῦ Τερτσέτη στὴν τρίτη περίοδό του. Ἄν ἦταν δυνατό. Ὁ Τερτσέτης μ' ἀποστολικὸ ζῆλο, σάν ἐντολοδόχος καὶ σημασιοφόρος καθοδηγημένος, πραγματώνει τὰ αἰτήματα τοῦ Σολωμοῦ, τὶς ἀρχές του, ὄχι μόνον στὴν ποίηση, αὐτὸ δὲν ἦταν εὐκόλο, μὰ καὶ στὴν καταγραφικὴ, μεταφραστικὴ, γλωσσομαχητικὴ, ἐκλαϊκευτικὴ, ἐκπολιτιστικὴ κριτικὴ. Γεμάτοι εἶναι οἱ λόγοι του ἀπὸ Σολωμό, ἀπὸ τ' ὄνομα, τοὺς στίχους, τὴ μορφὴ του, ἀπὸ προσπάθεια διάδοσης καὶ ἐπιβολῆς του. Τὸν ὕμνο τὸν χαρακτηρίζει «τὸ ἄσμα ἀσμάτων τῆς ἐποχῆς μας». Κάθε τόσο γυρίζει καὶ στὸ Βηλαρά, ἀνασταίνει τὸν Ἐρωτόκριτο, τὰ ἀχειροποίητα κείμενα τῆς Ρωμισοῦνης.

Ἐ θ ν ι κ ῆ δ ρ ά σ η. Ἀλλὰ δὲν ἔφταναν οἱ πνευματικοὶ ἀγῶνες νὰ γεμίσουν τὴν ψυχὴ τοῦ πατριώτη! Τὸ ἰδανικὸ μιᾶς δλοκληρωμένης ἐθνικῆς Ἑλλάδας τὸν βασάνιζε. Τὰ Ἐφτάνησα, πού ἀπλωναν τὰ χέρια καὶ ζητοῦσαν λευτεριά, τὸν σπάραζαν. Ἐργάζεται μὲ θέρμη γιὰ τὴν Κρήτη, Θεσσαλία, Ἐφτάνησα. Τοῦ ἀναθέτουν ἀποστολὲς στὸ ἐξωτερικόν. Τὸν Ἰούνη 1858 γυρίζει προπαγανδιστὴς τῆς ἐθνικῆς ἰδέας στὴν Ἰταλία, Πάρισι, Βιέννα, Μόναχο, Μαυροβούνι. Τετράμηνη περιοδεία σταυροφορικὴ, πού τὴν ἱστορεῖ στοὺς σχετικὸς λόγους του ("Ἀπ. Β 161), ὅπου θαυμάζει κανεὶς τὶς Μαυροβουνιώτικες περιγραφές, τ' ἀντάμωμά του μὲ τὸ γέρο βασιλιά. Εἶναι προδρομικὸ ἔργο τῆς ταξιδιωτικῆς μας λογοτεχνίας. Στὰ 1860 ἄλλη ἀποστολὴ στὴν Ἰταλία. Γι' αὐτὴν ἔδωσε λεπτομερειακὰ στοιχεῖα στὸ Χιῶτη. Τότε γιὰ νὰ τονώσει τὸν φιλελληνισμό τύπως στὸ Τουρίνο (Αὐγούστου 1861) τὸ ἐγκύμιο καὶ τὴ βιογραφία τοῦ ἤρωα τῆς Σφακτηρίας, τοῦ φλογεροῦ δημοκράτη καὶ φιλέλληνα Σανταρόζα ("Ἀπ. Γ 343). Τότε συναντᾷ καὶ τὸν Καβούρ ("Ἀπ. Β 299). Ὁ σκοπὸς του ἦταν νὰ παραστήσει στὸ Γαριβάλδι τὴ Ναυπλιακὴ στάση ὡς ἀντιβασιλικὴ καὶ νὰ σταματήσῃ κάθε ἐνδεχόμενη βοήθειά της. Στὰ 1861

βρίσκεται στὸ Παρίσι. Στὰ 1866 ξαναπάει στὴ Ρώμη γιὰ νὰ τραβήξῃ τὴν ὑποστήριξη τοῦ Κρητικῶ ἀγῶνα ἀπ' τὸν Πάπα, μὰ ἄδικα. Γράφει καὶ ἐπιστολὴ, πολὺ χαρακτηριστικὴ καὶ περίεργη, στὸ Ναπολέοντα Γ' ("Ἀπ. Β 391). Μένει ὡς τὸ Φλεβάρη τοῦ 1867.

Ὑ μ έ ν ο ς. Ἐκεῖ παντρεύεται (17. 2.67) τὴν Ἀδελαιδα Ζερμαίν, Γαλλίδα ἀπ' τὴ Λυών, πού τὸν ἀκολούθησε στὸ ταξίδι, ἐρωτευμένη μαζί του ἀπὸ καιρὸ, δασκάλισσα στὸ σπίτι τοῦ Σούτσου στὴν Ἀθήνα. Παρακολουθώντας τὶς διαλέξεις του ἡ Ἀδέλα, μαγεύτηκε ἀπ' τὴ νεανικὴ του ὀρμὴ καὶ χάρη, καὶ ζήτησε μονάχη της τὸ γάμο, πού τὸν δέχτηκε, ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἐπιμονὴ της, μ' ὅλα τὰ γηρατιά του ὁ Τερτσέτης, ἐνῶ αὐτὴ ἦταν νεώτατη. Γαμήλια δῶρα τους στάθηκαν τὰ δυὸ βιβλία του. Ἡ μετάφραση τῶν ποιημάτων του γαλλικὰ ἀπ' τὴν Ἀδελαιδα, καὶ τὸ τύπωμα τοῦ ἰταλικοῦ δράματός του «Ὁ θ ά ν α τ ο ς τ ο ὕ Σ ω κ ρ ά τ η» στὸ Τουρίνο μὲ πρόλογο τοῦ Τοιμαζέο, ὅπου καὶ βιογραφικά, πού τὸ βρίσκει στὴ γλώσσα «ἰταλικώτερο πολλῶν ἰταλικῶν τραγωδιῶν». Τὸ δράμα αὐτὸ καλὰ τὸ κρίνει ὁ Βλάχος, πού ἐπιτυχέστατα στὴ ζωντανὴ γλώσσα μεταφράζει καὶ ἔνα ἀπόσπασμά του. Ἔχει σκηνές ὠραίες, μὰ εἶναι δλότελα ἀντιθεατρικὰ. Πάντως ἡ μορφὴ τοῦ Σωκράτη, ἀπὸ ἐκλεχτικὴ ἴσως συγγένεια, ἦταν βαθιὰ χαραγμένη στὴν ψυχὴ τοῦ Τερτσέτη. Ποιήτρια ἡ Ἀδέλα, μορφωμένη, λόγια, ἀγάπησε τὴν Ἑλλάδα σάν πατρίδα της. Στὰ 1869 χάρισε στὸν Τερτσέτη κι ἔνα ἀγόρι, τὸ Σπύρο. Μετάφρασε ποιήματα τοῦ Τερτσέτη, ἔγραψε νεκρολογήματα θαυμάσια, ἔνα βιβλίον γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ἀρχαία καὶ νέα, πρωτότυπα τραγούδια, ἔλεγχο στὴν Οὐρανία Λαζάρη κλπ. κλπ. Ἄφησε τὴν Ἑλλάδα γύρω στὰ 1890, ἀφοῦ ἀδικοπάσισε νὰ βγάλῃ τὰ ἔργα τοῦ Τερτσέτη, βάζοντας καὶ τὸν Τυπάλδο νὰ μεσολαβήσῃ στὸν Τρικουπὴ, κι ἀφοῦ τοῦ ἔκανε μαρμαρένιο ἐπιβλητικὸ τάφο στὸ Ἀ' Νεκροταφεῖο ("Ἀπ. Α 32, ὅπου ἡ φωτογραφία του), ἔβαλε σὲ σύμπλεγμα καὶ τὴ μορφὴ της μὲ τὴ λεζάντα «σ υ μ π ε π λ ε γ μ έ ν ο ς» καὶ μὲ ἔνα ἔλεγχο, δαίγμα τοῦ

θαυμασμού της στο έργο του Τερτσέτη. Καταχωρούμε όλη την επίταφια επιγραφή:

Ἐνθάδε κεῖται Γεώργιος Τερτσέτης
γεννηθεὶς ἐν Ζακύνθῳ τῇ 4 Νοεμβρίου
1800
ἀποθανὼν δὲ ἐν Ἀθήναις τῇ 15 Ἀπριλίου
1874.

Pourquoi faut-il que la douleur m'abuse
sur ton cercueil mon coeur doit-il gemir,
quand j'ai l'espoir que ta paisible Muse
dira ton nom aux siècles à venir?

Mais quand le froid trepas m'aura voilé le jour
reçois-moi dans tes bras cher opeux que j'adore
afin qu' auprès de toi mon coeur respire encore
la suave douleur de ton celeste amour.

Τὰ χ α τ ἄ λ ο ι π α. Στὰ 1892 ὁ Σπύρος Τερτσέτης, προξενικός υπάλληλος στὴ Γαλλία καὶ ἄλλου, γύρισε στὴ Ζάκυνθο καὶ ζήτησε νὰ βγάλει τὰ ἔργα τοῦ πατέρα του, ἀλλὰ μάταια. Ἔδωσε μόνο γιὰ τύπωμα τὸ Ὁ ν ε ι ρ ο τ οῦ Φ ῶ τ οῦ καὶ τὴν Κ ὁ ρ ῆ τ οῦ Σ ε ῖ σ λ ἄ μ η (Α 165), τὸ κύκνειο τοῦ Τερτσέτη, πὺ περάστηκαν τότε στὶς «Μούσες» τοῦ Ζῶη καὶ τώρα ξαναβγαίνουν ἀπ' τὰ χειρόγραφα. Τὸ πρῶτο ἀνήκει στὴν πρώτη του περίοδο, γύρω στὰ 1830, ὅπως φαίνεται ἀπ' τὸ χειρόγραφο καὶ τὴ γλώσσα. Εἰπώθηκε πὺς ὁ Τερτσέτης δὲν πῆρε μέρος στὸν ἐνωτικὸ ἀγῶνα τῆς πατρίδας του. Πλάνη καὶ βαρεῖα ἀδικία. Μᾶς τὸ θεβαιώνει τὸ πύρινο ἄρθρο του (Α 254), ἡ ὄλη του δράση, ἡ συμμετοχή του στὸν Ἀγῶνα τοῦ '21, ὅταν «μὲ τὸ χυμένο αἷμα τῶν θυγατέρων καὶ τῆς μητρὸς εἶχε χαραχθῆ τῆς ἐνώσεως ὁ νόμος» (Α 286), ἡ ἀποστολή του γιὰ τὴ σύσταση Ἰονικῆς φάλαγγας γιὰ τὴ Θεσσαλία, ἡ εἰσοχή του ἀπ' τὸ Λομβάρδο στὸ συνδυασμὸ τῶν πρώτων πληρεξουσίων τῆς Ἐνωσης καὶ ἡ ἐκλογή του ὡς βουλευτῆ. Οὔτε μποροῦμε νὰ συγκρίνουμε τὴν ἀγωνιστικὴ πράξη τοῦ Τερτσέτη καὶ νὰ κατηγοροῦμε τὸ Σολωμό. Ὁ Σολωμὸς καὶ ὁ Κοραῆς πολέμησαν ὅσο κανεὶς ἄλλος συγκαιρινὸς τους.

Ἔτσι σὺν ἀγωνιστῆς τοῦ '21 καὶ τῆς Ἐνωσης καὶ τῆς ἀπελευθέρωσης τῶν ἀλυτρώτων παρακάθησε ὁ Τερτσέτης στὴν Ἐ-

θνοσυνέλευση τοῦ 1864 πληρεξούσιος τοῦ νησιοῦ του, μαζί μὲ τὸν Βαλαωρίτη, καὶ ἔδωσε καὶ ἐκεῖ μέσα τὴ διαφωτιστικὴ καὶ ἐθνογλωσσικὴ μάχη του, καὶ ὕψωσε τὸν Ἀγῶνα φάρο γιὰ τὴν ἐποχὴ του. Μίλησε μὲ τὴν ἀπλή του γλώσσα. Καὶ στὸ τέλος βροντοφώναξε: «Πληρεξούσιος τοῦ λαοῦ λαλῶ τὴν γλώσσαν του». Στὰ 1859 χαιρέτησε τὸ θεμέλιωμα τῆς Συναίας Ἀκαδημίας μὲ ὠδή του ἀρχαιοπρεπῆ, σαπφικὴ — «πρωϊμάδι γνήσιο τῆς νέας φωνῆς!...», ὅπως τὴ χαραχτήρησε ὁ ἴδιος (Α 181).

Θ ἄ ν α τ ο ς. Ὅταν ἔκλεισε τὰ μάτια του στὶς 15 Ἀπριλίου 1874, ἡ δημοτικὴ εἶχε κυριεύσει τὸ Πανεπιστήμιο, μὲ τὴ φλογερὴ ὠδή τοῦ θάρδου τῆς Βαλαωρίτη, ἡ Νέα Σχολὴ ξεκινούσε, ἡ σάτιρα, ἡ κωμωδία ἐξορμούσε, ἡ ἀναγέννηση θαμπόφεγγε. Ὁ Τερτσέτης τῆς πρώτης περιόδου, πρὶν πλησιάσει (1855) τὸ παλάτι καὶ τὸ λογιωτατισμὸ, εἶναι μιὰ ζωντανὴ κληρονομιά, ἱστορικὴ καὶ λογοτεχνικὴ, ἀλλὰ καὶ στὸ σύνολό του ἡ ζωὴ καὶ ἡ δημιουργία του εἶναι προδρομικὴ. Δούλεψε στὰ θεμέλια, δημιούργησε κίνηση ἀναγεννητικὴ. Στὰ σαράντα του ἔγινε πάνδημο μνημόσυνο στὸν τάφο του. Στὸ χρονικὸ πὺ δημοσιεύθηκε ὁ Φιλαδελφείας ἔγραψε: «Τὰ ἔργα τοῦ Τερτσέτη, δημοσιευθησόμενα μετ' οὐ πολὺ, θέλουσιν ἀποδείξει: ὅτι ἡ μνήμη του ἔσεται δόξα ἐθνικὴ, καὶ ὁ μέγας καὶ μοναδικὸς τῆς ἡμετέρας ἐποχῆς ποιητῆς, εἰς ὀλίγους ἤδη γνωστὸς ὡς τοιοῦτος, θέλει γενῆ γνωστότατος εἰς τὰς μελλούσας γενεάς καὶ θέλει: παρ' αὐτῶν ἐκτιμηθῆ ὅσον ἡμεῖς σήμερον δὲν δυνάμεθα νὰ τὸν ἐκτιμήσωμεν, ὡς συνέθη πάντοτε ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ...» Προφήτεψε μέσα στὸ μάκρος τοῦ χρόνου.

ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΤΕΡΤΣΕΤΗ

Τὸ ἔργο τοῦ Τερτσέτη εἶναι πολὺμορφο. Ποιητικὸ, διηγηματογραφικὸ, λογογραφικὸ, ταξιδιωτικὸ, ἱστορικο-κριτικὸ, καταγραφικὸ καὶ μεταφραστικὸ. Ἑλληνικὸ, στὸ σύνολό του, στὴν ἀπλή γλώσσα, μὲ ὀλίγα ξενόγλωσσα (ποιήματα καὶ ἄρθρα) στὴ γαλλικὴ καὶ ἰδίως στὴν ἰταλικὴ, μὲ τὴν ὁποία ἄρχισε καὶ τὰ

πρώτα του ποιητικά δοκίμια και συνέχισε με μερικές ωδές, λόγους και ένα δράμα, το «Θάνατο του Σωκράτη». Το κέντρο, μέσα γοι του, και ένα δυό αφηγήματα, που αποτελούν μνημεία της πρώτης νεοελληνικής δημοτικής πεζογραφίας και κατά ένα τρό-

Εἰς τὴν μνήμην τοῦ μαμαζιῆ Α
 Κορυθαΐδου ἀφιερώω τὸν ἐφελευθὸν
 λόγον τῆς 25' Μαζιῶν. ἐλπίζω ὅτι
 οἱ ἐύμενεις αὐτοαίμου κῆρσοι καὶ
 κυρίαὶ δέξουσι ἐὺχαριστῶν εἰσιδῶν
 ὁ λόγος μου δεῖν ἀποχρῆζει εἰς τὴν
 ἀνάμνησιν τῆς ὁμοιοῦσας διότι αὐτῆ
 καὶ μόνου δεῖν προἴγει τὴν
 ἑθνητικὴν ἐννεμεσίαν καὶ ἐνεκρῆσιν
 τῆν ἀξιοσημειώτατον ἡμέραν τῆς
 25' Μαζιῶν

Ὁ λόγος δεῖν ἐκτελεσθῆναι
 τὴν προσηλωτὴν κυριακὴν 14 Ἰ.μ.
 ἢ ἑτάξθη ἡ μ.μ. ἐν
 ὡς Α' ἐν τῷ Βαγβακίῳ.
 Γ. Τετζίλης

Λόγος ἀγγελίας τοῦ Τερτσέτη, ἔτι ἀναγγέλει τὴν ἀκρόασην τοῦ τελευταίου
 λόγου του, πού δὲν πρόηκε νὰ ἀκροῖται στὰ 1874.

στὸ σύγολο τῆς προσφορᾶς του, κατέχει, σὲ ἀξία καὶ σὲ ἐκταση, τὸ λογογραφικὸ του ἔργο, οἱ πολυάριθμοι ἐμπνευσμένοι λό-

πο ἐγκαινιάζουν τὴ μετεπαναστατικὴ τῆς περιόδου μαζί με τὰ δημοτικὰ πεζογραφήματα τοῦ Σολωμοῦ, τοῦ Ψύλλα, τοῦ Κα-

νέλλου και μερικούς λόγους του Τρικούπη. Έδω ἀνήκουν και τὰ «Κ α τ ά γ ρ α φ α», δηλαδή τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ '21, πού, ὅπως εἶδαμε, κατορθωσε ὁ Τερτσέτης, χρησιμοποιοῦντας δική του μέθοδο συντομογραφίας και ταχυγραφίας με ἀποσιωπητικά, πού θά συμπλήρωνε ἀργότερα, ν' ἀποσπᾶσει ἀπ' τὸ στόμα τους και νὰ χαρίσει στή λογοτεχνία μας ἓνα νέο πολύτιμο κεφάλαιο τοῦ λαϊκοῦ ἀφηγηματικοῦ λόγου με κείμενα μεγάλης ἀξίας, ιστορικής και λογοτεχνικής. Τὰ κενὰ ἀπ' τὴν ἀφήγηση τοῦ Κολοκοτρώνη δὲν πρόφτασε νὰ τὰ συμπληρώσει, γιατί ἔφυγε στή Γαλλία και ὅταν γύρισε τὸν βρήκε πεθαμένο. «Αἱ σειραὶ τῶν στιγμῶν, σημειώνει, αἵτινες ἀπαντῶνται κάποτε, δηλοῦσιν ἔλλειψιν χειρογράφου, τὴν ὁποίαν ἤλπιζε νὰ ἀναπληρώσει ὁ ἐκδότης ζῶντος τοῦ μακαρίτου, ἀλλὰ προέλαβεν ὁ θάνατος και οὕτως ἔμεινεν. Ἀφίνομεν εἰς τὸν ἀναγνώστην νὰ ἐνοήσῃ τὴν λεπτὴν εἰρωνεῖαν τοῦ ἱστοροῦντος εἰς πολλὰς περιστάσεις» ("Απ. Β', 11).

Ὁ Τερτσέτης προσπάθησε ν' ἀποδώσει αὐτοῦσιο τὸ λόγο τῶν Ἀγωνιστῶν — γλώσσα και ἦθος και ὕφος — με τὶς φραστικές και ἐννοιολογικές ἢ μεταφορικές ἀποχρώσεις του, πιστεύοντας ὅτι διασώζει: ὄχι μόνο τὴν ψυχὴ τοῦ Εἰκοσιένα, ἀλλὰ και πρότυπα τῆς γλωσσικῆς ἀφηγηματικῆς δημιουργίας τοῦ λαοῦ.

Οἱ λόγοι τοῦ Τερτσέτη δὲν εἶναι εὐκαιρίας και στιγμῆς ρητορικά δημιουργήματα. Εἶναι μνημεῖα ζωῆς και ιστορίας, μαρτυρίες μιᾶς μεγάλης και ἀδευτέρας ἐποχῆς. Βγαίνουν ἀπ' τὰ κατὰθεατὴ τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς, κι αὐτούς, τοὺς πόθους, τοὺς πόνους και τὰ παθήματά της, διερμηνεύουν. "Αν σκύψει κανεὶς σ' αὐτὰ τὰ κείμενα, θὰ νοιώσει τὴν ἀγωνία ἐνὸς λαοῦ και μιᾶς ἐποχῆς, πού ζητάει ν' ἀνέβῃ, και σηκώνει βαρὺ λιθάρι — τὸ Σισύφειο μόχθο τοῦ Ἑλληνισμοῦ, πού τὰ δίνει βλα, κι ὥστόσο μένει: γιὰ χρόνια καταδικασμένος στήν καθυστέρηση με τὴν πίκρα τῆς διάφησης τῶν ἐλπίδων του και τῆς προσδοκίας τῶν ἀγῶνων του. Αὐτὴ ἡ πίκρα σταλάζει ἀπὸ κάθε παράγραφο τῶν λόγων τοῦ Τερτσέτη,

πού ἐκτὸς ἀπ' τὸ δοξολόγημα τοῦ λαϊκοῦ Εἰκοσιένα και τῶν μεγάλων μορφῶν του, ξαπλώνονται σὲ πολλὰ θέματα φιλοσοφικά, πολιτικοκοινωνικά, αισθητικά, θρησκευτικά, και τὸν ἀναδείχνουν ἓνα λαϊκὸ διδάχο και βάρδο τῆς μοίρας και τῆς ἀναγεννητικῆς ὁρμῆς τοῦ λαοῦ του. Ἀπ' τοὺς τίτλους και μόνο τῶν λόγων του καταφαίνεται ἡ πολυμέρεια τῆς σκέψης του, πάντα φιλοσοφημένης και ποιητικῆς, διαποτισμένης με ἔντονο θρησκευτισμὸ και ἐλληνολατρεία, δυὸ στοιχεῖα πού γιὰ πρώτη φορά βρῆκαν στὸν Τερτσέτη τὴν καλλιτέρή τους σύνθεση κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ του πνεύματος, και ἔγιναν ἡ βάση τῆς μεταγενέστερης, τόσο κακοποιημένης στὶς ἡμέρες μας ἰδέας τοῦ ἐλληνοχριστιανισμοῦ. Ἀκόμα και τὸ Εἰκοσιένα ὁ Τερτσέτης τὸ θεωρεῖ ἔργο τῆς θείας Πρόνοιας και σ' αὐτὴν, με τὴν ἀνασύνταξη τοῦ Νεοελληνισμοῦ, ἀναθέτει τὴν πραγμάτωση τῆς Μεγάλης Ἰδέας, πού ἀπ' τοὺς πρώτους τὴ συνέλαβε και τὴ διαλάλησε. Ἀλλὰ πέρα ἀπ' τὸ περιεχόμενό τους οἱ λόγοι του εἶναι λογοτεχνικά δημοτικά κείμενα μεγάλης ἀξίας, — μοναδικὰ μέσα στὴν ἐποχὴ του. Ἔχουν γλώσσα ἀπλή, ζωντανή, παλλόμενη και ὕφος προσωπικό, πού τὸ χαρακτηρίζει: ἡ πιὸ μεγάλη ἀρετὴ τοῦ λόγου, ἡ συντομία και ἡ κυριολεξία, ἡ ποιητικὴ ἔξαρση και τὸ πάθος. Ἔχουν ἀμεσότητα, ποικιλία, χάρι, με τὶς παρεκβάσεις, τὶς ἀποστροφές, τὰ ἀνέκδοτα και τὶς ἀναδρομὲς του στὴν ἀρχαιότητα, δονοῦνται και κινοῦνται: πάντα και μεταφέρουν τὸν ἀναγνώστη σ' ἓνα ὑψηλὸ ἐπίπεδο θεωρίας και ἐνατένισης. Στὸ σύνολό τους εἶναι ραφωδίες τοῦ ἠρωτισμοῦ και τοῦ μεγαλείου τῆς Ρωμιοσύνης και ἀποτελοῦν κάτι τὸ ξεχωριστό, τὸ μοναδικό, μέσα στὴ νεοελληνικὴ ρητορικὴ λογογραφία, συνδυάζοντας τὴ διδαχὴ με τὸ λόγο. «Ποιητὴς και ἱεροκήρυκας, πεισθῆτε — πρέπει ἀπλὰ νὰ γράφουν, νὰ διμλοῦν — διδάσκαλοι λαοῦ εἶναι κι οἱ δύο — Ἀπὸ τὰ οὐράνια ὁ ἓνας κατεβάζει — τὸν Ἰψιστον, τὸν κόσμον κατηχίζει — Ὁ ἄλλος τοῦ ὠραίου ζωγράφου εἶναι: — τὰ μάτια τοῦ ἀνθρώπου κι ἡ καρδιά — θροφῆς ἀνάγκην ἔχουν κι ἀπ' τὰ δύο...». (Θρίαμβος Διαγ. "Απ. Α' 245). Ἀπ' αὐτὰ τὰ δυὸ στοιχεῖα ἀντλεῖ τὴν ἰδιο-

μορφία και την ποιήσή της ή λογογραφία του Τερτσέτη, που πρώτος φέρνει στην Ελλάδα το ελεύθερο ρητορικό, δοξολογικό και διδακτικό δοκίμιο, γιατί οι περισσότεροι λόγοι του είναι στην ουσία και στη σύνθεσή τους έξοχα δοκίμια στοχασμού και τέχνης. Ἀνάμεσά τους κορυφαία θέση, όπως είδαμε, κατέχει τὸ ἐπιστολιμαῖο δοκίμιο του «Γράμμα στὸ Δημήτρη Μπότσαρη», ἀπὸ τὰ πρῶτα καὶ καλλίτερα τῆς δημοτικῆς μας πεζογραφίας, κείμενο ἡρωϊκὸ καὶ ἠθοπλαστικὸ, ἄξιο νὰ τιμῆσει μεγαλόπνευστο τεχνίτη τοῦ λόγου.

Δυὸ διηγήματα τοῦ Τερτσέτη, καταχωρημένα στὰ «Ἀπαντά» του (Α' 55 κ.λ.), εἶναι ἀπλὰ ἀφηγήματα, ἔχουν ὅμως μεγάλη ἀξία, γιατί στὴν ἱστορία τοῦ νεοελληνικοῦ διηγήματος κατέχουν προδρομικὴ θέση τόσο στὸ εἶδος, ὅσο καὶ στὴ γλώσσα τους τῆ δημοτικῆ. Τὸ πρῶτο ἐπιγράφεται «Ὁνειρο τοῦ Φώτου» (Τζαβέλλα). Φεύγοντας ὁ ἥρωας ὕστερα ἀπ' τὴν καταστροφὴ τῶν Σουλιωτῶν, στὰ Ἰόνια νησιά, τρυπώνει σὲ μιὰ σπηλιά ἀπελπισμένος, καὶ βλέπει στὸ ὄνειρό του τὸν ἡρωϊκὸ καλόγερο τοῦ Κουγκιοῦ Σαμουήλ, πού τὸν παίρνει στὰ οὐράνια, ὅπου συναντιέται μὲ τοὺς ἥρωες, τὸν Ρήγα, τὸν Κατσώνη, τὸν Καστριώτη καὶ μὲ τὸν πατέρα του, καὶ ὕστερα μὲ τὴν πολεμικὴ βοήθεια τοῦ ἴδιου τοῦ Σαμουήλ κατορθώνει νὰ σωθῆ ἀπ' τὶς ὀρδές τοῦ Ἀλήπασα καὶ νὰ περάσει ἀντίπερα. Αὐτὸ τὸ ἀφήγημα θυμίζει τὸ «Ὁνειρο τοῦ Σικιπώνα» τοῦ Κικέρωνα, πού ἀριστουργηματικὰ τὸ μετέφρασε ὁ Τερτσέτης. Περιγράφει ποιητικὰ τοὺς πλανήτες, τὴν ἀρμονία τῶν κόσμων, τοὺς ἀγῶνες καὶ τοὺς ἡρωϊσμοὺς τῶν Σουλιωτῶν. Τὸ ἄλλο διήγημα τοῦ Τερτσέτη, γραμμμένο πρὶν ἀπ' τὸ 1849 καὶ περασμένο στὴ συλλογὴ «Ἀπλὴ γλώσσα», ἔχει τὸν τίτλο «Τιμωρία καὶ μετάνοια» καὶ διαδραματίζεται ἀνάμεσα σ' οὐρανὸ καὶ γῆ, παρουσιάζοντας τρεῖς ἀγγέλους νὰ διηγῶνται τὴ φοβερὴ τους ἔκπτωση, γιατί παρασύρθηκαν ἐδῶ στὴ γῆ ἀπὸ ἀνθρώπινες ἀδυναμίες καὶ ἐρωτεύτηκαν ἀγγέλισσες τῆς ὁμορφίᾳς καὶ τῆς ἀγνότητος, ἀλλὰ γήϊνες. Δοκιμάζουν νὰ γυρίσουν στὸν οὐρανὸ, ἀλλὰ τὰ φτερά τους εἶναι κομμένα. Τὸ κείμενο μὲ τὶς αἰ-

θέρεις περιγραφές καὶ τὴν ἐρωτικὴ του δόνηση, ἀναδίνει μιὰ μοναδικὴ ποιήση χαρᾶς καὶ πληγωμένου πόνου. Μαζὶ μὲ τὸ «Ὁνειρο τοῦ Φώτου» ἀποτελεῖ τὸ δίδυμο δόλωτο ἄστρο στὴν ἀνατολὴ τῆς δημοτικῆς μας πεζογραφίας.

Τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Τερτσέτη ἀποτελεῖται, ἐκτὸς ἀπ' τὰ πρῶτα ἐρωτικὰ λυρικά του, πού ἐξετάσαμε παραπάνω, ἀπὸ ἕξι πολὺστιχα ἐπικολυρικά ποιήματα (ἐπύλλια), μὲ θέματα παρμένα ἀπ' τὴν ἀρχαία καὶ τὴ σύγχρονη Ἑλλάδα. «Τὸ ὄνειρον τοῦ Βασιλέως» (Ἔθωνα), «Οἱ γάμοι τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου», «Κορίννα καὶ Πίνδαρος», «Ὁ θρίαμβος τοῦ ποιητικοῦ διαγωνισμοῦ» (ἔμμετρον κωμωδία), καὶ «Ἡ κόρη τοῦ Σεῖσλάμη» μέσα στὴ δεκαετία 1850 - 1860, καὶ ἀπὸ τὰ πρῶτα τοῦ (1833), «Τὸ Φίλημα», μαζὶ μὲ τὴν «Ἀραβῶνα» (1834) καὶ τὸ «Χορὸ τῶν Ὀπλαρχηγῶν». Ἐκτὸς ἀπ' τὴν «Ἀραβῶνα» πού δὲν ἔχει τὴν πνοὴ τῶν ἄλλων καὶ χρησιμοποιοῖ τὸ μέτρο καὶ τὴ στροφὴ τοῦ Ὑμνου τοῦ Σολωμοῦ, σ' ὅλα τὰ ἄλλα τραγούδια τοῦ ὁ Τερτσέτης δουλεύει ἐπίμονα τὸ δημοτικὸ δεκαπεντασύλλαβο καὶ πρῶτος καλλιεργεῖ συστηματικὰ τὸν κυματιστό, γρήγορο, μουσικὸ ἰαμβικὸ ἑνδεκασύλλαβο, τόσο στὴν κωμωδία «Ὁ θρίαμβος τοῦ διαγωνισμοῦ», ὅσο καὶ στὸ ἐπικολυρικὸ τοῦ ἐπύλλιο «Ἡ κόρη τοῦ Σεῖσλάμη», πού εἶναι ἀπ' τὰ καλλίτερα ποιητικὰ τοῦ δημιουργήματος, ἐμπνευσμένο ἀπ' τὸ τραγικὸ θαλασσινὸ ἐπεισόδιο τῆς πειρατείας καὶ τοῦ σκοτωμοῦ, ἀπὸ πληρώματα τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου, τοῦ Σεῖσλάμη (τοῦ θρησκευτικοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Τούρκων), πού ἤθελε νὰ ἐκδικηθοῦν τὸν ἀπαγχονισμὸ τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Ε', χωρὶς νὰ ξέρουν ἢ χωρὶς νὰ λογαριάσουν ὅτι εἶχε τιμωρηθῆ ἀπ' τὸ Σουλτάνο μὲ ἔκπτωση καὶ ἐξορία ἀκριβῶς γιατί ἀρνῆθηκε νὰ ἐγκρίνει ἕνα τόσο στυγερὸ ἔγκλημα, ἐπαπειλώντας στὸ Σουλτάνο καὶ τὶς φοβερὲς συνέπειές του. Ὁ Τερτσέτης πλέκει τὸ μῦθο σὲ τρία μέρη, ἀκολουθώντας τὴ λαϊκὴ παράδοση καὶ συμπληρώνοντας τὰ κενὰ τῆς μὲ τὴ φαντασία. Μετὰ τὴ σφαγὴ καὶ τὸν πνιγμὸ τοῦ Σεῖσλάμη, ἡ κόρη του, χριστιανὴ ῥωμιοπούλα ἀπὸ μητέρα, σώζεται ἀπὸ

Ένα ναύτη, τὸ Δῆμο, καὶ σὲ τρεῖς ἡμέρες
πεθαίνει σ' ἓνα μογαστήρι. Ὁ Δῆμος θέλει
νὰ ἐκδικηθῇ τῇ στυγερῇ πράξει, ἀλλὰ πα-
ρουσιάζεται στὴν ὑπνοφαντασιά του ἡ Ἐ-
λευθερία καὶ τοῦ ἐμπνέει νὰ δοξάσει μὲ τοὺς
ἀγῶνες του τὸ Σταυρὸ καὶ τὴν Πατρίδα.
Καὶ ὁ νέος περνᾷ στὴν Εὐβοία καὶ θριαμι-
θεύει πέφτοντας στὴ μάχη ἡρωϊκᾶ καὶ ἀ-
ποσπώντας τὸ θαυμασμὸ τοῦ στρατάρχη τῶν
Τούρκων. Τὸ τραγούδι ἀρχίζει μέσα στὰ
κύματα τοῦ Αἰγαίου καὶ μεταδίνει τοὺς
κυματισμοὺς του μὲ τὴ μουσικὴ τῶν δημοτι-
κῶν ἐνδεκασυλλάβων του:

Λευκὰ πανιά ἀπλώνει καραβάκι
σχίζει τοῦ Μαρμαρᾶ τ' ὀμορφο κύμα·
τὰ νησιά, τὸ στενὸ πίσω του ἀφήνει,
τῇ θάλασσα ἀρμενίζει τῆς Τρωάδος,
φέρει εὐωδιὲς μαγιάτικες τ' ἀέρι·
τὰ βουνά, τ' ἀκρογιάλι ἀνοστρομμένα
εὐφραίνουν τῶν ἀνθρώπων τὴν καρδιά.
Κόρη ξανθὴ, ξανθὴ καὶ μαυρομάτα
στὰ γόνατα κοιμᾶται τοῦ πατρὸς της
τραντάφυλλα μὲ κρίνους ταιριασμένα
βάφουγε τὸ λαμπρὸ τὸ πρόσωπό της.

Γ. ΒΑΛΕΤΑΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΕΡΤΣΕΤΗΣ
Composé et en Note

προσβλέπει ἐν ἡμετέροις ἀποδόξαις πρὸ τοσαύτων ἡμερῶν
ἀσκήσει σήμερον.

Ἡ κολοῦνα τοῦ γυμνασίου αὐτοῦ ἐκ τῆς ἐρήνου τῆς
Ματροπόλεως ἕως 9 π. μ.

Ἐν Ἀθήναις τὸ 15 Ἀπριλίου 1874.

Ἐκδόταις
ΑΔΕΛΦΟΙ

Ἡ δὲ
ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Ο ΤΕΡΤΣΕΤΗΣ ΣΤΗ ΔΙΚΗ ΤΟΥ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ

Ἐνδιαφέρουσα καὶ ὑποδειγματικὴ φυσιογνωμία ὑπῆρξε ὁ Γεώργιος Τερτσέτης. Μαζὶ μὲ τὸν Ἀναστάσιο Πολυζωΐδη ὄρθωσαν ὡς δικαστὲς τὸ ἀνάστημά τους στὴ δίκη τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τοῦ Πλαπούτα στὸ Ναύπλιο καὶ τίμησαν τὴν Ἑλληνικὴ Δικαιοσύνη κατὰ τὸν πιὸ ἐπιβλητικὸ τρόπο. Ἡ πράξη αὐτὴ τῆς ζωῆς τους εἶναι ἡρωϊκὴ καὶ σὲ ἠθικὴ ἀξία ἀθάνατη.

Ὁ Γεώργιος Τερτσέτης γεννήθηκε στὶς 4 Νοεμβρίου 1800 στὴ Ζάκυνθο καὶ πέθανε στὶς 15 Ἀπριλίου 1874 στὴν Ἀθήνα. Σπούδασε νομικὰ στὴν Ἰταλία ἀπὸ τὸ 1816-1820. Στὴ Ζάκυνθο ὑπῆρξε φίλος τοῦ Σολωμοῦ, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἦταν νεώτερος μόνον κατὰ δύο χρόνια. Ὅπως ὁ Σολωμός, πίστευε κι' ἐκεῖνος στὴ δημοτικὴ παράδοση. Αὐτὸς περιέσωσε τὸν περίφημο «Διάλογο» τοῦ Σολωμοῦ στὴν ἐκδοση τοῦ 1859.

Τὸ 1828 ὁ Σολωμὸς ἐγκαταστάθηκε ὀριστικὰ στὴ Κέρκυρα. Τὴν ἴδια ἀκριβῶς χρονιά πῆγε καὶ ὁ Τερτσέτης ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο στὴ Ρούμελη, γραμματεὴς τοῦ ἀρχιστρατήγου Τσοῦρτο καὶ ἀγωνιστὴς κοντὰ στὸν Ὑψηλάντη στὰ χρόνια 1828 καὶ 1829. Τὸ 1832 ἐδίδαξε ἱστορίαν στὴ Στρατιωτικὴ Σχολὴ στὸ Ναύπλιο.

Τὸ 1833 διορίστηκε δικαστὴς στὴν Τρίπολη. Τὸ 1834 ἔλαβε μέρος ὡς δικαστὴς στὸ Ναύπλιο στὴ δίκη τοῦ Κολοκοτρώνη κι' ἀρνήθηκε νὰ προσυπογράψει τὴν ἐπονεϊστικὴ ἐκείνη ἀπόφαση, πρὸ καταδίκης σὲ θάνατο τὸν Γέρο τὸν Μοριά. Παρακάτω θ' ἀσχοληθοῦμε ἐκτενέστερα μὲ τὴ δίκη αὐτή, καθὼς καὶ μὲ τὴν ἄλλη δίκη πού ἀκολούθησε τὴν ἴδια χρονιά μὲ κατηγορούμενους τὸν Πολυζωΐδη καὶ τὸν Τερτσέτη γιὰ ἄρνηση ὑπηρεσίας καὶ παράβαση καθήκοντος. Ἡ ἀπολογία τοῦ Τερτσέτη στὶς 24 Σεπτεμβρίου 1834 ἀποτελεῖ ἓνα λαμπρὸ

καὶ φωτεινὸ κείμενο. Τὸ 1835 μετετέθη στὴν Ἀθήνα ὡς ἐφέτης. Ἐγίνε τότε φίλος τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τὸ 1836 καταγράφει τὰ περίφημα Ἀπομνημονεύματά του. Τὴν ἴδια χρονιά, ἀφοῦ παραιτήθηκε ἀπὸ τὴ δικαστικὴ ὑπηρεσία, ἔφυγε γιὰ τὴ Γαλλία. Μένει στὸ ἐξωτερικὸ ἕως τὸ 1843. Στὰ τελευταῖα ἀπὸ τὰ ἑπτὰ χρόνια τῆς παραμονῆς του αὐτῆς στὸ ἐξωτερικὸ ἔμεινε στὴν Ἀγγλία.

Τὸ 1843, πού γύρισε στὴν Ἑλλάδα, εἶχε γίνει ἡ συνταγματικὴ μεταβολὴ καὶ τὴν ἴδια χρονιά πέθανε καὶ ὁ Κολοκοτρώνης. Τὸ 1846 διορίστηκε ἀρχιεφεύλακας στὴ Βουλὴ χωρὶς διακοπὴ ἕως τὴν ἡμέρα τοῦ θανάτου του τὸ 1874. Τὸ 1852 ἐκδίδει τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Κολοκοτρώνη, πού τὰ ἀπέδωσε ἀπαράλλαχτα ὅπως τ' ἀκούσε ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ στρατηγοῦ.

Ἀνήκοντας στὴν Ἐπτανησιακὴ παράδοση, ὑπερασπίστηκε τὶς γλωσσικὲς πεποιθήσεις του μὲ θάρρος καὶ πίστη. Ἐγράψε ποιήματα, διηγήματα, περιγραφές, πραγματεῖες ἱστορικὲς, φιλολογικὲς διατριβές, λόγους σὲ διάφορες περιπτώσεις, ἀπομνημονεύματα ἀνδρῶν τῆς Ἐπανάστασης κ.λπ.

Στὶς 7 Σεπτεμβρίου 1833 συνελήφθη ὁ Κολοκοτρώνης ἀπὸ πολυάριθμους χωροφύλακες, πού ἔφτασαν στὸ σπίτι του ὡς ἐπιδρομεῖς. Δὲν ἐσεβάστηκαν ἐκεῖνοι πρὸς τοὺς ἔστειλαν οὔτε τὶς μεγάλες ὑπηρεσίες του στὴν πατρίδα οὔτε τὴν ἡλικία του. Ἐπίσης συνελήφθη ὁ Πλαπούτας καὶ ἄλλοι. Τότε ἀκριβῶς παύθηκαν ἀπὸ τὴν Ἀντιβασιλείαν ὡς ἀνεπιθύμητοι ὁ πρωθυπουργὸς Σπυρίδων Τρικούπης καὶ οἱ ὑπουργοὶ Δικαιοσύνης καὶ Ἐσωτερικῶν. Καὶ οἱ τρεῖς τους διαμαρτυρήθηκαν γιὰ τὶς ἀνομιεὲς αὐτὲς σὺλ-

λήψεις. Υπουργός της Δικαιοσύνης διορίστηκε ο Κ. Σχινάς και των Έσωτερικών ο Γ. Κωλέτης. Και οι δύο υπήρξαν αδιάστατοι και ακοπροαίρετοι.

Στις 16 Ιανουαρίου 1833 είχε φτάσει στην Ελλάδα ο Όθων. Οι τρεις της Αντιβασιλείας ήταν οι Βαυαροί Άρμπανσπεργ, Μάουρερ και Έϊδεκ. Με τις αυθαιρεσίες της Αντιβασιλείας ήρθαν, όπως ήταν επόμενο, αναμέτρητοι οι γενναίοι Άγωνιστές, που έσωσαν την Ελλάδα από τον τουρκικό ζυγό. Για τον ίδιο λόγο ο Κολοκοτρώνης, ο Πλαπούτας και οι άλλοι αντιτάχθηκαν στον σφαγιασμό των δικαίων ενός αδούλωτου λαού, που μόλις είχε πάρει με υπεράνθρωπες θυσίες την ελευθερία του ύστερ' από σκλαβιά αιώνων.

Τον Κολοκοτρώνη και τον Πλαπούτα κατηγορήσαν οι Βαυαροί και οι συνένοχοί τους Έλληνες ως ένοχους συνωμοσίας από τον Μάιο έως τον Σεπτέμβριο του 1833 κατά της ασφάλειας του Κράτους κι' ότι τάχα διήγγευαν τον λαό σε έμφύλιο πόλεμο. Η δίκη τους έγινε στο Ναύπλιο, στη μεγάλη αίθουσα του Βουλευτικού, κοντά στην πλατεία του Πλατάνου. Άρχισε στις 30 Απριλίου 1834 και τελείωσε στις 26 Μαΐου. Πρόεδρος του Δικαστηρίου ήταν ο Άναστάσιος Πολυζωίδης. Από τα άλλα τέσσερα μέλη του Δικαστηρίου αναφέρουμε πρώτα και τιμητικά τον Γεώργιο Τερτσέτη. Το σθένος των δύο αυτών δικαστών τους ανέθεσε σε περίοπτη ήθικη θέση. Οι άλλοι τρεις ήταν εγκάθετοι του υπουργού Σχινά και των Βαυαρών. Ο Δημ. Βούλγαρης υπηρέτουσε ως γραφέας στο Υπουργείο Έσωτερικών και διορίστηκε τότε δικαστής. Ο Δ. Σούτσος, που δεν είχε καμμιά συγγένεια με τους ποιητές Σούτσους, ήταν γαμβρός του υπουργού Δικαιοσύνης Σχινά. Και ο τρίτος είναι ο Φωκας Φραγκούλης, πρόσωπο επίσης αναξιόλογο. Οι τρεις αυτοί αποτελούσαν έγγυηση της παρανομίας. Ο Τερτσέτης ήταν τότε 34 χρόνων και ο Πολυζωίδης 32. Ο Πολυζωίδης γεννήθηκε στο Μελένικο της Μακεδονίας το 1802 και σπούδασε νομικά στη Γερμανία και στη Γαλλία. Στην Έθνική Συνέλευση της Επιδάουρου είχε συντάξει τη διακήρυξη και υπήρξε μέλος της Έθνοσυνελεύσεως της

Τρουζήνος το 1827.

Στη δίκη παρέστησαν 44 αξιοθρήνητοι μάρτυρες κατηγορίας, άλλοι έμπαθείς, κι' άλλοι κάπως συγκρατημένοι. Οι μάρτυρες της υπερασπίσεως ήταν 115. Επίτροπος στη δίκη ήταν ο Έδουάρδος Μάσσον.

Δικαζόταν ο Κολοκοτρώνης, ο πολύπειρος και εξυδερκής έθνεγέρτης. Απορφανισμένος νωρίς ύστερ' από τον σκοτωμό του πατέρα του Κωνσταντίνου και των άλλων Κολοκοτρωναίων, έλαβε μέρος ως αρχηγός στις μάχες στο Βαλτέτσι, στη Γράνα, στην πολιορκία και στην άλωση της Τριπολιτσάς, στην άλωση της Κορίνθου, στα Δερβενάκια, όπου εξοντώθηκε ή στρατιά του Δράμαλη, κι' ύστερα στο πλευροκόπημα της στρατιάς του Ίμπραήμ. Αυτόν τον κορυφαίο αγωνιστή της Παλιγγενεσίας, οι Βαυαροί και οι τυφλοί συνεργάτες τους Έλληνες ήθελαν με τη δίκη του Ναυπλίου να παραδώσουν στον δήμιο, ξεχνώντας τις ανεκτίμητες, νωπές ακόμα, έθνικές υπηρεσίες του. Άλλωστε τέσσερα χρόνια ύστερ' από το 1821, στον έμφύλιο πόλεμο του 1825 δεν έδιστασαν οι Έλληνες — χωρίς τους Βαυαρούς αυτή τη φορά — να προδούν σε κάθειρξή του στην Ύδρα. Τόση άγνωμοσύνη έδειξαν στον Γέρο του Μοριά.

Στη δίκη του Ναυπλίου του 1834 πολλούς από τους μάρτυρες, σωστότερα τους ψευδομάρτυρες, της κατηγορίας τους συνόδευσαν στο Ναύπλιο οι νομάρχες Άρκαδίας και Μεσσηνίας. Γνήσιοι εκπρόσωποι μιας οίκτρης, έδηγούμενης από τα αποκρουστικώτερα πολιτικά πάθη, Κυβερνήσεως. Οι ανεκδιήγητοι μάρτυρες της κατηγορίας αναμάσησαν διάφορα υποβολιμαία φληναφήματα, άερολογήματα άναρά, που όταν τα διαβάξει κανένας τώρα αισθάνεται άηδία και άγανάκτηση για εκείνους που έκινησποήσαν τους άπίθανους αυτούς μάρτυρες. Αντίθετα, οι μάρτυρες της υπερασπίσεως υπήρξαν μετρημένοι και άκριβολόγοι, υποστήριξαν με ήθικό σθένος τους κατηγορούμενους, ανατρέποντας το κατηγορητήριο, αντικρούοντας τις άβάσιμες άνακρίβειες των ψευδομαρτύρων της κατηγορίας. Αποτελούσαν την ίδια τη φωνή του έθνους, που ήθελε να προλάβει μια δικαστική δολοφονία,

ποῦ δὲν θὰ ἦταν μόνο θανάτωση τοῦ Κολοκοτρώνη ἀλλὰ καὶ χαρακτηριστικὴ βολή γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ πατρίδα. Μὲ τὴν ἀξιοπιστα μάρτυρία τους βοήθησαν τοὺς δύο τίμιους δικαστὲς τοῦ Ναυπλίου νὰ σώσουν τὸν Κολοκοτρώνη καὶ τὴν ὑπόληψη τῆς Ἑλληνικῆς Δικαιοσύνης, ποῦ ἔδινε τὰ πρῶτα δείγματα ἀνεξαρτησίας τῆς δικαστικῆς συνειδήσεως στὲς στιγμὲς ἐκείνες ποῦ ἦσαν τόσο σημαντικὲς γιὰ τὸ ἐλεύθερο κράτος.

Πρέπει νὰ σημειώσω ὅτι ὁ ἐπίτροπος Μάσσον, ὅταν ἐπρόκειτο ν' ἀρχίσει ἡ ἐξέταση τῶν μαρτύρων τῆς ὑπερασπίσεως, ἐπρότεινε στὸ Δικαστήριον νὰ περιορίσει στὸ ἐλάχιστον τὸν ἀριθμὸ τῶν μαρτύρων αὐτῶν, ποῦ μὲ τὴ φιλαλήθειά τους θὰ ἐξουθένωναν τὴν ἀσύστολη καὶ κατάφωρη ψευδολογία. Ἡ πρόταση τοῦ ἐπιτρόπου Μάσσον διατυπώθηκε πρὸς τὸ Δικαστήριον στὲς 7 Μαΐου — 8 ἡμέρες ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἔναρξη τῶν συνεδριάσεων τοῦ Δικαστηρίου καὶ 19 ἡμέρες πρὶν ἀπὸ τὴν ἔκδοση τῆς τελικῆς αποφάσεως. Ὁ Πρόεδρος διάβασε στὲς 7 Μαΐου τὴ φιλελεύθερη ἀπόφαση τοῦ Δικαστηρίου σχετικὰ μὲ τὴν ἐξέταση τῶν μαρτύρων ὑπερασπίσεως: «Τὸ Δικαστήριον, στηριζόμενον εἰς τὸ δίκαιον καὶ διὰ νὰ μὴν ἐμποδίσῃ τὰ μέσα τῆς Ὑπερασπίσεως, παραδέχεται νὰ ἐξετασθοῦν ὅλοι οἱ μάρτυρες ὑπερασπίσεως».

Τις ἀπολογίαις τῶν δύο κατηγορουμένων, ποῦ μὲ ἀνδρική ἀξιοπρέπεια καὶ μὲ ἀνόθευτη εὐκρίνεια ὑποστήριξαν τὴν ἀθωότητά τους, ἀκολούθησε ἡ πρόταση τοῦ εἰσαγγελέα Μάσσον. Ἡ σκληρότητα καὶ ἡ θαναυσότητά του δείχνονται ἀπὸ τὴν ἀγόρευσή του, ποῦ τὸν φανερώνει διαστροφία καὶ παραχαράκη τῶν περιστατικῶν, στὰ ὁποῖα ἀνέτρεχε μὲ ἀληθινὴ μυθομανία. Σὲ ἕνα σημεῖο τῆς ἀγορεύσεώς του εἶπε: «Ἐπιμένω εἰς τὴν κατηγορίαν. Καὶ μὲ τὰ δόντια καὶ μὲ τὰ νύχια θὰ τὴν ὑποστηρίξω. Διακηρῶ τούς ἐγκαλουμένους ὡς ἐνόχους καὶ ἀπαιτῶ τὸν θάνατόν τους». Ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ νόμου στὴ Δίκη τὴν ἐπιχειρηματολογία του τὴν ἔφτανε «στὰ δόντια καὶ στὰ νύχια». Στὲς χονδροειδεῖς καὶ ἀγοραῖες αὐτὲς φράσεις τοῦ ἐπιτρόπου ἀπάντησαν μὲ ἐγκράτεια γλώσσας, μὲ εὐπρέπεια καὶ εὐσχημοσύνη, οἱ δύο συνήγοροι

τῶν κατηγορουμένων, ὁ Π. Βαλασιμάκης καὶ ὁ Χ. Κλωνάρης, ποῦ ὑποστήριξαν τοὺς κατηγορούμενους μὲ ψυχικὸ σθένος καὶ σεμνότητά. Ὁ Βαλασιμάκης στὸν πρόλογό του μίλησε γιὰ τὴν ὑψηλὴ ἀποστολὴ τῆς Δικαιοσύνης: «Τὸ θεῖον δῶρον τῆς Δικαιοσύνης, ἡ ἀμερόληπτος ἀπόδοσίς του, ἡ ἀκριβὴς ἐνέργεια τῶν Νόμων, αὐτὰ ἀπαρτίζουν τὰ ἱερά, τὰ ἀπαραίτητα καθήκοντά σας. Τὰ γνωρίζετε, βέβαια, τὰ ἔχετε ὑπ' ὄψιν σας, καὶ μόνη ἡ ἀπλή ἀνάμνησις, μόνη ἡ ἀπλή τῶν συστάσις, πέπεισμαι ἤθελε προσβάλει τὰ φῶτα σας, τὴν ἀνατροπὴν σας, τὸν δικαστικόν σας χαρακτήρα». Προχωρώντας ἀπέδειξε τὸ ἀνυπόστατο καὶ τὸ σαθρὸ τῆς κατηγορίας. Καὶ ὁ Κλωνάρης, ἀναπτύσσοντας τὰ στοιχεῖα τῆς ἀθωότητος τῶν δύο κατηγορουμένων, ἀναφέρεται καὶ στὴν προσωπικότητα καὶ στὴν ἐθνικὴ προσφορά τοῦ Κολοκοτρώνη, τονίζοντας μὲ ἔξαρση: «Ἰσως, κύριοι δικασταί, ἂν ὁ ἄνδρας τὸν ὁποῖον κρίνετε, ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, δὲν ἀνεδέχετο τὸ θάρος τοῦ περὶ τῶν ὅλων ἀγῶνος κατὰ τὴν ἐκστρατεῖαν τοῦ Δράμαλι, ἴσως ἡ γῆ, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἤρχισαν νὰ ἀναβλαστάνουν πάλιν ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ εὐνομία, ὡς φυτὰ γνήσια καὶ ἐπιτόπια, ἤθελε μεταπέσει εἰς ἐλεεινὸν ἔρμαιον τῆς Ἀσιατικῆς τυραννίας».

Ἵστερα ἀπὸ τίς ἀγορεύσεις, ἄρχισε ἡ διάσκεψη τοῦ Δικαστηρίου γιὰ τὴν ἔκδοση τῆς αποφάσεως. Ἦταν ἡ ὥρα 1 ὕστερ' ἀπὸ τὸ μεσημέρι τῆς 26ης Μαΐου 1834. Πρῶτος ἔλαβε τὸν λόγο ὁ Τερτσέτης καὶ ὑποστήριξε τὴν ἀθώωση τῶν δύο κατηγορουμένων. Οἱ τρεῖς ἄλλοι δικαστὲς, Βούλγαρης, Φραγκοῦλης καὶ Σούτσος, ζήτησαν τὴν καταδίκη τους. Ὁ πρόεδρος Πολυζωίδης, ποῦ μίλησε τελευταῖος, τάχθηκε μὲ τὴν ἀθωωτικὴ γνώμη τοῦ Τερτσέτη. Ἡ πλειοψηφία τῶν τριῶν ἐπέμεινε στὴν καταδίκη σὲ θάνατο, καὶ τότε ὁ Τερτσέτης ἐπρότεινε τὴν ἀναβολὴ τῆς ὑποθέσεως, σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρο 135 τοῦ τότε ἰσχύοντος νόμου, ποῦ ὠριζε ὅτι ἂν εἶναι καὶ ἄλλοι κατηγορούμενοι γιὰ τὴν ἴδια ὑπόθεση, ὅπως καὶ ἦσαν προφυλακισμένοι ἐπίσης ὁ Κίτσος Τζαβέλας, ὁ Κριεζώτης, ὁ Τσάμης Καρατάσος, ὁ Μαμουρῆς, ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης, ὁ ἀρχιμανδρίτης Φραντζῆς κ.λ.π., τότε ἀνα-

βάλλεται ἢ ἔκδοση τῆς ἀποφάσεως. Τὴν ἀπόφαση, ποὺ καταρτίσθηκε ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἄλλους, ὁ Πολυζωίδης καὶ ὁ Τερτσέτης ἀρνήθηκαν νὰ προσυπογράψουν. Τότε οἱ τρεῖς καταδικαστικοὶ κάλεσαν τὸν εἰσαγγελεῖα Μάsson, ποὺ ἔβρισκταν κοντὰ στὴ θύρα τῶν διασκέψεων καὶ παρακολουθοῦσε ἀγρυπνα τὴν πορεία τῆς διασκέψεως τοῦ Δικαστηρίου. Κι' ἐκεῖνος ἀποπειράθηκε νὰ μεταπείσει τὸν Τερτσέτη καὶ τὸν Πολυζωίδη. Ὁ Τερτσέτης εἶπε στὸν Μάsson: «— Ποῖος εἶσαι σύ, ποὺ ἔλαβες ἐπάγγελμα τόσο ἐπικίνδυνον διὰ τὴν τιμὴν καὶ τὴν ζωὴν τῶν Ἑλλήνων; Ποῖος εἶσαι σύ, ποὺ παίζεις μὲ ἡμᾶς εἰς τὴν γῆν τῆς γεννησείας μας;». Καὶ ὁ Πολυζωίδης μὲ τὴν ἴδια αὐστηρότητα θροντοφώνησε: «— Καταισχύνῃ εἰς ἐσέ, ὦ ἐπίτροπε. Εἶμαι πρόεδρος. Θέτω ὑψηλὰ τὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Δικαιοσύνης».

Σὲ λίγο ἤρθε στὸ Δικαστήριον ὁ ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης Σχιγᾶς μὲ συνοδεία λοχιοφόρων χωροφυλάκων. Ἡ ἐμφάνισή του στὸ Δικαστήριον ἦταν ἀθέμιτη. Θέλησε κι' αὐτός, ὅπως ὁ Μάsson, νὰ ἐπιβάλλει στοὺς δύο ἐντιμους δικαστὲς νὰ ὑπογράψουν τὴν κατάπτυστη ἀπόφαση τῶν τριῶν ἄλλων. Ἐκεῖνοι, σταθερὰ ἐπιμένοντας, δὲν ὑπογράψουν. Ὁ ὑπουργὸς τότε ἀναγκάστηκε νὰ φύγει, ἀλλὰ ὕστερ' ἀπὸ μισὴ ὥρα ξαναγύρισε. Τὴ δευτέρη φορὰ τοὺς ζήτησε ν' ἀνεβῶν στὴν ἔδρα τοῦ δικαστηρίου γιὰ νὰ ἀπαγγελθεῖ ἡ ἀπόφαση. Ἐκεῖνοι καὶ πάλι δὲν ὑποτάσσονται. Καὶ τότε ἐκδιάζονται ἐπὶ τὴν κουστωδιὰ τῶν χωροφυλάκων. Ὁ Πολυζωίδης τοὺς φώναζε ὅτι πρέπει νὰ σεβαστοῦν τὴ Δικαιοσύνη καὶ τὴν ἀτομικὴ ἐλευθερία. Ὁ Τερτσέτης τοὺς ἔλεγε ὅτι τὸ σῆμα του μποροῦν νὰ τὸ κακοποιήσουν ὅσο θέλουν, ἀλλὰ τὴ συνειδησὴν του καὶ τὸν στοχασμὸ του δὲν θὰ τὰ παραδιάσουν. Μὲ ἀπάνθρωπη βία τοὺς ἀνέβασαν στὴν ἔδρα τους. Πίσω ἀπὸ τὰ δύο καθίσματα τοῦ προέδρου Πολυζωίδη καὶ τοῦ Τερτσέτη ἔβρισκονται τέσσερες ὄπισθιμοὶ χωροφυλάκες. Οἱ δύο δικαστὲς κρατοῦν μὲ τὰ χέρια τους κλειστὰ τὰ μάτια τους. Καὶ ἡ ἀπόφαση διαβάζεται ἀπὸ τὸν γραμματεῖα τοῦ Δικαστηρίου Χ. Ζῶτου. Ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Πλαπούτας ἄκουσαν τὴν ἀπόφαση μὲ ἀτα-

ραξία. Ἐνόμισε μάλιστα ὁ Κολοκοτρώνης ὅτι θὰ ἐκτελοῦνται ἀμέσως ἡ θανατικὴ ποινὴ κι' ἔστειλε τὸ δαχτυλίδι του στὸ μικρότερο παιδί του τὸν Κωνσταντῖνο ἢ Κολλίνο, συνιστώντας σὲ ὅλους ἡρεμία καὶ γαλήνη. Τὸ βράδυ κοιμήθηκε βαθιὰ τὸν ἀμέριμνο ὕπνο τοῦ δίκαιου ἀνθρώπου. Ἀντίθετα, τὸ πυκνὸ ἀκρατήριον, ποὺ παρακολούθησε τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἀποφάσεως, δέχθηκε μὲ ἀγανάκτηση καὶ ἀποστροφή τὸ ἄκουσμά της. Ὁ λαὸς αἰσθάνθηκε τὴν αὐθαίρετη καὶ ἀδικη αὐτὴ ἀπόφαση ὡς προσβολὴ τοῦ ἐθνικοῦ του.

Ἴδου πῶς περιγράφει ὁ Τερτσέτης σὲ μιὰ σκιαγραφία του γιὰ τὸν Ἀναστάσιο Πολυζωίδη τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἔκδοση τῆς ἀποφάσεως στὴ δίκη τοῦ Κολοκοτρώνη: «Ἐπεραιώθη ἡ δίκη τὴν εἰκοστὴν ἔκτην Μαΐου 1834, ἐτραβήχθημεν οἱ δικασταὶ εἰς τὸ δωμάτιον τῶν διασκέψεων νὰ ἀποφασίσουμε. Εὐθὺς ἐφάνη ἡ διαφωνία μας. Τρεῖς τῶν δικαστῶν ἐγνωμοδοτοῦσαν καταδίκη θανάτου, ὁ Πολυζωίδης κι' ἐγὼ τὴν ἀθώωσιν. Λογαμαχία ἀκοίμητη πέραν τῶν τεσσάρων ὥρων... Τότε ἐχωρίσαμεν. Καὶ οἱ τρεῖς δικασταὶ γράφουν ἀπόφασιν θανάτου, ἡμεῖς τὴν ἀναβολὴν τῆς ὑποθέσεως. Ἡ πράξις μας νομιμοποιούσε κατὰ τὸ δυνατόν τὸ τόλμημα τῆς μὴ ὑποταγῆς μας εἰς τὴν πλειοψηφίαν. Οἱ τρεῖς ἔστειλαν τὴν ἀπόφασίν τους εἰς τὸ ὑπουργεῖον, ἢ ἐπήγγαν οἱ ἴδιοι, δὲν ἐνθυμούμαι. Ὑπουργὸς ἦταν ὁ Κωνσταντῖνος Σχιγᾶς. Ἡμεῖς παρακαλέσαμεν τὸν γραμματεῖα Χ. Ζῶτον νὰ δώσῃ εἰς τὸ ὑπουργεῖον τὴν ἰδικήν μας. Ἐπειτα ἐγὼ ἀκολούθησα τὸν Πολυζωίδην εἰς τὴν οἰκίαν του. Δὲν πέρασαν τρία τέταρτα τῆς ὥρας, ἤλθαν κλητῆρες καὶ μᾶς προσκαλοῦν ἐκ μέρους τοῦ ὑπουργοῦ νὰ ὑπάγωμεν εἰς τὸ δικαστήριον. Ὑπακούσαμε. Φθάνοντας ἠύραμε τὸ κατάστημα πυκνὸ ἀπὸ χωροφυλάκας, ὁ ὑπουργὸς ἐν τῇ μέσῳ λαμπροστολισμένος — φεγγαβολοῦσαν οἱ ἐπωμίδες του — καὶ συνοδευόμενος μὲ πολλὰ πρόσωπα τῆς ὑπαλληλίας του ἄρχισε. Ἐμβόηκαμε εἰς τὸ δωμάτιον τῶν διασκέψεων. Ἀρχισε ὁ ὑπουργός, πότε μὲ καλωσύνην, πότε μὲ φοβέρα, νὰ μᾶς πείσει νὰ ὑπογράψωμεν τὴν ἀπόφασιν τῶν τριῶν συναδέλφων μας. Δὲν ἠμποροῦμε, τοῦ ἀπαντούσαμε, καὶ μένομεν εἰς τὴν πρᾶξιν

μας τῆς ἀναβολῆς. Τέλος μᾶς εἶπε: «Νὰ παρευρεθῆτε εἰς τὴν ἔδραν σας κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἀποφάσεως». Ἠγήθημεν καὶ τοῦτο. Ἐγίνε ὀλίγη σιωπὴ. Διὰ μᾶς οἱ χωροφύλακες ἀρπάζουν τὸν Πολυζωΐδην, νὰ τὸν φέρουν διὰ τῆς βίας εἰς τὸ κάθισμα τῆς προεδρίας. Ὁ Πολυζωΐδης ἀντιστέκεται. Ἦταν ἀρκετὸ τὸ διάστημα ἀπὸ τὸ δωμάτιον τῶν διασκέψεων εἰς τὰ δικαστικὰ καθίσματα. Ἀντιστέκεται, τὸν σέρνουν. Ἐπιμένοντες ἀπὸ τὰ τραπέζια, ἀπὸ τὴς θύρας, μαχόμενος. Τέλος τὸν κάθισαν στὴν ἔδρα του. Μὲ ἐμὲ ἄλλαξαν σχέδιον πολεμικῆς. Τέσσερες χωροφύλακες μ' ἐπῆραν σηκωτὸν εἰς τὸν ἀέρα. Ἦμουν νέος καὶ εἶχα ἐλαστικότητα εἰς τὰ ποδάρια κι' ἐπήγαιναν ἀνεμόμυλος κι' ἐφιλοδωροῦσαν τοὺς ἀνυψωτάς μου. Νὰ εἰπῶ τὴν ἀλήθειαν, ἐκείνοι ἀδιαφοροῦσαν. Μόνον τὴν δουλειά τους, πῶς νὰ μὲ στήσουν εἰς τὸ στασίδι τοῦ δικαστοῦ. Καὶ τὸ κατόρθωσαν. Τέσσερες λόγχεις χωροφυλάκων σπινοβολοῦσαν ὀρθιες ἐπὶ τῆς κεφαλῆς μας... Ἄνοιξαν οἱ θύρες τοῦ δικαστηρίου, ὁ λαὸς ἐχύθη ὀρμητικὸς, ἀνυπόμονος. Ἀνεγνώσθη ἡ ἀπόφασις τῶν τριῶν, ἀλλὰ μόλις ἄκουσε τὸ ἀκροατήριον τὴν λέξιν «θάνατος», φεύγει ἔξω φρενῶν ἀπὸ τὸ δικαστικὸν ἀμφιθέατρον... Ὁ Κολοκοτρώνης μὲ ἀτάραχον βλέμμα εἶπε: «Μνήσθητί μου, Κύριε, ὅταν ἔλθης ἐν τῇ βασιλείᾳ σου». Ἐκαμε τὸν σταυρὸ του καὶ ἐπῆρε μιὰ πρέζα ταμπάκο.

Πολὺ χαρακτηριστικὰ εἶναι ὅσα διηγεῖται γιὰ τὴ δίκη ὁ Κολοκοτρώνης στὰ «Ἀπομνημονεύματά» του, πού ἔχει πιστὰ καταγράψει τὸ 1836 ὁ Τερτσέτης καὶ πού ἐξέδωσε ὁ ἴδιος ἀργότερα. Λέει ὁ Κολοκοτρώνης μὲ τὸ στόμα του: «Μᾶς ἔβαλαν εἰς τὸ δικαστήριον. Ἐκεῖ παρουσιάστηκαν μερικοὶ μικροὶ ἄνθρωποι ψευδομάρτυρες καὶ ἔλεγον πῶς εἶδαν ἀναφορὰς καὶ ἄλλα φέμματα. Ἦρθαν ἀπ' ὅλα τὰ μέρη ἄλλοι τίμοι ἄνθρωποι, νοικοκυραῖοι, εἶπαν πῶς ὅλα αὐτὰ εἶναι φέμματα, ὅτι αὐτοὶ εἶναι κακῆς διαγωγῆς ἄνθρωποι, πλὴν πού ἄκουσαν αὐτούς; Ἦθελαν τὸν σκοπὸ τους, καταδίκη. Ἐξαφνα μαθαίνω ὅτι διάζει ὁ Σχινᾶς, μινιστρος τῆς Δικαιοσύνης, τὸ δικαστήριον καὶ ὑποχρεώνει τὸν πρόεδρο Πολυζωΐδην μὲ διαγινέτες. Μᾶς κατέδασαν, μᾶς ἐδιάβασαν

τὴν ἀπόφασιν. Εἶδα τόσες φορές τὸν θάνατον καὶ δὲν ἐφοβήθηκα, οὔτε τότε». Τῇ σημασίᾳ τῶν «Ἀπομνημονευμάτων» αὐτῶν τονίζει στὰ προλεγόμενά του ὁ Τερτσέτης, γράφοντας γιὰ τὸν Κολοκοτρώνη: «Πρὶν τὰ γράφει μὲ τὸ κοντύλι, τὰ ἐχάραξε μὲ τὸ σπαθί του».

Στις 19 Δεκεμβρίου 1865 ἐξεφώνησε ὁ Τερτσέτης στὸ Βαρβάκειο «Λόγον περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς». Ἐκεῖ ἀναλογίζεται τὸ μέγεθος τῆς συμφορᾶς γιὰ τὸ ἔθνος, ἐὰν τελικὰ δὲν ἐσώζονταν ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Πλαπούτας: «Ὁ Πολυζωΐδης κι' ἐγώ, ἀρνούμενοι τὴν ὑπογραφή μας εἰς τὴν δίκην αὐτὴν, ἐμποδίσαμε ἢ κεφαλὴ τῶν δύο στρατηγῶν, εὐεργετῶν τῆς Ἑλλάδος, νὰ κυλίσει εἰς τὸ καλάθι τῆς γκιλοτινας. Ἄν ἐνθυμεῖσθε τὸ κακὸ, τὸ ὅποιον ἐκινδύνευε νὰ γίνε, θὰ σηκώνονταν ὀρθὸς οἱ τρίχεις τῆς κεφαλῆς σας. Εἰς τὸ Ἄναπλι ὁ δῆμιος νὰ πάρει τὴν ζωὴν τῶν δύο ἀθῶων, νὰ πνιγοῦν εἰς τὸ αἷμα τῆς καρδίας των τὰ μάτια ὅπου εἶχαν δακρύσει τόσες φορές διὰ τὰ δεινὰ τῆς πατριδας!»

Κρίνω σκόπιμο νὰ μεταφέρω ἄλλο ἓνα ἀπόσπασμα ἐνδιαφέρον ἀπὸ τὸν λόγο του τῆς 25ης Μαρτίου 1874, πού ἔχει τὸν τίτλον «Ἀναστάσιος Πολυζωΐδης», καὶ πού τὸν ἀνέφερα καὶ παραπάνω. Τὸν ἔγραψε γιὰ νὰ τὸν ἀπαγγεῖλει τὴν ἡμέρα αὐτὴ, ἀλλὰ ἀρρώστησε στὸ μεταξύ καὶ ὁ λόγος του δὲν ἀπαγγέλθηκε. Ἐνα μῆνα ἀργότερα ὁ Τερτσέτης πέθανε. Ὁ Πολυζωΐδης εἶχε πεθάνει ἓνα χρόνο πρὶν ἀπὸ τὸν Τερτσέτη, τὸ 1873. Διηγεῖται ἐδῶ ὁ Τερτσέτης κάτι πού ἔγινε στὴς 27 Μαΐου 1834, δηλαδὴ τὴν ἐπομένη τῆς ἐκδόσεως τῆς ἀποφάσεως τοῦ Δικαστηρίου τοῦ Ναυπλίου: «Τὴν 27ην Μαΐου ἀγγάντευα τὸν Μάουρερ. Σημειώσατε ἐκαθόμουν εἰς ἓνα ἀπὸ τὰ ἀκρινότερα οἰκήματα τῆς Προνοίας, στὸ Ναῦπλιο. Τὸν εἶδα πρῶτ', εἶχε θγεῖ εἰς περίπατον. Νὰ κατέβω, νὰ τρέξω, νὰ τὸν φτάσω ἐστάθη μίᾳς στιγμῆς δουλειά. Ὡς τὸν ἐπλησίασα τοῦ φωνάζω: «Excellence, j'ai un mot à vous dire». Στρέφεται, μὲ εἶδε μὲ ἄγριο βλέμμα. Μοῦ λέγει: «Je n'ai pas le temps». Τοῦ ἐπαναλέγω: «Frappe mais écoute. Ce mot autre fois sauva la Grèce». Λέει ἐκ νέου: «Je n'ai pas le temps, je n'ai pas le

temps» καὶ γρηγορεῦει τὸ ἔθιμα του. Τότε εἶπα κι' ἐγὼ μέσα μου: — «Μὴ σώσεις». Καὶ ἐχωρίσαμε πλάτη μὲ πλάτη». Στὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ καταφαίνεται ὅλη ἡ ἀγνή δικαστικὴ προαίρεση τοῦ Τερτσέτη, ποῦ ἤθελε νὰ τὴν ἐκμυστηρευθεῖ, κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἡ σκασιότητα καὶ συγγόντητα τοῦ Μάουρερ. Ὁ προσηγὸς καὶ εὐπροσήγορος Τερτσέτης θέλησε νὰ συγκινήσει τὸν δυσπρόσιτο καὶ ἀμίλητο Μάουρερ. Ἐκεῖνος ἀσφαλῶς τὸν ἀπέφυγε, γιατί θὰ συναισθάνθηκε τὸ ψυχικὸ μεγαλεῖο τοῦ Τερτσέτη καὶ τὴ δική του μικρότητα καὶ ἠθικὴ χρεωκοπία. Σὲ ἄλλο γραπτὸ του ὁ Τερτσέτης τὸν περιοδικὸ «Ρήγας», ποῦ τὸ ἐξέδιδε ὁ ἴδιος, γράφει τὸ 1845 δύο σκέψεις, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα, ποῦ μᾶς βοηθοῦν γιὰ νὰ ἐκτιμήσουμε τὸ ἀληθινὸ νόημα τῆς προσωπικότητάς του. Ἡ πρώτη: «Τὸ ἴσιο καὶ φρόνιμο πνεῦμα τοῦ τόπου ἀποστρέφεται τὰ προνόμια καὶ ἐκείνους ποῦ τὰ χαρίζουν». Καὶ ἡ δευτέρα: «Ἡ ἀπόλυτη ἐξουσία εἶναι βαρυστά, συχνὰ καὶ σκληρὴ διὰ τὸ ἔθνος ποῦ τὴν ὑποφέρει... Ὁ ἀπόλυτος εἶναι ἕνα ὄν ἔρημο, ἀκοινωνητο, θηρίο, οὐαὶ τῷ ἐνί. Εἰς τὴν μοναξιά του δὲν μαθαίνει ποτὲ τὴν ἀλήθεια».

Γιὰ τὴν ὑπέροχη στάση τῶν δύο δικαστῶν στὴ δίκη τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τοῦ Πλαπούτα διατυπώθηκε ἀπὸ τοὺς ἴδιους κακοπροαίρετους ἀνθρώπους τῆς Ἀντιβασιλείας καὶ τῆς τότε Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως κατηγορία ἐναντίον τοῦ Πολυζωΐδη καὶ τοῦ Τερτσέτη «ὡς ἐνόχων ἀμφοτέρων ἀρνήσεως ὑπηρεσίας καὶ παραδίσεως τῆς ἐχεμυθείας μὲ σκοπὸν ἰδιοτελεῖν καὶ πρὸς βλάβην τοῦ Κράτους» (!). Ἡ δίκη τῶν δύο ἐξαίρετων δικαστῶν, ποῦ ἀποτελοῦν κοσμήματα πολυτίμητα τῆς παραδόσεως τῆς Ἑλληνικῆς Δικαιοσύνης, ἐγινε στὸ Ναύπλιο στίς 24 Σεπτεμβρίου 1834. Θὰ ἀναφέρω τὰ ὀνόματα τῶν δικαστῶν, ποῦ κι' αὐτοὶ μὲ τὴ σειρά τους τίμησαν τὸ ἀξίωμα τους, ἀφοῦ ἀθώωσαν πανηγυρικὰ τοὺς δύο κατηγορούμενους. Πρόεδρος ἦταν ὁ Σωμάκης καὶ δικαστὲς οἱ Κριεζῆς, Βάλβης, Κανούσης καὶ Λεονταρίτης. Ἐπίτροπος ὑπῆρξε καὶ σ' αὐτὴ τὴ δίκη ὁ ἴδιος ὁ Μάσσον. Ὁ διώκτης τῶν

δύο ἀγωνιστῶν τῆς Ἐλευθερίας συνεχίζει τὴ δίωξή του ἐναντίον τῶν δύο ἀγωνιστῶν τῆς Δικαιοσύνης. Ἐξετάστηκαν λίγοι μάρτυρες κατηγορίας, ἐγκάθετοι φυσικά. Οἱ δύο κατηγορούμενοι δικαστὲς, μὲ πίστη στὴν ἀθωότητά τους, δὲν πρότειναν κανένα μάρτυρα ὑπερασπίσεως καὶ δὲν ἀνέθεσαν σὲ κανένα συνήγορο τὴν ὑπεράσπισή τους. Μὲ ἀξιοπρέπεια παρέστησαν τὴν ἀθωότητά τους. Ὁ Πολυζωΐδης ἀπολογήθηκε μὲ εὐγλωττία καὶ ἀκρίβεια λόγου. Ἀνέτρεξε σὲ ἱστορικὰ δεδομένα μὲ πολλὴ εὐστοχία καὶ ἐθρυμμάτισε κυριολεκτικὰ τὸ ἱαμὸν κατηγορητήριου. Τὴν ἴδια ἠρωτικὴ στάση ἔδειξε καὶ ὁ Τερτσέτης. Μὲ δύναμη ἐπιχειρημάτων καὶ ἀσυναγώνιστη λογικὴ ἐκνοιορτοποίησε κι' ἐκεῖνος τὴν κατηγορία. «Ὅλη ἡ διαδικασία διήρκεσε μιὰ ἡμέρα μόνο καὶ τὸ δικαστήριον ἀθώωσε ἑμόφωνα τοὺς δύο δικαστὲς. Ἡ καθολικὴ χαρὰ τοῦ ἀκροατηρίου, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ δίκη τοῦ Κολοκοτρώνη, ποῦ εἶχε δυσμενῆ ἔκβαση, τὴ φορά αὐτὴ ὑπῆρξε ἐνθουσιαστικὴ. Μιὰ κραυγὴ μόνο ἀκούγονταν: «Ζήτω ἡ Δικαιοσύνη!». Τὸ πλήθος συνόδευσε τιμητικὰ τὸν Πολυζωΐδη καὶ τὸν Τερτσέτη στὰ σπίτια τους. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ τοὺς ἔφερναν στοὺς ὤμους τους. Θὰ σημειώσω κάτι ποῦ εἶναι χαρακτηριστικόν. Ἐπειδὴ οἱ δύο δικαστὲς ταλαιπωρήθηκαν, ὁ λαὸς μὲ τὴν ἀφελῆ, αὐθορμησία του συγκέντρωσε 7 χιλιάδες δραχμῆς, ποσὸ σημαντικὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, καὶ τίς πρόσφερε στὸν Πολυζωΐδη, ἀλλὰ ἔπως ἦταν ἐπόμενον ἐκεῖνος δὲν τίς δέχθηκε. Πρέπει ν' ἀναφέρω ὅτι ἀργότερα ὁ Πολυζωΐδης διετέλεσε ὑπουργὸς τῆς Παιδείας καὶ τῶν Ἐσωτερικῶν, σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας καὶ γεροϋσιαστής.

Ἡ Ἀπολογία τοῦ Γεωργίου Τερτσέτη «ἐκφωνηθεῖσα τῇ 24ῃ Σεπτεμβρίου 1834 εἰς τὸ ἐν Ναυπλίῳ δικαστήριον» εἶναι ἕνα θαυμάσιο κείμενο. Εἶναι μιὰ ἔντονη διαμαρτυρία ἐνὸς ἀθώου. Ἡ ἀπόσειση τῆς κατηγορίας γίνεται μὲ χρυσάλλινη σαφήνεια καὶ δικαιολογημένη ὀργή. Οἱ σελίδες τῆς Ἀπολογίας πλημμυρίζουν ἀπὸ τὸ αἶσθημα τῆς δικαιοφροσύνης. Εἶναι μιὰ ἀληθινὴ κραυγὴ ἐναντίον τῆς ἐκτροπῆς ἀπὸ τὸ νόμιμο. Ἀπὸ τὴ θέση τοῦ κατηγορούμενου ὁ ἐνάρετος Τερτσέτης γίνεται πρόμαχος τοῦ δικαί-

ου καὶ ἀντεπιτίθεται μὲ σθένος στὶς κακό-
βουλες αἰτιάσεις τῶν διωκτῶν του.

Θὰ μεταφέρω ἐδῶ κάποια χαρακτηριστι-
κὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν Ἀπολογία τοῦ
Γ. Τερτσέτη. Ἴδου πόσο θαρραλέα ἀντιμε-
τωπίζει τὸν ἐπίτροπο Μάsson, ποὺ κατείχε

ξαρτησία καὶ ἀποφασιστικότητα ἀπέναντι
σ' ἓναν παντοδύναμο ὑπουργό, ποὺ ἦταν
μάλιστα καὶ προϊστάμενός του. Τὸν ἐπι-
κρίνει γιὰτὶ ἐπενέβη τότε στὸ Δικαστήριο,
ποὺ ἐδίκασε τὸν Κολοκοτρώνη: «Εἶδατε τὸν
ὑπουργό τῆς Δικαιοσύνης νὰ διαβῆ λαμπρο-

Ο ΓΕΡΟΣ ΤΟΥ ΜΟΡΙΑ

ἐκείνη τὴ στιγμή τὴν εἰσαγγελικὴ ἔδρα:
«Ἡ κατηγορία τοῦ Ἐπιτρόπου καθ' ἡμῶν,
νομίζω ὅτι εἶναι μᾶλλον μία ἀστεϊότης, μία
εἰρωνεία, ἢ μία ἴσως πικρὴ καταφρόνησις
ἐναντίον μας παρὰ μία τακτικὴ δικαστικὴ
κατηγορία».

Κι' ἀκόμα, μὲ πολλὴ εὐτολμία καὶ γεν-
ναϊότητα ἀντιμετωπίζει τὴν ἀρειμανιότητα,
τὴν τόσο προκλητικὴ, τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Δι-
καιοσύνης Σχιναῖ. Τολμᾷ ἀπὸ τῆ θέσῃ τοῦ
κατηγοροῦμένου νὰ δείχνηται μὲ τόση ἀνε-

φορημένος ἀπὸ τὸν Πλάτανο, μαστὸς ἀπὸ ὀ-
παδούς, νὰ ἔλθει νὰ περιτειχίσει μὲ λόγους
τὸν ἱερόν τουτον τόπον. Καὶ ἐμάθετε, ὦ
δικασταί, καὶ ἀκροαταί, ὅτι μᾶς διέταξε νὰ
ὀπογράψωμεν τὴν ἀπόφασιν τῶν τριῶν».

Τὶς ἀνομίες ἀπαιτήσεις τοῦ Ἐπιτρόπου
καὶ τοῦ Ἑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης τίς θεω-
ρεῖ ὡς προσβολὴ τοῦ ἐθνισμοῦ. Κι' ἀπευ-
θύνει αὐτὲς τίς λέξεις στὸν Ἐπίτροπο Μάsson:
«Ὁ ἐθνισμός μας, ὦ Ἐπίτροπε, εἶναι
θεμελιωμένος εἰς τὰ αἵματα ὀκτακοσίων χι-

λιάδων Ἑλλήνων, φονευμένων εἰς τὸν Ἀγῶνα. Καὶ δὲν ἦτο θέλημα Θεοῦ ἡμεῖς τὴν 26ην Μαΐου νὰ φθάσωμεν εἰς τόσῃν ἀναίσθησιαν, ὥστε νὰ ἐξαλείψει τὴν λατρείαν τοῦ ἔθνισμοῦ ἀπὸ τὰ σπλάγχνα μας ἢ ἐπαμίδα τοῦ ὑπουργοῦ».

Μὲ πόσῃ ὠραία ἀπλότῃ μιλάει ὁ Τερτσέτης γιὰ τὴν ἀρετὴν, ποῦ πρέπει νὰ εἶναι ἢ δίφα κάθε ἀνθρώπου, καὶ ἰδιαιτέρα τοῦ δικαστῆ. Παραβάλλει τὸ κάλλος τῆς ἀρετῆς μὲ τὴν ὁμορφιά ἐνὸς γυναικείου προσώπου: «Σὰς ὁμολογοῦμεν, ὦ ἄνδρες δικασταί, μὲ εἰλικρίνειαν, ὅτι ἐγὼ καὶ ὁ Πολυζωΐδης τὴν νύμφην ἠθέλαμεν, ὄχι τὴν προίκα τῆς. Καὶ ἡ νύμφη εἶναι τόσον ὠραία, ὥστε ποιὸς ἐνθυμᾶται προίκα εἰς τόσῃν ὠραιότητι; Τὴν ἀρετὴν ἠθέλαμεν, ὦ δικασταί, ὄχι τοὺς ἐπαίνους τῆς, ποῦ εἶναι ἢ προίκα τῆς θεᾶς».

Καθὼς διηγεῖται τὰ γεγονότα τῆς ἡμέρας τῆς ἐκδόσεως τῆς ἀποφάσεως στὴ δίκη τοῦ Κολοκοτρώνη, θεωρεῖ τὸ ἔργο του ὡς μὴ συνεχεία τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ Ἐλκοσιένα μέσα στὸ ὀργανωμένο κράτος. Καὶ συνδέει τὰ διδάγματα τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος πρὸς τὴ νέα Εὐρώπη. Ὁ πόθος τοῦ ἀληθινοῦ πολιτισμοῦ, κατὰ τὸν Τερτσέτη, ὑπῆρξε ἡ συνείδηση τῶν Ἑλλήνων, ὅταν ἐξεγέρθησαν κατὰ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ. Εἶναι ἔκτακτα χαρακτηριστικὸ τὸ ἐπεισόδιο ἐνὸς ἀπλοῦ χωρικοῦ Ἑλλήνα μὲ ἕναν Ἄγγλο περιηγητὴ σχετικὸ μὲ τὸν τάφο τοῦ Δημοσθένη, στὸ ὁποῖο ἀνατρέχει ὁ Τερτσέτης: «Συγχαρήσατέ μου, κύριοι δικασταί, νὰ εἰπῶ ἐγὼ ἀληθῶς τί ἦταν τὸ φέρισμά μας εἰς τὴν 26ην Μαΐου καὶ κόπτω τὸν δεσμὸν μὲ τὴν μακεδονικὴν μάχαιραν καὶ λέγω: Τὸ ἔργον μας ἐκείνης τῆς ἡμέρας ἦταν τὸ νομιμότατον σχόλιον τῆς Ἐπαναστάσεως. Τί ἦταν ἡ Ἐπαναστάσις μας! Ἦταν ἄλλο παρὰ μίαν ὁρμὴν πρὸς τὸν πολιτισμὸν, πόθος νὰ χαροῦμεν τοὺς καρπούς του; Καὶ τί ἄλλο ἦταν ἢ μὴ ὑπογραφὴ μας; Ἀλλὰ διὰ νὰ ἱστορήσω καλύτερα τὸν στοχασμὸν μου, ἀκούσατε: Ὀλίγον μακρὰν ἀπὸ τὴν περιβόητον νῆσον τῆς Ὑδρας, εἶναι νησίδιον, ὅπου λέγουσιν ὅτι ἐτάφη ὁ Δημοσθένης. Ἐκεῖ, εἶναι τρεῖς χρόνοι, εὐρισκόμενος Ἄγγλος τις περιηγητῆς εἶπε πρὸς ἄνδρα χωρικόν: «Νὰ ἤξευρες ἐδῶ τί ἄν-

θρωπος κοιμᾶται!...». Ὁ χωρικός ἀποκρίνεται: «Δὲν εἶναι ἐδῶ, λείπει». — «Ποῦ λείπει; Πῶς δὲν εἶναι ἐδῶ;», λέγει ὁ Ἄγγλος. — «Λείπει εἰς τὴν Εὐρώπην», ἀπεκρίθη ὁ χωρικός. Καὶ μέρα μὲ τὴ μέρα τὸν περιμένομεν». Ἐνοοῦσε νὰ εἰπέι μὲ αὐτὰ τὰ λόγια ὁ χωρικός, ὅτι ἐγνώριζε ποῖος ἦταν ἐκεῖ θαμμένος. Ἐγνώριζεν ὅτι ἀπὸ τοὺς προγόνους μας ἐφωτίσθησαν οἱ Εὐρωπαῖοι. Ἐγνώριζεν ὅτι ἀπὸ αὐτοὺς τώρα περιμένομε σοφία καὶ δικαιοσύνη. Καὶ ὅτι δι' αὐτὰ τὰ ἀγαθὰ ἀγωνίσθησαν τὰ τέκνα τῶν Ἑλληνίδων μητέρων. Ἀπὸ τὴν ἀπόκρισιν τοῦ χωρικοῦ ἀνδρὸς ἐξάγεται ἡ συνείδησις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὅταν ἐμβῆκεν εἰς τὰ δάκρυα τοῦ πολέμου. Ἡ συνείδησις του! ἤγουν ἡ δίφα τοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ τί βεβαιότερον, τί ὑστερότερον, τί τελειότερον μᾶς ἔρχεται ἀπὸ τὴν Εὐρώπην, ὅσον νὰ μὴ θανατώνωμεν ἀνθρώπους, χωρὶς νομικωτάτην ἀπόδειξιν τοῦ ἐγκλήματος; Χωρὶς τὴν ἀκριβῆ προσαρμυγὴν τῶν σωζομένων τύπων τοῦ Κράτους;». Καὶ παρακάτω προσθέτει: «Καὶ ἡμεῖς ὀπωσοῦν ἀναθρεμένοι εἰς ἐκεῖνα τὰ μαθήματα, τώρα εἰς τὸν κατήφορον τῆς ἡλικίας μας δυνάμεθα νὰ τὰ ἀρνηθῶμεν; Νὰ τὰ προδώσωμεν; Ἡμεῖς, κύριοι δικασταί, ποῦ εἶδαμε χθὲς τὸν ψαρὰ τὸν Μεσολογγίτη, τὸν χονδροειδῆ, τὸν Σπετσιώτη νὰ πολεμοῦν σάν ὁ Λεωνίδας, νὰ ἀποθνήσκουν σάν ὁ Σωκράτης!».

Ἐνα ἄλλο σημεῖο τῆς ἀπολογίας τοῦ Τερτσέτη δείχνει τὴν ἀδειλία του καὶ τὴν ἀφοβία του. Μὲ τὴν ἴδια παρρησία γνώμης, μὲ τὴν ὁποία ἀγωνίστηκε στὴ δίκη τοῦ Κολοκοτρώνη, μὲ τὸ ἴδιο ἀκλόνητο φρόνημα, ἐμφανίζεται στὸ δικαστήριον καὶ ὡς κατηγορούμενος, καὶ δὲν ζητᾶ ἀπὸ κανένα τὴ συμπάθεια καὶ τὸ ἔλεος, ἀφοῦ αἰσθανόταν ὅτι δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ εἶναι ἰκέτης. Ἀντίθετα μάλιστα, κάθε ἐκκλήση τῆ θεωροῦσε ἀταίριαστη γιὰ τὴν περίπτωσίν του καὶ γιὰ τὴν περίπτωσιν τοῦ Πολυζωΐδη, τὸν ὁποῖο ἐπίσης μὲ σεβασμὸ ἀναφέρει συγχρᾶ ὡς συγκατηγορούμενο, ὅπως στὸ τμήμα αὐτὸ τῆς ἀπολογίας: «Τί; Θὰ μᾶς φυλακίσετε; Σὰς λέγω, ὅτι τὸ κλειδί ποῦ θὰ κλειδῶσει τὸν Πολυζωΐδη, θὰ φυλακίσει καὶ τὴν Δικαιοσύνην. Τί εὐμορφο πρᾶγμα ν' ἀκουσθεῖ εἰς τὸν κόσμον, ἀφοῦ διὰ νὰ φυλά-

ἔωμεν ἓνα δικαστικὸν τύπον, ἀφοῦ διὰ τὰ φυλάξωμεν πασίγνωστες ἀρχές τοῦ Δικαίου, ἀφοῦ διὰ τὸν ἐθνισμὸν μας, ὡς ἄνδρες δικασταί, ἐδάρθημεν, ὑδρίσθημεν. Καλῶ εἰς μαρτυρίαν τὰ δάκρυα ἐκείνου τοῦ ἐναρέτου νέου, τοῦ Ἀνδρέα Λόντου, ὅταν εἶδε σχισμένον εἰς δύο τὸ φόρεμα τοῦ Πολυζωΐδου, ὅταν εἶδε τὰ πιάνεται ἀπὸ τοῦτα τὰ ξύλα, ὡς ὁ ναυαγίζόμενος πιάνεται ἀπὸ τὰ τρίμματα τοῦ πλοίου του. Ὁ Πολυζωΐδης, ὁ δικασταί, συρόμενος ἀπὸ τοὺς ὀπλοφόρους, εἰκόνιζε τὴν γυναῖκα ποῦ ἔχυνε πολύτιμα ἀνόθηρα εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰησοῦ. Καὶ ἀλανθάστως, ἢ ἄρνησις τοῦ Πολυζωΐδου νὰ ἀναβῆ εἰς τὸ ὄχημα ἦτο ὡς πολύτιμα ραντισμάτα εἰς τὸν ἐνταφιασμὸν τῆς Δικαιοσύνης. Καὶ ἔπειτα ἀπὸ τόσα δεινὰ καὶ ἐσεῖς θὰ μᾶς καταδικάσετε σήμερον εἰς φυλακὴν, εἰς πρόστιμον; Καὶ δὲν κοκκινίζει; ὁ Ἐπίτροπος νὰ κατατρέχει; δύο ἄθώους, δύο ἀδυνάτους; Ἀλλὰ δύνασαι, ὦ Ἐπίτροπε, νὰ κοκκινίσεις; Τὸ χρῶμα τοῦτο δὲν λέγει ὁ καρδιογνώστης Θεόφραστος ὅτι εἶναι τὸ χρῶμα τῆς ἀρετῆς;».

Οἱ ἐπόμενες λέξεις τοῦ Τερτσέτη ἀποτελοῦν κήρυγμα γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας. Ἔχει μπροστὰ στὰ μάτια του διαρκῶς ὁ Τερτσέτης τὸν ἰδεώδη δικαστὴν, ποῦ χωρὶς κανένα φόβο ἀσκεῖ τὸ λειτουργήμα τῆς δικαιοσύνης. Ἔχει ἀπαίτηση ἀπὸ τὸν δικαστὴν νὰ εἶναι τέλεια δικαίος, ὄχι ἀπλᾶ νομοταγῆς. Θέλει τὸν δικαστὴν ν' ἀγαπᾷ μὲ πάθος τὴ δικαιοσύνη, νὰ ὑψώνεται ἕως τῆ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ, ποῦ μὲ τὴν ἀγιότητά του θεωρεῖται φύλακας τῆς ἠθικῆς τάξεως τοῦ κόσμου. Ὅλα τὰ πολιτεύματα περιφρουροῦν τὴν ἀνεξαρτησία τῆς δικαιοσύνης μὲ ἐγγυήσεις ποῦ ἐξασφαλίζουν τὴν ἀνεπηρέαστη ἀπονομὴ τῆς. Μὲ αὐτὸ τὸ ἐλεύθερο φρόνημα τοῦ ὑπεοήφανου δικαστῆ ἀτενίζει μὲ ψυχικὴ ἐξέγερση τίς φοβερὲς παραβάσεις τοῦ ὑπουργοῦ Σγιναῖ: «Ἀφοῦ λοιπόν, κύριοι δικασταί, οὕτως ἔχει ἡ ὑπεράσπισίς μας, καὶ ἡ ἀθωότητά μας ὁμοιάζει μὲ καθαρωτάτην ἡμέραν, δεόμεθα νὰ κηρύξετε τρανότατα αὐτὴν μας τὴν ἀθωότητα. Ἀδικότατον εἶναι, ὡς ἀπεδείξαμεν, νὰ τιμωρηθοῦμε ὀπισωδήποτε. Παρανομότατον ὁ Ὑπουργὸς νὰ μᾶς ἐπιβάλλει ποινὴν. Ὁ ὕβριστὴς μας ἔγινε δικαστῆς

μας. Πόθεν εἰς τὸν Ὑπουργὸν τὸ δικαίωμα; Πόθεν ἢ ἀποστολὴ νὰ τιμωρήσει ἡμᾶς τοὺς δικαστὰς; Ἀμελοῦμεν καὶ τὸ δικαίωμα ὅπου ὁ νόμος μᾶς δίδει νὰ ἐνάξωμεν τὸν Ὑπουργὸν εἰς τὰ δικαστήρια. Αὐτὸς ὕβρισε τοὺς δικαστὰς τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ὕβρις του λοιπὸν κτυπᾷ ἄλλα πρόσωπα. Δὲν βλέπω πλέον τὸ ὄνομά του εἰς τὸν κατάλογον τῶν ὑπαλλήλων τῆς Κυβερνήσεως. Τὸ ἔθνος τί θὰ τοῦ κάμει; Τάχα τὸν ἐνθυμεῖται;». Κι' εὐθὺς ἀμέσως προσθέτει ὁ Τερτσέτης: «Τὰ γενναῖα ἔθνη, καθὼς τὸ ἰδικὸν μας, δέχονται τὰ ἔργα τῶν προδοτῶν, καθὼς ἡ γῆ δέχεται τὴν βροχὴν. Βροντοῦν, βρέχουν οἱ νεφέλες καὶ ἡ γῆ μένει ἀτάραχη. Μαραίνονται τὰ ἄνθη τῆς, ἀλλ' ἀφοῦ σχολάσει ἡ νεροποντὴ, ἀναφύονται εἰς τὴν ὄψιν τῆς γῆς εὐωδέστερα ἄνθη».

Σὲ ἄλλη σελίδα τῆς ἀπολογίας τοῦ Τερτσέτη βλέπουμε μιὰν ἐξαιρετικὴν παραμοίωση τῆς ἐλευθερίας, ποῦ χάρισε στὴ χώρα ἡ Ἐπανάστασις τοῦ Εἰκοσιένα, γράφοντας ἔτσι ἓνα νέο βιβλίον τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ἔθνους μὲ ἀπαρέγκλιτες καὶ ἀμετάτρεπτες ἀρχές: «Εἰς τὸ διάστημα τῶν δεκατεσσάρων τούτων χρόνων ἐγράφη ἓνα βιβλίον εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ τοῦτο τὸ βιβλίον περιέχει ρητῶς ὅτι κανεὶς ποτὲ νὰ μὴν ἀστειεύεται μὲ τὴν ζωὴν, μὲ τὴν τιμὴν τῶν Ἑλλήνων. Καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ βιβλίου ἔλαβε μέρος ἡ Γῆ καὶ ὁ Οὐρανός. Τὰ προλεγόμενα τοῦ βιβλίου τοῦτου εἶναι ἡ Ἐπανάστασις». Καὶ σὲ τόνον ἱεροπρεπῆ — σὲ ἄλλη παραμοίωση, ποῦ διαδέχεται τὴν προηγούμενη — θεωρεῖ τὴν ἐλληνικὴν γῆ Ναό, ὅπου ἄγιοι εἶναι οἱ σκοτωμένοι στὸν Ἀγῶνα τῆς Ἀνεξαρτησίας: «Δυνάμει ἐκείνου τοῦ ἁγιωτάτου βιβλίου, ὦ Ἐπίτροπε, τὸ ὅποιον ἐγράφη καὶ ἐδιαβάσθη εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἡ ἐλληνικὴ γῆ ἐκαταστάθη ἓνας θεϊότατος Ναός. Οἱ εἰκόνες, οἱ ἄγιοι τοῦ Ναοῦ εἶναι οἱ φονευμένοι τοῦ Ἀγῶνος. Καὶ ἄρμολε, καθὼς εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος στέκονταν ἱεροφάντης στὴν θύρα καὶ ἐφώναζεν, οὕτως ἀπὸ τὰ ψηλὰ ἀκρωτήρια τῆς Ἑλλάδος νὰ στέκει ἓνας κήρυκας καὶ νὰ φωνάζει ὅτι ἐφώναζεν ὁ ἱεροφάντης: «ἐκὰς, ἐκὰς ὅστις ἀλιτρός». Μακρὰν, μακρὰν ἀπὸ τὴν γῆν τῶν ἡρώων καὶ τῶν μαρτύρων ὅποιος εἶναι ἀλιτήριος!».

Ὁ ἐπίλογος τῆς ἀπολογίας τοῦ Τερτσέτη δὲν εἶναι εἰπωμένος καὶ γραμμένος μὲ λέξεις. Εἶναι ἓνα ὑπέρτατο ξεχείλισμα εὐαισθησίας, ἓνα ξέσπασμα ψυχικοῦ συγκλονισμοῦ, ἢ θερμὴ ἐκδήλωση μιᾶς αὐτόχρημα ἱερῆς συγκινησίως. Τὸ περιεχόμενό του στὴν ἔξαρσή του εἶναι συνταρακτικό. Γίνεται ἔτσι βέβαιο ὅτι ποτὲ δὲν ἐληθάργησε στὴν ψυχὴ τοῦ Τερτσέτη ἡ θεία ἔξαψη τῆς Δικαιοσύνης, ποτὲ δὲν ἔσθησε ἢ φλόγα τῆς ἀρετῆς. Ἴδου τὸ τέρμα τῆς ἀπολογίας του: «Προσκυνητῆς τοῦ Ναοῦ καὶ μάλιστα ὑπηρέτης του, προβάλλω, κύριοι δικασταί, τὰ ἀκόλουθα πρὸς εὐπρέπειαν καὶ σωτηρίαν τοῦ Ναοῦ. Ὡς χρησιμὸν ἱερὸν πρέπει νὰ ἔχωμεν ὅτι, ὅταν ἀρχίσωμεν νὰ παρανομοῦμεν κατὰ τοῦ βιβλίου, θὰ χαθοῦμε. Θὰ συντριπτοῦν οἱ εἰκόνας. Θὰ ἀνοιχθοῦν οἱ τάφοι καὶ θὰ φύγουν οἱ ψυχῆς τῶν προγόνων μας. Θὰ φύγει ὁ θεὸς τοῦ Ναοῦ. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἐπίτροπος ἀμάρτησε φανερὰ κατὰ τοῦ βιβλίου, κηρύττοντάς μας μὲ δημόσιον ἔγγραφον ἰδιοτελεῖς καὶ ζημιωτάς τῆς πατρίδος, καὶ ἀστενεύόμενος τῶρα τέσσερες μῆνες μὲ τὴν τιμὴν δύο ἀθῶων, καὶ ἐπειδὴ κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς κατηγορίας του πέφτουν κάτω πολλὰ μεγαλεῖα τοῦ παλαιοῦ καιροῦ, μολύνεται καὶ ἡ παρούσα δόξα τοῦ Ἐθνους, ἔξαιτούμεθα: ὅτι ἡ ἀδικη κατηγορία τοῦ Ἐπιτροπῆου νὰ καεῖ μὲ τοῦ δημίου τὸ χέρι εἰς τὴν πρῶνὴν πλατεῖαν τῶν Τριῶν Ναυάρχων τοῦ Ναυπλίου. Εἶπα ὅσα ἔκρινα εὐλογον ὑπὲρ ἡμῶν, πειθόμενος εἰς τὸν νόμον τῆς ἀπολογίας. Τελειώνομεν καὶ εὐχαριστοῦμεν τὸν Μεγαλοδύναμον, ὅτι ἀπὸ τόσους ἄλλους ἀξιόους Ἕλληνας ἠθέλησεν ἡ χάρις του νὰ προτιμήσῃ ἡμᾶς τοὺς δύο, διὰ νὰ δεῖξωμεν ἐνώπιον τοῦ κόσμου, τὴν 26ην Μαΐου, ὅποιον ἔχομεν ἀγάπην πρὸς τὴν πατρίδα καὶ πρὸς τοὺς νόμους».

Ἡ δίκη τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τοῦ Πλαπούτα προκάλεσε βαθύτατη αἴσθησις στὸν ἑλληνικὸ λαό. Ἀκόμα καὶ δημοτικὰ τραγούδια ἀφιερώθηκαν σ' αὐτή. Ὁ ἀνώνυμος λαὸς συγκινηθῆκε ἀπὸ τὴν ἀδικη καταδίκη τῶν δύο ἀγνῶν ἀγωνιστῶν.

Σ' ἓνα δημοτικὸ τραγούδι ἔχει περάσει ἡ στάσις τοῦ Πολυζωίδη καὶ τοῦ Τερτσέτη στὴ

δίκη ἐκαίνη, ποὺ ἀναφέρονται ὡς «κρυτές»:

Δικάσανε τοὺς ἀρχηγούς, ἄδικα νὰ τοὺς κόψουν.

Κι' οἱ δύο κριτές ποὺ τ' ἄκουσαν πολλὸς τοὺς κακοφάνη.

— Ἐμεῖς δὲν ὑπογράφουμε, τὸ κρίμα στὸ λαιμό σας.

Κεφάλια, χέρια κόψτε μας! Τ' ἄδικο θὰν δικό σας.

Σὲ ἄλλο δημοτικὸ τραγούδι, ποὺ ἔχει τίτλο «Τὸ τραγούδι τοῦ Πλατάνου», γράφεται: γιὰ τὸν Κολοκοτρώνη:

Πές μας, πουλί, ποῦθ' ἔρχεσαι καὶ τί χαμπέρια φέρνεις;

Μὴν εἶδες καὶ τὸν στρατηγὸ, τὸ Γέρο - Θεοδωράκη;

— Παιδιά, σὰν μὲ ρωτήσατε, θὰ σᾶς τὸ μολογήσω.

Ὅλοι φορέστε μελανὰ, στὰ μαῦρα νὰ ντυθῆτε.

Ἄπὸ τ' Ἀνάπλι πέρασα, κι' ἀπὸ τ' Ἀνάπλι ἐγῆκα.

Φέρνω μαντάτα θλιβερά, φαρμακερὰ χαμπέρια.

Ἐβάλανε κακὴ βουλή τὸν στρατηγὸ νὰ κόψουν.

Ἐφές τὸν ἐδικάσανε στὴ δίκη τοῦ θανάτου.

Θρηγεῖ τ' Ἀνάπλι δλόγημερα, θλίβεται καὶ χουλιέται.

Καὶ σὲ ἄλλο δημοτικὸ τραγούδι, ποὺ ἔχει τίτλο «Τὸ δαχτυλίδι τοῦ Κολλίνου», ἀφοῦ πρῶτα διεκτραγωδεῖται τὸ κακὸ ἀπὸ τὴ μοιραία ἀπόφασις τῶν τριῶν δικαστῶν, παρουσιάζεται ὁ Κολοκοτρώνης νὰ παραδίνει στὸν δεσμοφύλακα τὸ δαχτυλίδι του γιὰ νὰ δοθεῖ ὡς ἐνθῆμο στὸ μικρότερο παιδί του, τὸν Κολλίνο:

Καὶ στὸ παιδί μου τὸν Κολιό, τὸ πιὸ μικρότερό μου,

γιὰ θύμησις παντοτινὴ δώστε τὸ δαχτυλίδι,

νὰ τὸ φοράει στὴν ἐκκλησιά, νὰ τὸ φοράει στοὺς γάμους.

Θεωροῦμε σκόπιμο νὰ συγκεντρώσωμε, ὅσο εἶναι δυνατό σ' ἓνα ἄρθρο, κάποιες ἀ-

πόψεις, πού διατυπώθηκαν κατὰ καιροὺς γιὰ τὸν Τερτσέτη καὶ τὸν Πολυζωΐδη, καὶ πού σχετίζονται ἰδίως μὲ τὴ συμπεριφορὰ τους στὴ δίκη τοῦ Κολοκοτρώνη.

Ἀρχίζουμε ἀπὸ τὸν Μακρυγιάννη. Στὰ «Ἀπομνημονεύματά» του (τόμ. Β΄) ὁ Μακρυγιάννης μὲ φρόνηση καὶ μὲ πικρία ἀγαπολεῖ τὴν ἀσυδοσία τῶν ξένων καὶ τὴν ἀσύγγνωστη διαγωγὴ τῶν ὑπεύθυνων πού κυβερνοῦσαν σὲ ὑποπτη συνεργασία μὲ τοὺς ξένους τῆ χώρα καὶ εἶχαν σχηματίσει: φθοροποιὲς φατρίες. Γράφει ὁ Μακρυγιάννης: «Ἄλλος τὸ ἤθελε Ἀγγλικόν, ἄλλος Ρούσικον, ἄλλος Γαλλικόν. Οἱ Ἀντιβασιλεῖς τήραγαν κι' αὐτῆνοι νὰ πάρουν κάνα λεπτό, ὅτι εἰς τὴν Ἑλλάδα ἤθραν ἁλώνι ν' ἁλωνίσουν. Πιάσαν φατρίες μὲ τοὺς δικούς μας». Καὶ παρακάτω γιὰ τὶς διώξεις τῶν ἀγωνιστῶν: «Θεέ, πού εἶναι οἱ βασιλικὲς δικαιosuνες; Τέλος πάντων μὲ τέτοιες δικαιosuνες ἤθελαν νὰ κόψουν τοὺς πρωταγωνιστὲς ὡς κακούργους, τὸν Κολοκοτρώνη, τὸν Πλαπούτα κι' ἄλλους πολλούς».

Ὁ Ν. Ι. Σαρίπολος πιστεύει ὅτι τὸ παράδειγμα τοῦ Πολυζωΐδη καὶ τοῦ Τερτσέτη δὲν πρόκειται ποτὲ νὰ λησμονηθεῖ, ὅπως καὶ δὲν ἐλησμονήθηκε, ἀπὸ τὶς ἐλληνικὲς γενεές πού διαδέχονται ἢ μιὰ τὴν ἄλλη: «Δύο δικασταὶ διεκινδύνευσαν τὴν ζωὴν των, οὐδὸλως ἐνδόντες εἰς τὰ ἀσεβῆ ἐπιτάγματα... Ὁ Σχινᾶς εἰσέβαλεν εἰς τὸ δικαστήριον ἐν ὑπουργικῇ στολῇ καὶ ταῖς λόγχαις τῶν στρατιωτῶν δορυφορούμενος ἐξεβίασε τοὺς δικαστὰς ὅπως καταδικαστικὴν ἐκφέρωσι φῆγον κατὰ δύο ἐπισημοτάτων καὶ γενναιοτάτων στρατηγῶν. Αἱ ἐφεξῆς γενεαὶ γεραίρουσαι τοὺς ἀτρομήτους τῆς Θέμιδος λειτουργοὺς Πολυζωΐδην καὶ Τερτσέτην, θὰ καταρῶνται αἰωνίως τὴν μνήμην τοῦ ὑπουργοῦ Σχινᾶ».

Ὁ Ἰωάννης Φιλίμων, ἀναφερόμενος στὶς χιαιότητες τῆς ἡμέρας τῆς ἀποφάσεως τοῦ δικαστηρίου τοῦ Ναυπλίου, φρονεῖ ὅτι: «τὰ συμβάντα ἐκεῖνα μολύνουν τὴν ἐλληνικὴν ἱστορίαν καὶ τὸ ὄνομα τῆς Δικαιosuνης».

Ὁ Σπυρίδων Λάμπρος ἐξαίρει τὴν ἀδιάφθορη πράξη τῶν δύο δικαστῶν: «Οἱ δικασταὶ ἐκεῖνοι, ὁ Πολυζωΐδης καὶ ὁ Τερτσέτης, οἱ ὁποῖοι δὲν ἤθελαν καὶ ὑπὸ τὰς λόγχας

τῶν χωροφυλάκων νὰ ὑπογράψουν καταδικαστικὴν ἀπόφασιν κατὰ τοῦ Κολοκοτρώνη, εἶναι χαρακτῆρες ἀπὸ ἐκείνους, οἵτινες δὲν ἀπαντῶνται συχνὰ εἰς τὴν ἱστορίαν. Αὐτοὶ οἱ δύο ἔμειναν ἱστορικὰ πρόσωπα διὰ τῆς πράξεώς των ἐκείνης».

Ὁ Κ. Παλαμᾶς ἐξετάζει σ' ἄρθρο του τὸν Τερτσέτη ὡς ἄνθρωπο, ὡς ποιητὴ, ὡς δικαστὴ, ὡς πνευματικὸ ὁδηγητὴ. Κλείνοντας τὸ ἄρθρο του αὐτὸ στὸ «Ἐμπρὸς» τῆς 21ης Ἀπριλίου 1916, σημειώνει: «Ὁ Τερτσέτης εἶναι ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ φάλτης τῆς ἀντιστάσεως. Μᾶς τὸ δεικνύει ἡ ἡρωϊκὴ του στάσις εἰς τὴν δίκην τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ ἡ ὡσαύτως ἡρωϊκὴ του διαγωγὴ ὡς δημοτικιστοῦ ἐν μέσαις Ἀθήναις, καθ' ἣν ἐποχὴν ἀπεκλείετο ἡ δημοτικὴ γλῶσσα καὶ ἀπὸ τοὺς ποιητικὸς ἀκόμη διαγωνισμοῦς. Ἐπειτα μᾶς περιέσσωσε τὰ «Ἀπομνημονεύματα» τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τὸν «Διάλογον» τοῦ Σολωμοῦ. Ἐθνικὸς εὐεργέτης».

Ὁ Δ. Στεφάνου παραβάλλει τὸν ἀγῶνα τοῦ Τερτσέτη πρὸς τὸν Μάσσον μὲ τὸν θρῦλο τοῦ Δαβὶδ καὶ τοῦ Γολιάθ. Τὸ δίκαιο πού μάχεται πρὸς τὴ βία. Τὸ ἀπόσπασμα εἶναι ἀπὸ τὶς «Διαλέξεις περὶ Ἑλλήνων ποιητῶν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος» τοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου «Παρνασσοῦ», μὲ θέμα τὸν Τερτσέτη: «Ἐπανελήφθη ὁ αἰώνιος ἐκεῖνος θρῦλος τοῦ Δαβὶδ καὶ τοῦ Γολιάθ. Εἶναι ἡ ἰσχὺς τοῦ δικαίου κατὰ τῆς κτηνώδους βίας. εἴτε ὀλικῶς ἢ ψυχολογικῶς, ἦν ἀποκρούει ἢ κοινὴ συνείδησις καὶ ἦτις κατισχύει: ἐπὶ τέλους κατ' ἀπαράβατον ἠθικὸν νόμον. Ὁ Τερτσέτης κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην μετεβλήθη εἰς γίγαντα καὶ ὁ εἰσαγγελεὺς Μάσσον εἰς νάνον. Καὶ ἀληθῶς τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο καὶ μόνον ἤτο ἐπαρκὲς ἵνα παραδώσῃ σεβαστὸν τὸ ὄνομα τοῦ Γεωργίου Τερτσέτη εἰς τοὺς μεταγενεστέρους».

Στὸ βιβλίο του «Ἡ δίκη τοῦ Κολοκοτρώνη» ὁ Τ. Κανδηλῶρος προβάλλει τὸ παράδειγμα τοῦ Πολυζωΐδη καὶ τοῦ Τερτσέτη στοὺς ἔλληνας δικαστὲς ὄλων τῶν γενεῶν: «Οἱ δικασταὶ δύνανται νὰ καυχῶνται, διότι ἐκ τοῦ κλάδου των προήλθον καὶ ἔλαμψαν ἄσπιλοι χαρακτῆρες, ὡς ὁ Πολυζωΐδης καὶ ὁ Τερτσέτης, ἐν ὁμοίᾳ δὲ περιπτώσει ὀφείλου καὶ αὐτοὶ νὰ κραυγάζουν πρὸς τὴν Βίαν τῆς Ἐξουσίας: «Δὲν φοβοῦμαι! Ἡ ἡ-

θική μου δύναμις είναι ύψηλότερα τῆς εὐτελείας σου!».

Μελετώντας ὁ Σ. Β. Κουγέας τὰ «Ἡρωϊκά κείμενα τοῦ Ἀγώνος», στή «Νέα Ἔστια», τόμ. 53, 1953, υπογραμμίζει τὴ συμβολὴ τοῦ Τερτσέτη στὴν παρουσίαση Ἀπομνημονευμάτων τῶν Ἀγωνιστῶν τοῦ Εἰκοσιένα: «Ὁ Τερτσέτης παρῴτρυνεν εἰς τὴν συγγραφὴν Ἀπομνημονευμάτων τοὺς Ἀγωνιστάς, προσφερόμενος αὐτὸς ὡς γραφεὺς. Εἰς τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Τερτσέτη ὀφείλεται ἡ ἀθάνατος διήγησις τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη».

Τῆ ζωὴ τοῦ Τερτσέτη στὴ Ζάκυνθο, στὴν πρώτη του ἡλικία, τὴ ζωντανεὺν ὁ Ν. Α. Βέης στὸ μελέτημά του «Ἀπὸ τῆ ζωῆ καὶ τὰ ἔργα τοῦ Γ. Τερτσέτη». Μᾶς πληροφορεῖ πῶς ἀντίκρουσε ὁ Τερτσέτης στὴν παιδική του ἡλικία στὴ Ζάκυνθο τὸν Κολοκοτρώνη, πού ὅπως εἶναι γνωστὸ εἶχε καταφύγει ἐκεῖ: «Παιδὶ ἦταν ὁ Τερτσέτης ὅταν εἶδε στὴ Ζάκυνθο τὸν Θεόδωρο Κολοκοτρώνη καὶ ἄλλους ὀνομαστοὺς καπετάνιους, πού φεύγοντας τὸν τουρκικὸ ζυγὸ ζήτησαν ἄσυλο καὶ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία στὴ Ζάκυνθο». Ἀκόμα μᾶς λέει γιὰ τὴ φιλία τοῦ Τερτσέτη μὲ τὰ δύο παιδιά τοῦ Κολοκοτρώνη, τὸν Πάνο καὶ τὸν Γιάννη ἢ Γενναῖο: «Καὶ παιδὶ ἦταν ὁ Τερτσέτης ὅταν ἔγινε φίλος μὲ τὰ δύο μεγαλύτερα παιδιά τοῦ Κολοκοτρώνη, μὲ τὸν Πάνο καὶ τὸν νεώτερο Γιάννη, πού θραδύτερα πῆρε τὸ παρανόμι Γενναῖος. Μὲ τὸν Πάνο πῆγαινε στὸ ἴδιο σχολεῖο. Καὶ ἡ συναναστροφή μὲ τὰ δύο βλαστάρια τῆς ἡρωϊκῆς γενιᾶς τῶν Κολοκοτρωναίων εἶχε μεγάλη ἐπίδραση στὴν ψυχικὴ διάθεση τοῦ Ζακυνθνοῦ νέου». Ὅσο γιὰ τὴ δίκη τοῦ Κολοκοτρώνη, διατρανώνει τὸν θαυμασμὸ του στοὺς δύο δικαστές: «Παρ' ὅλες τὶς ἀπειλές, ὁ Τερτσέτης καὶ ὁ Πολυζωΐδης ἀρνῆθησαν νὰ υπογράψουν τὴν καταδίκη τοῦ Κολοκοτρώνη σὲ θάνατο, λέγοντας πῶς δὲν βρισκονε καμμιὰ βάση στὴν κατηγορία. Καὶ μόνον ἡ πράξη αὐτὴ εἶναι ἱκανὴ νὰ ἀπαθανάτισε τὸ ὄνομα τοῦ Τερτσέτη καὶ τοῦ Πολυζωΐδη».

Τῆ σημασία τῆς ἀρνήσεως τοῦ Τερτσέτη στὴν ἱστορικὴ ἐκείνη δίκη τὴν ἐξαίρει καὶ ὁ Μαρ. Σιγούρος σὲ σκιαγραφία μὲ τὸν

τίτλο «Ὁ Γεώργιος Τερτσέτης», πού τὸν φαντάζεται μάλιστα, καθὼς ἐκτελοῦσε τὸ ὑπέρτατο καθήκον του, νὰ δραματίζεται τὶς μέλλουσες ἐλληνικὲς γενεές: «Ὅταν ὁ Τερτσέτης ἀρνείται νὰ καταδικάσει τὸν Γέρο τοῦ Μοριά, ἔχει ζωντανὴ στὴ μνήμη του ὅλη τὴν ἱστορικὴ παράδοση καὶ βλέπει μὲ τὰ μάτια τῆς ψυχῆς του τὶς ἐρχόμενες ἐλληνικὲς γενεές. Πῶς τὸ νεοσύστατο κράτος νὰ θανατώσει ἕναν ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους δημιουργοὺς του; Ἡ πράξη αὐτὴ θὰ ἦταν ἡ καταδίκη τῆς ἐθνικῆς τιμῆς».

Στὸ ἄρθρο τοῦ «Γεώργιος Τερτσέτης», στὸ περιοδ. «Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση», 1946, ὁ Φάνης Μιχαλόπουλος μιλάει γιὰ τὸν γνήσιο ἐλληνικὸ παλμό, πού κατεῖχε ἐξ ὀλοκλήρου τὸν Τερτσέτη: «Ὁ Τερτσέτης εἶναι ὀλοκλήρος Ἑλλάδα. Ἑλλάδα χωρὶς προσποίηση, χωρὶς ὑποκρισία».

Ὁ Μιχ. Δ. Στασινοπούλος στὸ βιβλίο του «Τὰ πρῶτα βήματα τῆς Ἀνωτάτης Παιδείας μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωσιν» ἀναφέρεται: «εἰς τὴν ἀρνησιν τῶν μεγάλων Ἑλλήνων δικαστῶν Πολυζωΐδη καὶ Τερτσέτη νὰ συμπράξουν εἰς τὴν καταδικάζουσαν τὸν Γέρον τοῦ Μοριά ἀπόφασιν». Καὶ παρακάτω υπογραμμίζει τὴ σημασία κάποιων μετριοφρόνων φράσεων τοῦ Τερτσέτη, καθὼς περιγράφει τὴ δραματικὴ σκηνὴ μεταξὺ τοῦ Σχινᾶ καὶ τοῦ ἐπιτρόπου Μάσσον ἀπὸ τῆ μιὰ μεριά καὶ τῶν δύο δικαστῶν, πού δίκαια τοὺς ὀνομάζει: «μεγάλους», ἀπὸ τὴν ἄλλη: «Ὁ Τερτσέτης ἔχει εἶπει: περὶ αὐτῆς τῆς σκηνῆς: ἔζησα καὶ ἐγὼ τρία λεπτὰ ἄξια ζωῆς εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος μου».

Τοὺς δύο ἐκείνους δικαστές τοὺς θεωρεῖ ὁ Π. Ι. Ζέπος, στὸ μελέτημά του «Θεόδωρος Κολοκοτρώνης», στὴ «Νέα Ἔστια» τῆς 15ης Ἰανουαρίου 1971, ὡς ὑποδείγματα ἰδεωδῶν δικαστῶν, καθὼς ὑπῆρξαν σύμβολα εὐσυνειδησίας: «Τὰ ὄνοματά τῶν δύο δικαστῶν παρεδόθησαν ὡς αἰώνιον σύμβολον ἀκεραιότητος εἰς τὴν ἱστορίαν. Ὁ Πολυζωΐδης καὶ ὁ Τερτσέτης ἔδωκαν διὰ τῆς στάσεως αὐτῶν εἰς τὸ διηνηκὲς τὸ ὑπόδειγμα τοῦ ἰδανικοῦ κριτοῦ, ὁ ὁποῖος χωρὶς δισταγμῶν καὶ μὲ αὐτοθυσίαν θὰ πρέπει νὰ μάχεται καὶ νὰ ἀμύνεται εἰς τὸν κατὰ τοῦ Ἀδίκου ἀγῶνα, ὑπηρετῶν τὸ Δίκαιον ὡς ὄσιον καὶ ἱε-

ρὸν ὄφ' οἰασθῆποτε συνθήκας».

Τρία σημεῖα θὰ προσέξουμε στὴν «Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας» τοῦ Κ. Θ. Δημητρά σχετικά μὲ τὸν Τερτσέτη. Τὸ πρῶτο εἶναι ἡ διαπίστωση πὼς ὁ Τερτσέτης προσπάθησε ν' ἀποδώσει στὰ Ἀπομνημονεύματα αὐτοῦσι τὸν λόγο τοῦ Κολοκοτρώνη: «Ἡ «Διήγησις συμβάντων τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς», τ' Ἀπομνημονεύματα δηλαδὴ τοῦ Κολοκοτρώνη, εἶναι ἔργο κοινὸ τοῦ Τερτσέτη καὶ τοῦ Γέρου τοῦ Μοριά. Φανερὴ ὁμως εἶναι σ' ὅλο τὸ ἔργο ἡ θέληση τοῦ Τερτσέτη νὰ μείνει ἀμέτοχος στὴ σύνταξη καὶ νὰ μεταδώσει φωνογραφικὰ τὸν λόγο τοῦ Κολοκοτρώνη». Σημαντικὸ εἶναι τὸ γεγονός, πού σχολιάζει ὁ Δημητράς, ὅτι δηλαδὴ ὁ Τερτσέτης τὸ 1832, προπορευόμενος τόσο πολὺ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού ζοῦσε, διδάσκει στὴ Στρατιωτικῆ Σχολῇ τοῦ Ναυπλίου τὸν πλατωνικὸ «Κρίτων» ἀπὸ μετάφραση πού ὁ ἴδιος ἔκανε, ὅταν γύρω του ἡ καθαρεύουσα εἶχε πλήρη ἐπικράτηση: «Στὰ 1832 διαβάζει στὸ μάθημα τὸν «Κρίτωνα» σὲ μετάφραση. Βραδιάζει. Σηκώνεται νὰ φύγει. Οἱ Ἐθέλπιδες τὸν παρακαλοῦν νὰ συνεχίσει, καὶ τὸ μάθημα τελειώνει μὲ τὸ φῶς τῶν κεριῶν». Ὅσο γιὰ τὸν ἐκπατρισμὸ τοῦ Τερτσέτη τὸ 1836, τὸν συνδέει μὲ τὴν παραίτησή του, πού τὴ θεωρεῖ ἀποτέλεσμα τῆς υπερήφανης ἀρνήσεώς του γιὰ τὴν καταδίκη τοῦ Κολοκοτρώνη. Καὶ ἡ ἐπιστροφή του στὴν Ἑλλάδα νομίζει πὼς σχετίζεται μὲ τὴ μεταπολίτευση τοῦ 1843: «Ἡ ἄνοηση τοῦ Τερτσέτη νὰ καταδικάσει τὸν Κολοκοτρώνη, παρὰ τὴν κυβερνητικὴν πίεση, τὸν ἀναγκάζει νὰ ἐκπατρισθεῖ. Γυρίζει μετὰ τὴν μεταπολίτευση τοῦ 1843».

Ὁ Γ. Π. Κουρνοῦτος, γράφοντας γενικὰ γιὰ τὸ «Ἀπομνημόνευμα» («Βασικὴ Βιβλιοθήκη», τόμοι 44 καὶ 45) στὴν ἐμπεριστατωμένη εἰσαγωγὴ του, εἰσδύει στὸ νόημα πού ἔχει ἡ συνεννόηση Κολοκοτρώνη καὶ Τερτσέτη σχετικά μὲ τὴν ἐπίμονη προτροπὴ τοῦ δευτέρου καὶ τὸν δισταγμὸ τοῦ πρώτου ν' ἀσχοληθεῖ μὲ τ' Ἀπομνημονεύματα τῆς ζωῆς του καὶ τῶν ἐθνικῶν ἀγώνων του. Αὐτὸ ἔδωσε, κατὰ τὸν Γ. Π. Κουρνοῦτο, τὴν ἀφορμὴ νὰ φανερωθεῖ μιὰ νέα μέθοδος συγγραφῆς Ἀπομνημονευμάτων, ὅπου ὁ ἕνας ἀφηγεῖται καὶ ὁ ἄλλος καταγράφει:

«Στὸ ἡμερο καὶ στὸ ἄγριο κοίταγμα τοῦ Γέρου τοῦ Μοριά, πού μὲ τόσην ὁμορφίαν μᾶς τὸ παρασταίνει ὁ Τερτσέτης, νοιώθει κανεὶς τὸ βάθος τῆς μεγάλης τραγικότητος πού μέσα τῆς πνιγόταν ὁ γενναῖος ἀγωνιστῆς μὴ μπορώντας ν' ἀνοίξει τὸ στόμα του. Ὁ Τερτσέτης ὁμως ἔδωσε τὴ λύση: «Μίλειε, καὶ ἐγὼ γράφω». Μιὰ καινούργια μέθοδος συγγραφῆς Ἀπομνημονευμάτων ξεπηδῆσε ἔτσι ἀπὸ τὸν ἐλληνικὸν Ἀγώνα, ἀπ' τὴν εἰδικὴ ὁλοτέλα περίπτωσιν, πού ἰδιότυπα παρουσιάσθηκε στὴν Ἑλλάδα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Τοῦ Κολοκοτρώνη, τοῦ Νικητάρ, τοῦ Δήμου Τσέλιου οἱ ἀφηγήσεις καταγράφηκαν ἔτσι ἀπ' τὸν Τερτσέτη, ὅπως ἔβγαζαν ἀπὸ τὸ μνημονικὸ τῶν γενναίων αὐτῶν ἀγωνιστῶν».

Ἐξετάζοντας τὴν πνευματικὴ προσφορά τοῦ Τερτσέτη ὁ Γ. Ζώρας στὰ «Ἑπτανησιακὰ Μελετήματα» του, τόμ. Β', δὲν ἀφήνει ἀσχολίαστη καὶ τὴν ἀξιοθαύμαστη στάση τοῦ Τερτσέτη στὴ δίκη τοῦ 1834: «Ἡ σταθερὰ καὶ υπερήφανος στάσις τοῦ Τερτσέτη κατὰ τὴν δίκην τοῦ Κολοκοτρώνη, ἡ ἀποφασιστικὴ καὶ ἀτάραχος ἀντιμετώπισις τῶν δολοπλοκιῶν τῆς ἐποχῆς, ἡ ὅλη ζωὴ καὶ δρᾶσις του τὸν καθιστοῦν ὑπόδειγμα καλοῦ πολίτου καὶ ἐξαιρετικοῦ ἀνθρώπου».

Στὴν ἐκδοσὴ τῶν «Ἀπάντων» τοῦ Γ. Τερτσέτη παρατηρήθηκε ἀδικαιολόγητη μικροχρόνια καθυστέρηση. Ἀπὸ τὸ 1874, πού πέθανε ὁ Τερτσέτης, σημειώσαν ἀσυγχώρητη παράλειψη ὀλόκληρης γενεᾶς. Ἡ παράλειψη αὐτὴ ξεπερνᾷ τὰ ὅρια τῆς ἀδιαφορίας καὶ ἀποτελεῖ ἀσέβεια πρὸς ἕνα τόσο σημαντικὸ πρόσωπο τῆς Νέας Ἑλλάδας. Πρέπει λοιπὸν νὰ ὑπογραμμίσουμε ἰδιαίτερα ὅτι τὴν ἐκδοσὴ γιὰ πρώτη φορὰ τοῦ Τερτσέτη τὴν ὀφείλουμε στὴν τόσο γνώριμη — ἀπὸ προηγούμενες ἀλλεπάλληλες καὶ ἐπίπονες φιλολογικὰς προσφορὰς — ἀκαταπόνητη φροντίδα τοῦ Γ. Βαλέτα, πού ἀληθινὰ ἐμόχθησε καὶ στὴν περίπτωσιν αὐτὴ τῆς ἐκδόσεως ὅλου τοῦ ἔργου τοῦ Τερτσέτη (α' ἐκδ. 1953—1954, γ' ἐκδ. πλήρης, 1966, σὲ τρεῖς ὀγκώδεις τόμους). Στὴν κατατσιπιστικὴ εἰσαγωγὴ του, στὸν Α' τόμο, γράφει ἀνάμεσα σὲ ἄλλα ὁ Γ. Βαλέτας: «Οἱ δύο δικαστὲς μὲ τὴν τολμηρὴ τους

ἀντίσταση ἔσωσαν τὸν Κολοκοτρώνη καὶ τὸν Πλαπούτα... Τὸ ἀσθενικὸ σῶμα τοῦ Τερτσέτη σύρθηκε στήν ἔδρα γιὰ νὰ υπογράψει τὴν ἀπόφαση τῆς ἀνομιῆς δίκης».

Θὰ εἶχε θέβαια ὁ ἀναγνώστης τὴν περιέργεια νὰ παρακολουθήσει τί ἀπέγιναν οἱ δύο διώκτες τοῦ Κολοκοτρώνη. Εἶναι εὐλογο νὰ θελήσει ν' ἀναζητήσει κανένας αὐτοὺς τοὺς δύο ἀνθρώπους, δηλαδή τὸν ὑπουργὸ τῆς Δικαιοσύνης Κ. Σχινᾶ καὶ τὸν ἐπίτροπο Μάσσον. Θὰ περίμενε κανένας νὰ τοὺς βρεῖ καθὼς θὰ ἔχουν ἀποσυρθεῖ ἀπὸ τὴ δημόσια ζωὴ, ἀπομονωμένους, περιφρονημένους, ἀνυπόληπτους, ὕστερ' ἀπὸ μιὰ τέτοια ἀνευλαστὴ καὶ ὕδριστικὴ συμπεριφορὰ τοὺς πρὸς θεσμοὺς καὶ ἀνθρώπους. Τίποτ' ἀπ' αὐτὰ, ἀλλοίμονο.

Ἀρχίζουμε ἀπὸ τὸν Κ. Σχινᾶ. Εἶχε γεννηθεῖ τὸ 1801 στήν Κωνσταντινούπολη. Στὴ Γερμανία, ὅπου σπούδασε νομικά, παντρεύθηκε τὴν κόρη τοῦ διάσημου Γερμανοῦ νομοδιδασκάλου Φρειδερίκου Σαβινύ. Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ μένος του στὴ δίκη τοῦ Κολοκοτρώνη. Ὁ Ἀλέξανδρος Ραγκαβῆς διηγεῖται στὰ «Ἀπομνημονεύματά» του, τόμος Α', ὅτι ὁ Ὄθων ὅταν ἤρθε στὸ Ναύπλιο, πρὶν ν' ἀποδιδασθεῖ, κάλεσε τὸν Σχινᾶ στὸ πλοῖο. Ὁ Ραγκαβῆς παρατηρεῖ ὅτι «μετ' ἐκπλήξεως» ἀκούστηκε στὸ Ναύπλιο αὐτὴ ἡ τιμητικὴ πρόσκληση τοῦ γαιμβροῦ τοῦ Σαβινύ — γιὰτι ἕως τότε ὁ Σχινᾶς δὲν εἶχε κανένα ἄλλο προσόν. Ὁ Ραγκαβῆς σχολιάζει: «Ὁ Σχινᾶς ἦν σχεδὸν τότε ἄγνωστος, καὶ οὐδεμίαν ἔχων πολιτικὴν σημασίαν». Ἡ βασιλικὴ φροντίδα ὅμως δὲν τὸν ἄφησε ἀπροστάτευτο! Τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1833 ἤρθε ὁ Ὄθων στὸ Ναύπλιο καὶ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1833 διόρισε τὸν Κ. Σχινᾶ ὑπουργὸ τῆς Παιδείας καὶ τῆς Δικαιοσύνης. Τὰ κατορθώματα τοῦ Σχινᾶ στὸ ὑπουργεῖο τῆς Δικαιοσύνης τὰ εἶδαμε παραπάνω. Ἀπὸ τὴ δράση του στὸ ὑπουργεῖο Παιδείας ἔχει μείνει μιὰ ἄλλη κληίδα, πού εἶναι ἡ διάλυση τῆς Μοναστηριακῆς περιουσίας καὶ ἡ κατασπατάλησός της. Τὸν ἐπόμενον χρόνον ὁ ρόλος του στὴ δίκη τοῦ Κολοκοτρώνη ὑπῆρξε ἀποτροπιαστικὸς. Ὁ ἐλ-

ληγικὸς λαὸς αἰσθάνθηκε, ἐπίσης, ἀληθινὴ ἀηδία γιὰ τὴ λυσσαλέα ἐπίθεση τοῦ Σχινᾶ ἐναντίον τῶν δύο ἔντιμων ὅσο καὶ ἀτρόμητων δικαστῶν τοῦ Κολοκοτρώνη. Ὅμως ὁ «ἐλέφ Θεοῦ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων» ἐξακολούθησε καὶ ὕστερ' ἀπὸ τὴ δίκη ἐκείνη νὰ περιβάλλει μὲ τὴν ἴδια προστασία τὸν πικρόχολο ὑπουργό του. Ἔτσι ὁ Ὄθων δὲν ἐδίστασε νὰ διορίσει τὸ 1837 τὸν Κ. Σχινᾶ πρῶτον πρύτανι τοῦ νεοσύστατου Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου. Δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολὴ ἂν χαρακτηρίζεταν αὐτὴ ἡ πράξις τοῦ Ὄθωνος ὡς προσβολὴ τῆς φιλοτιμίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, πού τόσο εἶχε ἐρεθισθῆ ἀπὸ τὴν καταδίκη τοῦ Κολοκοτρώνη. Ἐδίδασκε ὁ Σχινᾶς τὸ μάθημα τῆς Ἱστορίας στὸ Πανεπιστήμιον, γιὰ νὰ παραδειγματίζει μὲ τὸ ἦθος του τοὺς ἔλληνας φοιτητές! Ἡ σταδιοδρομία του εἶχε τὴ συνέχειά της. Ποῖός, ἄλλωστε, μποροῦσε νὰ τὴν ἀνακόψει; Τὸ 1841 διορίστηκε Σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας. Ἐδίδασκε στὸ Πανεπιστήμιον ἕως τὸ 1851. Ἐξελέγη μάλιστα κάποτε καὶ βουλευτὴς τοῦ Πανεπιστημίου. Τὸ 1851 οἱ ἐρίζοντές του μεταφέρθηκαν καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Διορίστηκε πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδας στὴ Γερμανία καὶ ἔπειτα στὴν Αὐστρία. Θὰ εἶχαμε καὶ ἄλλη ἐκπληκτικὴ συνέχεια στὴ σταδιοδρομία του, ἂν δὲν τὸν ἔβρισκε ὁ θάνατος στὴν Αὐστρία τὸ 1857. Οἱ αὐλοκόλακες ὑπουργοὶ καὶ οἱ ἄλλοι ἀναξιοπρεπεῖς παρασημαντικοὶ ἰσχυροὶ τοῦ ἀνελεύθερου ὀθωνικοῦ καθεστώτος ἦσαν ἔτοιμοι γιὰ κάθε ὑποστήριξη στὸν Σχινᾶ. Σχετικὰ μὲ τὴν ἀπροσδόκητὴ ὕστεροφημίαν τοῦ Κ. Σχινᾶ, δὲν κρίνω. ἄσκοπο ν' ἀναφέρω ἐδῶ μιὰν εὐλογίαν καὶ εὐστοχὴ πρωτοβουλία πού εἶχε πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια ὁ καθηγητὴς τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἰωάννης Σόντης. Τὸ 1964, ὡς κοσμητὼρ τῆς Νομικῆς Σχολῆς καὶ μέλος τῆς Συγκλήτου, ὁ Ἰ. Σόντης, ἀφοῦ ἐμνημόνευσε ὅπως ἔπρεπε τὸν ρόλο πού διαδραμάτισε ὡς ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης κατὰ τὴ δίκη τοῦ Κολοκοτρώνη, ἐπρότεινε νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἡ προσωπογραφία τοῦ Κ. Σχινᾶ ἀπὸ τὸ γραφεῖο τοῦ πρυτάνεως τοῦ Πανεπιστημίου, ὅπου εἶχε ἀταίριαστα ἀναρτηθεῖ πρὶν ἀπὸ πολλὰς δεκαετίες, γιὰ νὰ

θυμίζει τάχα τον πρώτο πρύτανη του Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἀλλά σύγχρονα είχε ἀνασυρθεί ἀπὸ τῆ λήθη καὶ ὁ ἀδυσώπητος βιώκτης τοῦ Κολοκοτρώνη. Ἡ ἀξιέπαινη πρόταση τοῦ Ι. Σόντη ἔγινε ὁμόφωνα δεκτὴ ἀπὸ τὴ Σύγκλητο, καὶ ἔτσι ἡ προσωπογραφία τοῦ Σχινᾶ μεταφέρθηκε στὴν ἀποθήκη, ἔπου ἦταν ἡ θέση της.

Ὅσο γιὰ τὸν Ἐδουάρδο Μάσσον, ποῦ ὑποστήριξε ὡς ἐπίτροπος κατὰ τὸν πῦρ ἀνηλεῆ καὶ ἀνοικτίρμονα τρόπο τὴ θανατικὴ ποινὴ γιὰ τὸν Κολοκοτρώνη, κι' ἐδῶ θὰ παρατηρήσουμε τὴν ἴδια ὑποστήριξη τοῦ Ὄθωνος καὶ τῆς Κυβερνήσεώς του. Ὁ Μάσσον γεννήθηκε στὴ Σκωτία τὸ 1800 καὶ σπούδασε νομικά, φιλοσοφία καὶ θεολογία. Πρὶν ἀποθεῖ τὸ 1834 ὁ ἀμείλικτος ἐπίτροπος στὴ δίκη τοῦ Κολοκοτρώνη, δικηγόρουσε στὸ Ναύπλιο. Μάλιστα ὁ Μάσσον ὑπερασπίστηκε τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1831 τὸν Γεώργιο Μαυρομιχάλη, στὴ δίκη τῆς δολοφονίας τοῦ Καποδίστρια σὲ στρατοδικεῖο ποῦ προεδρευόταν ἀπὸ τὸν στρατηγὸ Νικηταρά. Ὑποστήριξε τὸν Μαυρομιχάλη με θέρμη, θέλοντας αὐτὴ τὴ φορά νὰ σώσει ἕναν κατηγορούμενο γιὰ μιὰ τέτοια δολοφονία. Τὸ 1834 ὅμως ἡ σκοπιμότητα τὸν ὠδήγησε σὲ ἀλύγιστη ἐμπάθεια στὴ δίκη τοῦ Κολοκοτρώνη. Τὸ ἐπόμενο ἔτος, 1835, διορίστηκε εἰσαγγελέας ἐφετῶν στὴν Τρίπολη. Ἀμείφθηκε κι' αὐτὸς γιὰ τὴν ἐχθρότητα ποῦ ἔδειξε στὸν Κολοκοτρώνη. Τὸ 1838 ἔγινε ὑφηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ τὸ 1841—1844 καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας. Τὸ 1844 διορίστηκε ἀρεοπαγίτης. Τὸ 1845 φεύγει γιὰ τὴν Ἀγγλία, ἔπου ἔμεινε 20 χρόνια καὶ ἐδίδαξε στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Μπέλφαστ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι γνώριζε ἄριστα τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ καὶ τὴ νέα ἑλληνικὴ γλῶσσα. Γύρισε στὴν Ἑλλάδα τὸ 1865. Φρόντιζε νὰ διοριστεῖ καὶ πάλι ἀρεοπαγίτης, ἀλλὰ ὁ τότε πρωθυπουργὸς Ἀλέξανδρος Κουμουνδούρος ἀρνήθηκε ἐπίμονα αὐτὸν τὸν διορισμὸ τοῦ Μάσσον, ἐπὶ τέλους. Ὁ Μάσσον πέθανε τὸ 1873 στὴν Ἀθήνα.

Τὸ ὄχυρὸ τῆς Δικαιοσύνης στὴν περίπτω-

ση τοῦ Πολυζωῖδη καὶ τοῦ Τερτσέτη ἔμεινε ἀπόρθητο. Ἀπὸ τότε ὑπῆρξαν ἀσφαλῶς, στὴ διαδρομὴ τοῦ χρόνου, πολλές οἱ σελίδες, γνωστὲς καὶ ἄγνωστες, στὴν Ἑλλάδα, χρηστῶν δικαστῶν, ποῦ διατήρησαν ὅμοια ἀπαραβίαστο τὸ ὄχυρὸ αὐτό. Παρουσιάστηκαν θέβαια καὶ μερικὲς ἀντίθετες περιπτώσεις, λίγες εὐτυχῶς, ποῦ ἡ περιφρούρηση τῆς Δικαιοσύνης ἀπὸ κάποιους ἐκπροσώπους της ὑπῆρξε ὑπερδόουλα ἀδρανῆς. Στὴν πρώτη περίπτωση οἱ δικαστὲς ἀκολουθοῦσαν τὴν παράδοση ποῦ δημιούργησαν ὁ Τερτσέτης καὶ ὁ Πολυζωῖδης. Στὴ δεύτερη ὅμως περίπτωση ἡ παράδοση αὐτὴ ἔχει λησμονηθεῖ.

Ἄς θυμηθοῦμε, με τὴν εὐκαιρία, τὴν περιπέτεια τῆς Ἑλληνικῆς Δικαιοσύνης στὰ χρόνια τῆς πρόσφατης ἑπταετίας, ποῦ τὰ ἔζησε με δραματικὴ ἀγωνία ὁ τόπος. Εἴδαμε ἐκπληκτοὶ τὴν ἐπομένη τῆς νύχτας τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967, ποῦ ἀπότομα ἔγινε ζοφερὴ γιὰ τὸ ἔθνος, νὰ νομιμοποιεῖται τὸ ἀσυγχώρητο στρατιωτικὸ πραξικόπημα ἀπὸ τὸν προκαθήμενο τοῦ εἰσαγγελικοῦ κλάδου, ποῦ ὀνομάστηκε πρωθυπουργός, καὶ ἀπὸ ὀμάδα ἀρεοπαγίτων, ποῦ δέχθηκαν νὰ γίνουν ὑπουργοί.

Καὶ δὲν ἐσημειώθηκε, στὴ συνέχεια, κανένας δισταγμὸς γιὰ τὴν ἔκδοση Συντακτικῶν πράξεων, ποῦ ἀχρήστευαν ἐξαιρετοὺς κρατικοὺς ὑπαλλήλους ὅλων τῶν κλάδων ἀναπολόγητους, ποῦ μόνον φόγο εἶχαν ὅτι δὲν ἦσαν ἀρεστοὶ στὴ δικτατορία. Σὲ ὅτι ἀφορᾷ τὴ Δικαιοσύνη, με εἰσήγηση δυστυχῶς ἀρεοπαγίτη ὑπουργοῦ, σ' ἐφαρμογὴ τῆς Συντακτικῆς πράξεως ΚΔ' τοῦ 1968, ἀπελύθησαν με ἀπόφαση τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία δεκάδες δικαστικῶν λειτουργῶν. Μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἀσκήσαν αἰτήσεις ἀκυρώσεως τῆς πράξεως αὐτῆς, οἱ ὁποῖες ἐξεδικάσθησαν ἀπὸ τὴν ὀλομέλεια τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, ποῦ ἐξέδωσε 21 ἀποφάσεις (1811—1831) στὶς 14 Ἰουνίου 1969, με πρόεδρο τὸν Μιχ. Δ. Στασινοπούλου. Ἡ ἀπόλυση τῶν δικαστῶν ἀκυρώθηκε ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας με τὴν αἰτιολογία ὅτι «τὸ δικαίωμα ἀκυρώσεως παντὸς κρινομένου προσώπου ἀποτελεῖ θεμελιώδη

και γενικωτέραν αρχήν δικαίου κ.λ.π.». 'Η θαρραλέα αυτή 'Απόφαση του ανωτάτου δικαιοδικείου δικαστηρίου της χώρας στο θέμα της απολύσεως δικαστικών λειτουργών, οι οποίοι μάλιστα περιβάλλονται από τις έγγραφοι της συνταγματικής ισοβιότητας, που εξέδότη εκείνες τις σκοτεινές και ανελεύθερες στιγμές της χώρας, ανακούφισε την αδούλωτη εθνική ψυχή. Σχετικό είναι το μελέτημα του τωρινού προέδρου του 'Αρείου Πάγου Δημ. Μαργέλλου με τον τίτλο «'Η νομική ύπαρξις των αποφάσεων της 'Ολομελείας του Συμβουλίου 'Επικρατείας 1811 — 1831 του 1969». 'Ο σημερινός πρόεδρος του 'Αρείου Πάγου ανήκει στους δικαστές που έδικαίωσε το Συμβούλιο 'Επικρατείας.

Με την ανεπηρέαστη και άπροσωπώληπτη απόφαση ο πρόεδρος και η πλειοψηφία του Συμβουλίου της 'Επικρατείας, ως δικαιοδότες, θέλησαν να εξαλείψουν μιαν αυθαίρετη ενέργεια των σφετεριστών της εξουσίας. Και τότε ακολούθησαν τὰ άπροσδόκητα και τὰ άνηκουστα. 'Ο συνταγματάρχης αυτοχειροτόνητος πρωθυπουργός, με άσυνάρτητες δηλώσεις του διακήρυξε ότι γι' αυτόν ήταν άνύπαρκτη ή άπόφαση του Συμβουλίου της 'Επικρατείας και έχάλωσε το ίδιο θράδυ τον Πρόεδρο Μιχ. Στασινόπουλον να υποβάλει την παραίτησή του. Φυσικά, ο εύθαρσής και εύτολμος πρόεδρος δεν αναγνώρισε τέτοιο δικαίωμα στον δικτάτορα. Και τότε εκείνος, με ύπουργό της Δικαιοσύνης που αυτή τή φορά ήταν Καθηγητής της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, προχώρησε στην έκδοση διατάγματος που άποδεχόταν παραίτηση του προέδρου, ή όποια όμως δεν είχε υποβληθή. Το διάταγμα ήταν πλαστό και ψευδές. Υπήρξε όμως μία έξοχη και άνδρπρεπής συνέχεια. 'Οκτώ εξαίρετοι δικαστές, από εκείνους που έλαβαν μέρος στη δίκη του Συμβουλίου της 'Επικρατείας, υπέβαλαν τις παραίτησεις τους. Οι άπειλές προς τον πρόεδρο συνεχίστηκαν, με την έξωφρενική αξίωση να υπογράψει παραίτηση προχρονολογημένη. 'Ακόμα, και ο τότε αυτοδιορισμένος αντιπρόεδρος της Κυβερνήσεως τον έχάλωσε στο γραφείο του για τον ίδιο σκοπό. Φυσικά ο πρόεδρος Μιχ. Στασινόπουλος,

όπως ήταν επόμενο, δεν υπέκυψε σε καμιά περίπτωση.

Πρέπει να μεταφερθούμε στην εποχή εκείνη, για να εκτιμήσουμε τη σημασία της γενναίας δικαστικής αποφάσεως. 'Η άπήχρησή της στο έξωτερικό υπήρξε άληθινά θριαμβευτική. Το κύριο άρθρο της γαλλικής έφημερίδας «Μόντ» της 27ης 'Ιουνίου 1969 αρχίζει έτσι: «'Η διένεξη μεταξύ του Προέδρου του Συμβουλίου της 'Επικρατείας στην 'Ελλάδα Μιχαήλ Στασινοπούλου και του πρωθυπουργού Γεωργίου Παπαδοπούλου κατέληξε σε άναμέτρηση δυνάμεως. Πραγματικά, ο Παπαδόπουλος δεν κατόρθωσε να επιτύχει την παραίτηση του προέδρου Στασινοπούλου, τον όποιο θεωρεί υπεύθυνο για την άκύρωση της απολύσεως ανωτάτων δικαστών. Και όταν το ραδιόφωνο των 'Αθηνών άνήγγειλε την παραίτησή του, ο πρόεδρος Στασινόπουλος άναχοίνωσε στο Πρακτορείο Ρώμης ότι άρνείται να παραιτηθεί. 'Ισόβιος κατά το Σύνταγμα, έδήλωσε ότι δεν υποκύπτει στις διαταγές της έκτελεστικής εξουσίας». 'Εξ άλλου, ή «Γενική 'Εφημερίς της Φραγκφούρτης» της 28ης 'Ιουνίου 1969, κάτω από φωτογραφία του προέδρου Στασινοπούλου, έγραψε: «Με την άκαμπτη έφαρμογή του νόμου, ο πρόεδρος του Συμβουλίου της 'Επικρατείας Μιχαήλ Στασινόπουλος προξένησε στο στρατιωτικό καθεστώς των 'Αθηνών περισότερη ζημία από τις βόμβες και τις συνωμοσίες». 'Η ίδια έφημερίδα, στις 30 'Ιουνίου 1969, δημοσίευσε τρίστηλη πρωτοσέλιδη είδηση με τον τίτλο: «'Ο Στασινόπουλος συνεχίζει την αντίστασή του κατά της Χούντας. Κατ' οίον περιορισμός κ.λ.π.». 'Επίσης, στην «'Εφημερίδα της Νότιας Γερμανίας» του Μονάχου, στις 29 'Ιουνίου 1969, κάτω από φωτογραφία πάλι του προέδρου Στασινοπούλου, σε τρίστηλο άρθρο υπήρχε ο τίτλος: «'Αναμέτρηση δυνάμεως μεταξύ Χούντας και Δικαστών στην 'Ελλάδα». Κι' ενώ στο έσωτερικό, με την τρομοκρατία και τη λογοκρισία, «ήταν όλα σιωπηλά» και δεν μπορούσε να έξαρθει ή πράξη εκείνη, στο έξωτερικό ή υπόθεση αυτή έφτασε στο άποκορύφωμα της διεθνούς άπηχίσεως και ονομάστηκε «'Η περιπέτεια της 'Ελληνικής Δικαιοσύνης».

Δὲν εἶναι παρέκβαση ἀπὸ τὸ κύριο θέμα ἡ ἀναφορά σὲ πρόσφατη περιπέτεια τῆς Ἑλληνικῆς Δικαιοσύνης. Νομίζουμε μάλιστα πὼς ὁ συσχετισμὸς αὐτὸς προσφέρει στὸ θέμα μας συγγενῆ στοιχεῖα, πού τὸ φωτίζουν περισσότερο καὶ τὸ συγχρονίζουν.

Δημοκρατικὲς ἀντιλήψεις ἴσαν ριζωμένες στὴν ψυχὴ τοῦ Τερτσέτη, κι' αὐτὲς πιστοποιοῦν ἀπὸ πού ξεκινοῦσε ὁ δικαστὴς τοῦ Κολοκοτρώνη. Θὰ δαγαιστοῦμε κάποιους στοχασμοὺς τοῦ ἀπὸ τὰ προλεγόμενά του στὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Κολοκοτρώνη. Πολλὲς φορές μιλάει γιὰ τὴ συνείδηση «τῶν πολλῶν», πού εἶναι ἡ ἐθνικὴ συνείδηση, πού προηγεῖται ἀπὸ τὴν ιστορικὴ κρίση: «Ἡ συνείδησις τῶν πολλῶν ξανοίγει πρωϊμότερα τὴν ἀξία καὶ τὸ κάλλος τῶν συμβάντων, πρὶν πού ἡ φιλοσοφία τῆς ιστορίας φέρει τὴν ὄψιμον καρπὸν τῆς κρίσεώς της».

Σὲ κάθε γραπτὸ τοῦ σχεδὸν σχολιάζει τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821. Συνάπτει σὲ κάθε στιγμή τὴν Ἐλευθερία μὲ τὴ Δικαιοσύνη. Σ' αὐτὲς τίς λίγες λέξεις του τὸν συνέχει τὸ δίκαιο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐκπορευέθηκε ὁ ἀγῶνας τῆς Παλιγγενεσίας: «Ἡ ἀξία καὶ ἡ χάρις τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος εἶναι ἡ δικαιοσύνη του».

Βαθύτατη πικρία ἀποπνέουν οἱ φράσεις του αὐτὲς γιὰ τοὺς ἰσχυροὺς τῆς γῆς, ὅσους δέχθηκαν μὲ ἀπάθεια ἢ ἐχθρότητα τὴν ἑλληνικὴ ἐξέγερση τοῦ Εἰκοσθέντα. Θαρρεῖς πὼς γράφονται σήμερα οἱ λέξεις του αὐτὲς γιὰ τὴν ἀχαριστία καὶ τὴν ἀποσκήληρυνση τῶν σημερινῶν ἰσχυρῶν, πού διαθέτουν ἐπίσης πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἰσχύ, χωρὶς ὅμως ἠθικὴ πνοή καὶ ἔρσημα, ὅπως τὴν αἰσθάνθηκε τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος στὴν ὀδυνηρὴ κρίση τῆς μαρτυρικῆς Κύπρου. Δυστυχῶς οἱ ξένοι ἰσχυροὶ δεῖχνονται τόσο συχνὰ ἀνάλητοι πρὸς τοὺς λαοὺς, πού ἀγωνίζονται γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία τους: «Πνεῦμα ἀχαριστίας, ἀρνησις αἱματος ἦταν τὸ πνεῦμα τῆς πολιτικῆς ἐκείνης, τὸ ὁποῖον ἐπολέμησε καὶ ἔβλαψε τὸν ἀγῶνα μας εἰς τὰ προοίμιά του, καὶ ἐπρομελετοῦσε τὴν καταστροφὴν μας καὶ ἔβαλε ἐπειτα φραγμοὺς εἰς πλατύτερα σύνορα κράτους Ἑλληνικοῦ».

Ἐνῶ ὁ Τερτσέτης πάντα ἀνατρέχει σὲ ὅ,τι μᾶς ἐκκληρονόμησαν ἄξιο οἱ ἀρχαῖοι πρόγονοι, πού τοὺς εὐλαβεῖται καὶ τοὺς γεραίρει γιὰ τὴν αἰώνια καὶ πολυτίμη προσφορά τους στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν ἀνθρωπότητα, ὅμως ἀποδοκιμάζει μὲ ἀγανάκτηση καὶ αὐστηρότητα ὅ,τι εἶναι μίμηση καὶ κουφότητα, ἀντιδραστικὴ καὶ ἀσυγχρόνιστη ὀπισθοδρομικότητα, στείρα καθυστέρηση: «Ἡ λάμψις τῶν προγόνων θεατριζε τὴν ἀσχημιά τῶν τέκνων, ἂν οἱ μεταγενέστεροι εἶναι ἀνόμοιοι τῶν ἐπαινεμένων ἀρχαίων ἢ κομῶμενοι εἰς τίς προπατορικὰς δάφνες τίς ἄφησαν νὰ μαραθοῦν καὶ νὰ τριφθοῦν, ἂν μίσος, φθόνος, δεισιδαιμονία, ἀναδρία, ἐμφύλιοι πόλεμοι ἐξόρισαν ἔλευθερίαν καὶ ἀρετὴν. Μὴ γένοιο νὰ τιμοῦνται ὅσοι ἐξόρισαν ἔλευθερίαν καὶ ἀρετὴν. Μὴ γένοιο νὰ τιμοῦνται ὅσοι ἀτιμοῦν τοὺς γεννήτορας».

Ἐκεῖνο πού πρέπει νὰ τονισθεῖ ἰδιαίτερα εἶναι τὸ φιλελεύθερο πνεῦμα, ἀπὸ τὸ ὁποῖο διέπεται καὶ κυριαρχεῖται ὁ Τερτσέτης. Μιλάει παντοῦ γιὰ τὰ ἀντίδοξα ρεύματα πού ἀναζητοῦν τὴν ἀλήθεια, γιὰ τὴν ἀέναη κίνηση τῶν ἰδεῶν πού προσφέρουν στὴν ὑπόσταση τῆς ἀρτιώτερης φιλοτίας. Ἐδῶ πού κάνει λόγο γιὰ «ἀντιπολίτευση», εἶναι μὲ τὴ σημασία τοῦ καλόπιστου διαλόγου, σὲ κάθε περίπτωση, ἀφοῦ παρακάτω γράφει καὶ γιὰ «ἀντιπολίτευσιν εἰς τὴν ἐπιστήμη». Ἴδου ἓνας ἐπιγραμματικὸς ἀφορισμὸς του: «Παντοῦ εἶναι καλὴ ἡ ἀντιπολίτευσις — εἰς τοὺς δικαίους της ὄρους».

Οἱ δύο ἥρωες ἀλλὰ καὶ μάρτυρες τῆς Ἑλληνικῆς Δικαιοσύνης, ὁ Πολυζωίδης καὶ ὁ Τερτσέτης, δὲν μυθοποιήθηκαν ἀπὸ μὴν ἀόριστη φήμη. Οὔτε καὶ ἀνυψώθηκαν μὲ τὴ ζωηρότητα μόνο τῆς φαντασίας τῶν ἀνθρώπων πού κάποτε ὑπερβάλλει, ἢ μὲ τὴ θέρμη τοῦ συνασθήματος πού κάποτε ἀλλοιώνει τὰ γεγονότα. Ἐκεῖνο πού στήλωσε ὄρθιο τὸ παράδειγμά τους εἶναι ἡ σκέψη ὅτι οἱ δύο αὐτοὶ δικαστὲς, χωριστὰ ὁ καθένας καὶ μαζί, ἔκαναν νὰ ἐπιβιώσει ὄχι ὁ μῦθος ἀλλὰ ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου πού κάνει ὅλο τὸ χρέος του ὅταν πρέπει. Ἐδωσαν μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἓνα ὕψηλὸ νόημα πάγιο, πού ὀδηγεῖ στὴν ἠθικὴ ἀνάπλαση.

Κι' ἐπειδὴ τὸ ἄρθρο μου ἀναφέρεται ἰδίως στὸν Τερτσέτη, στὸν ὁποῖο ἀφιερώνεται τὸ τεῦχος αὐτὸ τῆς «Νέας Ἑστίας», θὰ σημειώσω ὅτι ἡ ὑπόστασή του εἶναι διφυής, τοῦ δικαστῆ καὶ τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου, πού μᾶς χάρισε καὶ λογοτεχνικὲς σελίδες. Καὶ θὰ τονίσω ὅτι δὲν ὑπάρχει καμιμὰ σελίδα τῶν γραπτῶν του, ὅπως καὶ καμιμὰ σελίδα τῆς ζωῆς του, πού νὰ ὑπηρετήσε μικρόχαρη ἀδυναμία ἢ σκοπιμότητα. Ποτὲ ὁ Τερτσέτης, ὅπως καὶ ὁ Πολυζωΐδης, δὲν ἀναζήτησε τὴ συγκυρία τῆς παραμικρότερης εὐκαιρίας γιὰ τὸν σφετερισμὸ ὁποιουδήποτε πλεονεκτημάτος, ἀπὸ ἐκεῖνα πού οἱ ἄνθρωποι δὲν παύουν νὰ ἐπιθυμοῦν. Ὅλη του ἡ ζωὴ ὑπῆρξε ἓνα σκίρτημα ἀρετῆς.

Σὲ κάθε περίπτωση ὁ Γεώργιος Τερτσέτης αἰσθάνθηκε τὴ βαθύτερη δόνηση στὴ συνείδησή του, ὅπως τὸ πιστοποιοῦν ἁμόφωνα οἱ βιογράφοι του. Ἔτσι καὶ στὴ δίκη τοῦ Κολοκοτρώνη ὑπάκουσε στὰ κελεύσματα τοῦ ψυχικοῦ του κόσμου. Θέλησε νὰ ὑπηρετήσῃ πιστὰ τὸ δίκαιο στὴν ἐντονώτερη ἀντίθεσή του πρὸς τὸ ἀδικο, σύμφωνα μὲ τὴν ἀπαίτηση τοῦ Ἀριστοτέλη («Ἠθικὰ Νικομάχεια», Ε, 5): «Δίωριται δὴ τὸ ἀδίκον τό τε παράνομον καὶ τὸ ἄνισον, τὸ δὲ δίκαιον τό τε νόμιμον καὶ τὸ ἴσον». Φαίνεται πῶς ὁ Τερτσέτης εἶχε τὴν ἐπίγνωση

ὅτι ἡ δικαιοσύνη συνδέεται πρὸς τὴν ἀγιότητα. Ἡ δικαιοσύνη, ὡς ἀπόλυτο ἰδίωμα τοῦ Θεοῦ, θρίσκειτα στὰ μύχια τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως γράφει ὁ Παῦλος πρὸς Ρωμαίους, 2, 15: «Τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτόν ἐν ταῖς καρδίαις». Κι' ἔτσι ἐννοοῦμε τὴ σημασία πού ἔχουν οἱ φράσεις τοῦ φαλλοῦ, 10, 5: «Ὁ ἀγαπῶν τὴν ἀδικίαν μισεῖ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν».

Τὴ θεὰ τῆς Δικαιοσύνης, πού ὀνομαζόταν καὶ Δίκη, οἱ ἀρχαῖοι τὴ θεωροῦσαν θυγατέρα τοῦ Δία καὶ τῆς Θέμιδας. Κι' ὅταν ἡ ἀνθρωπότητα — ὅπως λέει ἓνας ἀρχαῖος μῦθος — γνώρισε τίς ἐγκληματικὲς πράξεις, τότε ἡ Δικαιοσύνη γύρισε στὸν Ὀλυμπο καὶ καταστερίστηκε στὸν οὐρανὸ καὶ ἀπεικονιζόταν κρατώντας ζυγὸ στὸ χέρι της. Αὐτὸν τὸν συμβολικὸ ζυγὸ εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ κρατοῦν καὶ οἱ λειτουργοὶ τῆς ἀνθρώπινης δικαιοσύνης. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὁ ζυγὸς εἶναι ἀπὸ τὰ εὐπαθέστερα ὄργανα πού διαθέτει ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη. Οἱ δικαστὲς ἔχουν ὡς ἀποστολή τους νὰ ἐπαγρυπνοῦν ὥστε νὰ μὴ διαταράσσεται ἡ ἰσορροπία τοῦ ζυγοῦ, ἀλλὰ νὰ διατηρεῖται σταθερὴ ἡ ἀκρίβειά του. Αὐτὸν τὸν ἀλάνθαστο ζυγὸ βάσταξαν ἐπίμονα κι' ἀκλόνητα στὰ χέρια τους ὁ Τερτσέτης καὶ ὁ Πολυζωΐδης στὴν ἱστορικὴ δίκη τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΕΥΔΗΣ

Μὲ τὴν ὀμιλοῦσαν τὰ μεγαλὰ
γίνονται μεγάλα μὲ τὴν οἰκονομοῦσαν
καὶ τὰ μεγάλα καταστρέφονται

Γ. Τερτσέτης

Αὐτόγραφο τοῦ Τερτσέτη μὲ τὴν ὑπογραφή του.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΟΣ ΣΤΟΝ Γ. ΤΕΡΤΣΕΤΗ

ἔνα ἀδέσβατο πήδημα θά μπορούσε νά κάνει ἀπάνω ἀπό τὸ πιὸ στενὸ χαντάκι, γιατί δὲν εἶναι συνηθισμένος σὲ τέτοιαν ἐλεύθερη κίνηση. Γιὰ τοῦτο λίγοι μόνο ὑπάρχουν πού μὲ τὸ δικό τους δούλεμα τοῦ πνεύματός τους καταφέραν νά βγοῦν ἀπὸ τὴν ἀνωριμότητα καὶ μολοντούτο νά ἔχουν σίγουρο περπάτημα.

Μόνο του ὅμως ἔνα κοινὸ νὰ διαφωτίσει τὸν ἑαυτό του, εἶναι μᾶλλον δυνατόν, εἶναι μάλιστα σχεδὸν ἀναπόφευκτο, ἅμα μόνο τοῦ ἀφήσει κανεὶς ἐλευθερία. Γιατί πάντα θά βρεθοῦν ἐκεῖ μερικοὶ μὲ ἀνεξαρτησία στὴ σκέψη, ἀκόμα καὶ ἀνάμεσα σ' ἐκείνους πού ἔχουν ἐπιβληθεῖ ὡς κηδεμόνες τοῦ μεγάλου σωροῦ, οἱ ὅποιοι, ἀφοῦ οἱ ἴδιοι ἔχουν ἀποτινάξει τὸ ζυγὸ τῆς ἀνωριμότητας, θά ἀπλώσουν γύρω τους τὸ πνεῦμα μιᾶς ἔλλογης ἐκτίμησής τῆς προσωπικῆς ἀξίας καὶ τῆς ἀποστολῆς πού ἔχει κάθε ἄνθρωπος μόνος του νὰ σκέπτεται. Ἄξιζι ἐδῶ νὰ σημειωθεῖ τοῦτο: ὅτι τὸ κοινὸ πού πρωτύτερα εἶχε ἀπὸ ἄλλους ὁδηγηθεῖ σ' αὐτὴ τὴ δουλειά, τοὺς ἀναγκάζει ἔπειτα νὰ μείνουν στὸ ζυγὸ καὶ οἱ ἴδιοι, ἅμα ἔχει ξεσηκωθεί γιὰ τοῦτο ἀπὸ μερικοὺς κηδεμόνες του πού οἱ ἴδιοι εἶναι ἀνίκανοι νὰ δεχτοῦν κάθε διαφωτισμὸ τόσο ἐπιζήμιον εἶναι νὰ φυτεῖ κανεὶς προλήψεις, γιατί αὐτὲς στὸ τέλος κάνουν κακὸ σ' αὐτοὺς πού ὑπῆρξαν οἱ δράστες ἢ οἱ πρόδρομοὶ τους. Μόνο ἀργὰ λοιπὸν μπορεῖ ἔνα κοινὸ νὰ φτάσει στὸ διαφωτισμὸ. Μὲ μὴν ἐπανάσταση ἴσως καταρρέει βέβαια ὁ προσωπικὸς δεσποτισμὸς καὶ καταργεῖται ἢ καταπίεση ἀπὸ ἀνθρώπους ἀπληστοὺς γιὰ κέρδη καὶ γιὰ ἐξουσία, ἀλλὰ ποτὲ δὲν γίνεται ἀληθινὴ ἀναμόρφωση τοῦ τρόπου τῆς σκέψης· νέες προλήψεις, ἐξίσου ὅπως καὶ οἱ παλιές, χρησιμοποιοῦνται γιὰ σκοινὶ πού ὁδηγεῖ τὸν ἀστόχαστο μεγάλο σωρὸ τῶν ἀνθρώπων.

Γιὰ τοῦτο τὸν διαφωτισμὸ τίποτ' ἄλλο δὲν ἀπαιτεῖται παρὰ ἐ λ ε υ θ ε ρ ί α· καὶ μάλιστα ἢ πιὸ ἄβλαβη ἀπὸ ὅ,τιδήποτε μπορεῖ νὰ ὀνομαστῆ ἐλευθερία, δηλαδή ἢ ἐλευθερία νὰ κάνει κανεὶς δ η μ ὀ σ ι α χ ρ ῆ σ η τοῦ Λόγου του στὸ κάθε τι. Καὶ ὅμως ἀκούω ἀπὸ παντοῦ νὰ φωνάζουν: μ ἦ σ υ λ λ ο γ ῖ ζ ε σ τ ε ! Ὁ ἀξιωματικὸς λέει: μὴ συλλογίζεστε, μόνο νὰ γυμνά-

ζεστε! Ὁ οἰκονομικὸς σύμβουλος: μὴ συλλογίζεστε, μόνο νὰ πληρώνετε! Ὁ πνευματικὸς: μὴ συλλογίζεστε, μόνο νὰ πιστεύετε. (Μόνο ἔνας μοναδικὸς Κύριος στὸν κόσμον λέει: σ υ λ λ ο γ ῖ ζ ε σ τ ε, ἔσο θέλετε, καὶ γιὰ ὅποιοδήποτε ζήτημα θέλετε· ἀλλὰ ὕ π α κ ο ῦ ε τ ε !). Ἐδῶ ὑπάρχει παντοῦ περιορισμὸς τῆς ἐλευθερίας. Ποιὸς περιορισμὸς ὅμως εἶναι ἐμπόδιο γιὰ τὸν διαφωτισμὸ; καὶ ποιὸς ὄχι, ἀλλ' ἀπεναντίας εἶν' εὐνοϊκὸς γι' αὐτόν; — Ἀπαντῶ: ἢ δ η μ ὀ σ ι α χ ρ ῆ σ η τοῦ Λόγου μας πρέπει νὰ εἶναι πάντοτε ἐλεύθερη, καὶ αὐτὴ μονάχα μπορεῖ νὰ φέρει διαφωτισμὸ ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους· ἢ ἰδιωτικὴ ὅμως χρῆση του μπορεῖ συχνὰ νὰ ὑπόκειται σὲ στενοὺς περιορισμοὺς, χωρὶς γιὰ τοῦτο νὰ ἐμποδίζει ἰδαίτερα τὴν πρόοδο τοῦ διαφωτισμοῦ. Μὲ τὴ δημόσια χρῆση τοῦ Λόγου μας ἐννοῶ ἐκείνην πού κάνει ὁ καθένας ὡς σ υ γ γ ρ α φ ῆ ε α ς μπροστὰ σὲ δλόκληρο τὸ κοινὸ τ ο ῦ κ ὀ σ μ ο υ τ ῶ ν ἀ ν α γ ν ω σ τ ῶ ν. Ἰδιωτικὴ χρῆση ὀνομάζω ἐκείνην πού κάνει ὁ ἐπιτρέπεται νὰ κάνει κανεὶς τοῦ Λόγου του σὲ κάποια κρατικὴ θέση ἢ κάποιο λειτουργημὰ πού τοῦ ἔχουν ἐμπιστευθεῖ. Βέβαια γιὰ μερικές ὑπηρεσίες πού ἐργάζονται γιὰ τὸ συμφέρον τοῦ συλλογικοῦ ὄντος [τῆς κοινωνίας], εἶναι ἀναγκαῖος ἔνας κάποιος μηχανισμὸς διαμέσου τοῦ ὁποῦ μερικὰ μέλη τῆς κοινότητος πρέπει νὰ συμπεριφέρονται ἀπλῶς παθητικά, γιὰ νὰ καθοδηγοῦνται ἀπὸ τὴν κυβέρνηση μὲ τεχνητὴν ὁμοφωνία πρὸς δημόσιους σκοπούς, ἢ τουλάχιστον νὰ ἀποτρέπονται ἀπὸ τὴν κατάλυση αὐτῶν τῶν σκοπῶν. Ἐδῶ μάλιστα δὲν ἐπιτρέπεται νὰ συλλογίζεσθε κανεὶς· ἀλλὰ πρέπει νὰ ὑπακούει. Ἐνῶσιν ὅμως τὸ μέρος τοῦτο τῆς μηχανῆς θεωρεῖ ὄν ἑαυτό του συνάμα καὶ μέλος μιᾶς δλόκληρης κοινότητος, ἀκόμη καὶ τῆς πολιτείας τοῦ κόσμου — βλέπει δηλαδή τὸν ἑαυτό του ὡς συγγραφέα πού μὲ βιβλία ἀπευθύνεται κατὰ κύριο λόγον στὸ νοῦ ἐνδὸς ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ — μπορεῖ τότε νὰ συλλογίζεσθε, χωρὶς μὲ τοῦτο νὰ ζημιώνονται οἱ ὑπηρεσίες, στίς ὁποῖες ἔχει τοποθετηθεῖ ἐνημέρει ὡς παθητικὸ μέλος. Κατὰ τὴν ἀποψη αὐτὴ, ἂν ἔνας ἀξιωματικὸς, πού κῆρε ἀπὸ τὸν ἀνώτερό του τὴ διαταγὴ νὰ

κάνει κάτι, θελήσει ἀπάνω στὴν ὑπηρεσία νὰ κάνει φωναχτὰ λεπτεπίλεπτους διαλογισμούς γιὰ τὴ σκοπιμότητα ἢ τὴ χρησιμότητα αὐτῆς τῆς διαταγῆς, τοῦτο θὰ ἦταν πολὺ ἐπιζήμιον ὀφείλει νὰ ὑπακούσει. Δὲν μπορεῖ ὅμως δικαιολογημένα νὰ τοῦ ἀπαγορευτεῖ ὡς συγγραφέας νὰ κάνει παρατηρήσεις γιὰ τὰ λάθη στίς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις καὶ αὐτὲς νὰ τίς θέσει ὑπὸ τὴν κρίσιν τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ. Ὁ πολίτης δὲν μπορεῖ ν' ἀρνηθεῖ νὰ πληρώσει τοὺς φόρους πού τοῦ ἔχουν ἐπιβληθεῖ· μπορεῖ μάλιστα καὶ νὰ τιμωρηθεῖ μιὰ βίαιη ἐπίκριση τῶν ὑποχρεώσεων τούτων, ὅταν ζητεῖται ἡ ἐκπλήρωσή τους, ὡς σκάνδαλο (πού θὰ μπορούσε νὰ προκαλέσει γενικὲς ἀντιδράσεις). Παρὰ ταῦτα ὁ ἴδιος δὲν παραβαίνει τὸ καθήκον ἐνὸς πολίτη, ὅταν ὡς συγγραφέας ἐκφράζει δημόσια τίς σκέψεις του γιὰ τὸ ἀνάρμοστο ἢ τὸ ἄδικον τέτοιων ἐπιδαρύνσεων. Τὸ ἴδιο καὶ ἓνας κληρικὸς δεσμεύεται νὰ κηρύττει πρὸς τοὺς μαθητὲς πού κατηγορεῖ καὶ πρὸς τοὺς ἐνορίτες του σύμφωνα μὲ τὸ δόγμα τῆς ἐκκλησίας πού ὑπηρετεῖ· γιατί μὲ αὐτὸ τὸν ὅρο ἔγινε δεκτός. Ὡς συγγραφέας ὅμως ἔχει πλήρη ἐλευθερία, ἀκόμη καὶ τὴν ἀποστολή, νὰ ἀνακοινῶναι στὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ ὅλες τίς πρακτικὰ δοκιμασμένες καὶ καλοπροαίρετες σκέψεις του γιὰ τὰ λάθη πού ὑπάρχουν στὸ δόγμα ἔκτεινον, μαζί μὲ προτάσεις γιὰ μιὰ καλύτερη ὀργάνωσιν τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Κανένα βάρος δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἔχει στὴ συνείδησή του γιὰ τοῦτο. Γιατί αὐτὸ πού διδάσκει κατὰ τὸ λειτούργημά του ὡς ἐντολοδόχος τῆς ἐκκλησίας, τὸ παρουσιάζει ὡς κάτι πού δὲν ἔχει τὸ ἐλεύθερον νὰ τὸ διδάξει κατὰ τὴν ἀρέσκειά του, ἀλλὰ ἔτσι ὅπως εἶναι διορισμένος νὰ τὸ εἰπεῖ κατὰ τὴν παραγγελία καὶ στὸ ὄνομα ἐνὸς ἄλλου. Θὰ λέει: ἡ ἐκκλησία μας διδάσκει τοῦτο ἢ ἐκεῖνο· αὐτοὶ εἶναι οἱ ἀποδεικτικὸι λόγοι πού μεταχειρίζεται. Ἐπειτα θὰ συναίγει γιὰ τοὺς ἐνορίτες του κάθε λογῆς ὠφέλιμα πρακτικὰ διδάγματα ἀπὸ δόγματα, πού ὁ ἴδιος δὲν θὰ τὰ ὑπέγραφε μὲ πλήρη πεποίθησιν, βάζει ὅμως ὅλα τὰ δυνατὰ του νὰ τὰ ἀναπτύξει στὸ κήρυγμά του, γιατί δὲν εἶναι βέβαια καθόλου ἀδύνατον νὰ θρῆσκειται ἐκεῖ μέσα κρυμμένη μιὰ ἀλή-

θεια, καὶ ὅπωςδὴποτε ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει τουλάχιστον ἐκεῖ τίποτα πού νὰ ἀντιφάσκει πρὸς τὴν ἐσωτερικὴ θρησκεία. Ἄν πίστευε ὅτι θρῆσκει ἐκεῖ μέσα αὐτὸ τὸ τελευταῖον, τότε δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἐκτελεῖ τὸ λειτούργημά του μὲ τὴ συνείδησή του· θὰ ἔπρεπε νὰ παραιτηθεῖ. Ἐπομένως ἡ χρῆσις πού κάνει τοῦ Λόγου του μπροστὰ στὴν ἐνορία του ἓνας διορισμένος δάσκαλος [τοῦ θεοῦ λόγου], εἶναι ἀπλῶς χ ρ ἦ σ η ἰ δ ι ω τ ι κ ἢ· γιατί αὐτὴ εἶναι πάντα συγκέντρωσις οἰκιακῆ, ἔστω κι' ἂν εἶναι τόσο μεγάλη ἀπέναντι τῆς λοιπῆς ὡς ἐφημέριος δὲν εἶναι ἐλεύθερος καὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι ἐλεύθερος, ἀφοῦ ἐκτελεῖ μιὰ ξένη παραγγελία. Ἀντίθετα ὡς συγγραφέας πού μιλεῖ μὲ βιβλία στὸ καθαυτὸ ἀναγνωστικὸ κοινόν, δηλαδὴ στὸν κόσμον, ἄρα ὁ κληρικὸς στὴ δ η μ ὀ σ ι α χ ρ ἦ σ η τοῦ Λόγου του, ἔχει ἀπεριόριστον ἐλευθερία νὰ μεταχειριστεῖ τὸ δικὸ του Λόγον καὶ νὰ μιλήσῃ γιὰ δικὸ του λογαριασμό. Γιατί τὸ νὰ πρέπει οἱ κηδεμόνες τοῦ λαοῦ (στὰ θρησκευτικὰ ζητήματα) νὰ εἶναι οἱ ἴδιοι ἀνήλικοι, αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀνωμαλία πού διαιωνίζει τίς ἀνωμαλίες.

Ἄλλὰ δὲν θὰ ἔπρεπε ἓνας ὄμιλος κληρικῶν, π.χ. μιὰ ἐκκλησιαστικὴ σύνοδος, ἢ μιὰ πολυσέβαστη «κλάσις» (ὅπως ὀνομάζεται στοὺς Ὀλλανδοὺς), νὰ ἔχει τὸ δικαίωμα μὲ ἀμοιβαῖον ὄρκον νὰ δεσμευτεῖ ἀπέναντι σ' ἓνα ἀναλλοίωτον σύμβολον [πίστις], ὥστε ἔτσι νὰ ἀσχεῖ μιὰν ἀκατάπαυστη ἐπικηδεμονία ἀπάνω στὸ καθένα ἀπὸ τὰ μέλη τῆς καὶ διαμέσου αὐτῶν ἀπάνω στὸ λαόν, καὶ νὰ διαιωνίζει μάλιστα τούτῃ τὴν ἐπικηδεμονία; Ἄπαντῶ: τοῦτο εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατον. Ἐνα τέτοιο συμφωνητικὸν πού θὰ γινότανε μὲ σκοπὸν νὰ κρατήσῃ γιὰ πάντα μακριὰ ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινον γένος κάθε παραπέρα διαφωτισμόν, εἶναι ἀπλῶς ἓνα τίποτα καὶ χωρὶς καμιά σημασίαν, ἔστω καὶ ἂν ἔχει ἐπικυρωθεῖ ἀπὸ τὴν ἀνώτατην ἐξουσίαν, ἀπὸ κοινοβούλιον καὶ ἀπὸ τὰ πιδὸ πανηγυρικὰ συνέδρια εἰρήνης. Μιὰ ἐποχὴ δὲν μπορεῖ νὰ δεσμεύσῃ τὸν ἑαυτὸν τῆς καὶ νὰ συνωμοτήσῃ γιὰ νὰ κρατήσῃ τὴν ἐπόμενην σὲ κατάστασιν ὅπου θὰ τῆς εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπεκτείνει τίς γνώσεις τῆς (προπάντων ὅσες θὰ τῆς χρειαστοῦν πιδὸ πολὺ), νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ πλά-

νες καί γενικά νά προχωρήσει περισσότερο στόν διαφωτισμό. Αὐτό θά ἦταν κακούργημα κατά τῆς ἀνθρώπινης φύσης, πού ὁ πρωταρχικός προορισμός τῆς ἐγκτεται σ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν πρόοδο· καί οἱ ἐπίγονοι ἐπίσης ἔχουν ἐντελῶς τὸ δικαίωμα νά ἀποκορῶσιν αὐτὲς τὶς ἀποφάσεις, ὡς ἀποφάσεις ἀνόσιες πού ὅσοι τὶς πῆραν δὲν εἶχαν γιὰ τοῦτο καμιάν ἐξουσιοδότηση. Ἡ λυδία λίθος γιὰ κάθε τι πού μπορεῖ νά τεθεῖ ὡς νόμος σ' ἕνα λαό, θρίσκειται στοῦ ἐρώτημα: ἂν θά μπορούσε ἕνας λαός νά ἐπιβάλλει στόν ἑαυτό του ἕνα τέτοιο νόμο. Τοῦτο θά ἦταν ἴσως δυνατόν, ἀλλὰ μόνο μὲ τὴν προσδοκία ἐνός καλύτερου μέλλοντος μέσα σὲ ὀρισμένο σύντομο χρονικὸ διάστημα, γιὰ νά εἰσαχθεῖ μιὰ ὀρισμένη [νέα] τάξη [πραγμάτων]: ὅταν λ.χ. ἀφήνεται ἐλεύθερος ὁ κάθε πολίτης, καί μάλιστα ὁ ἐκκλησιαστικός, νά κάνει μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ λογίου δημόσια, δηλαδή μὲ συγγράμματα, τὶς παρατηρήσεις του γιὰ τὰ λάθη τοῦ καθεστώτος, ἀλλὰ στοῦ μεταξύ ἢ καθιερωμένη τάξη θά ἐξακολουθεῖ νά τηρεῖται πάντοτε, ἕως ὅτου ἡ γνώση ὡς πρὸς τὴ σύσταση αὐτῶν τῶν πραγμάτων προχωρήσει καί ἐπιβεβαιωθεῖ δημόσια τόσο, ὥστε μὲ τὴ συγκέντρωση ὑπογραφῶν τῶν ὁπαδῶν τῆς (ἔστω ὄχι καί ὄλων) νά ὑποβληθεῖ στοῦ Ἱερῶν πρότασιν νά προστατευθοῦν οἱ κοινότητες ἐκεῖνες πού κατά τὴ δική τους ἀντίληψη τοῦ καλύτερου ἐνώθησαν γιὰ νά ἀλλάξουν τὸ θρησκευτικὸ καθεστῶς, χωρὶς ὅμως νά ἐμποδίζονται καί οἱ ἄλλες πού θά ἤθελαν νά μείνουν στοῦ παλαιό. Ἀλλὰ νά ἐνωθοῦμε ἀπάνω στόν σταθερὸ καί ἀπὸ κανένα δημόσια ἀμφισβητούμενο κώδικα θρησκείας, ἀκόμη καί μέσα στὴ χρονικὴ διάρκεια μιᾶς ἀνθρώπινης ζωῆς, καί μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο νὰ ἐκμηδενίσουμε καί νά κάνουμε ἀκαρπο, ἄρα καί ἐπιζήμιος τοῦ ἐπιγόνους, ἕνα χρονικὸ διάστημα μέσα στὴν πορεία τῆς ἀνθρωπότητας πρὸς τὴν καλύτερη, αὐτὸ εἶναι ἐντελῶς ἀπαράδεχτο. Βέβαια ἕνας ἄνθρωπος μπορεῖ, γιὰ τὸ δικό του πρόσωπο καί πάλι μόνο γιὰ λίγο χρόνο, νά ἀναβάλλει τὸ διαφωτισμὸ ἀπάνω σὲ κάτι πού ἐνδιαφέρεται νά γνωρίσει· ἀλλὰ νὰ τὸν ἀπαρνηθεῖ, εἴτε γιὰ τὸν ἑαυτό του εἴτε γιὰ τοὺς ἀπογόνους, αὐτὸ σημαίνει ὅτι πληγώνει καί

καταπατεῖ τὰ ἅγια δικαιώματα τῆς ἀνθρωπότητας. "Ο,τι ὅμως ἕνας λαός δὲν ἐπιτρέπεται ν' ἀποφασίσει οὔτε μιὰ φορὰ γιὰ τὸν ἑαυτό του, αὐτὸ πολὺ λιγότερο ἔχει τὸ δικαίωμα νά τὸ ἀποφασίζει ἕνας μονάρχης γιὰ τὸ λαό· γιατί τὸ νομοθετικὸ του γόητρο στηρίζεται ἀκριβῶς σὲ τοῦτο, ὅτι συνενώνει δολοκλήρη τὴ βούληση τοῦ λαοῦ μέσα στὴ δική του. "Ἄν σὲ τοῦτο μόνο προσέχει, κάθε ἀληθινὴ ἢ ὑποτιθέμενη καλύτερη νά συνυπάρχει μὲ τὴν πολιτικὴ τάξη, τότε μπορεῖ κατά τὰ ἄλλα νά ἀφήνει τοὺς ὑπηκόους του μόνοι τους νά κάνουν ὅτι νομίζουν ἀναγκαῖο γιὰ τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς τους· δική του δουλειὰ αὐτὴ δὲν εἶναι, παρὰ μόνο νά παίρνει τὰ μέτρα του, ὥστε κανένας νά μὴν ἐμποδίζει μὲ τὴ βία τὸν ἄλλο νά ἐργάζεται μὲ ὅλες τὶς δυνάμεις του γιὰ τὸν προορισμὸ του καί γιὰ τὴν προαγωγή του. "Ὁ ἴδιος προσβάλλει τὴ μεγαλειότητά του, ὅταν ἀνακατεύεται σ' αὐτὰ τὰ πράγματα, ὑποβάλλοντας στόν κυβερνητικὸ του ἔλεγχον τὰ συγγράμματα, μὲ τὰ ὅποια οἱ ὑπῆκοοί του προσπαθοῦν νά ξεκαθαρίσουν τὶς ἰδέες τους, τόσο ἅμα τὸ κάνει αὐτὸ ἀπὸ δική του ὑψηλὴ πρωτοβουλία, ὅποτε ὁ ἴδιος ἐκθέτει τὸν ἑαυτό του στὴ μομφή: *Caesar non est supra Grammaticos*¹, ὅσο — πολὺ περισσότερο μάλιστα — καί ἅμα ἐπιβάλλει στὴν ἀνώτατη ἐξουσία του τὴ μεγάλη ταπεινώση νὰ ὑποστηρίξει μέσα στοῦ δικό του κράτος τὸν πνευματικὸ δεσποτισμὸ μερικῶν τυράννων ἐναντίον τῶν ὑπόλοιπων ὑπηκόων του.

"Ἄν τεθεῖ τὸ ἐρώτημα: Ζοῦμε τώρα μέσα σὲ μιὰ διαφωτισμένην ἐποχὴ; τότε ἡ ἀπάντησις εἶναι: "Ὁχι, ἀλλὰ ζοῦμε μέσα σὲ μιὰν ἐποχὴ διαφωτισμοῦ. Γιὰ νά εἶναι σὲ θέση οἱ ἄνθρωποι, γενικά, ὅπως εἶναι σήμερα τὰ πράγματα, ἢ καί μόνο γιὰ νά μπορούν νά μπουν σ' αὐτὴ τὴ θέση, σὲ κεφάλαιο τῆς θρησκείας νά μεταχειρίζονται τὸ δικό τους νοῦ σίγουρα καί καλά, χωρὶς τὴν καθοδήγησιν ἐνός ἄλλου, ὑπολείπονται ἀκόμη παραπολλά. "Ἐχομε ὅμως σαφεῖς ἐνδείξεις ὅτι τώρα ἔχει ἀνοίξει γι' αὐτοὺς τὸ πεδίο νά κινουῦνται ἐδῶ ἐλεύθερα, καί ὅτι

1. (Ἰ π ο σ. τ ο ὦ Μ ε τ α φ ρ.) «Ὁ Καῖσαρ δὲν εἶναι πάνω ἀπὸ τοὺς γραμματικούς».

σιγά - σιγά γίνονται λιγότερα τὰ ἐμπόδια του γενικού διαφωτισμοῦ, ἢ τῆς ἐξόδου ἀπὸ τὴν ἀνωριμότητά τους, γιὰ τὴν ὁποία οἱ ἴδιοι εἶναι ὑπεύθυνοι. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ εἶναι τούτη ἡ ἐποχὴ ἐποχῆ διαφωτισμοῦ, ἢ ὁ αἰώνας τοῦ Φ ρ ε ι δ ε ρ ί κ ο υ.

Ἐνας ἡγεμόνας πού δὲν βρίσκει ἀνάξιο γιὰ τὸν ἑαυτό του νὰ εἰπεῖ: ὅτι κ α θ ῆ - κ ο ν του θεωρεῖ στὰ πράγματα τῆς θρησκείας τίποτα νὰ μὴ προστάζει στοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ ἐδῶ νὰ τοὺς ἀφήνει πλήρη ἐλευθερία, ἡγεμόνας λοιπὸν πού ἀκόμη καὶ τὸ ἀλαζονικό ὄνομα τῆς ἀ ν ε κ τ ι κ ὄ τ η τ α ς τὸ ἀποκραεῖ γιὰ τὸν ἑαυτό του, εἶναι ὁ ἴδιος διαφωτισμένος καὶ ἀξίζει νὰ ἐγκωμιάζεται ἀπὸ σύγχρονους καὶ μεταγενέστερους ὡς ἐκείνος πού πρῶτος, τουλάχιστον ἀπὸ κυβερνητικὴ πλευρὰ, ἔβγαλε τὸ ἀνθρώπινο γένος ἀπὸ τὴν ἀνωριμότητα καὶ ἀφησε τὸν καθένα ἐλεύθερο, σὲ κάθε τι πού εἶναι ζήτημα συνειδήσεως, νὰ μεταχειρίζεται τὸ δικό του Λόγο. Κάτω ἀπὸ τὴν ἐξουσία του ἔχουν τὸ δικαίωμα ἀξιολογήσασθαι ἐκκλησιαστικοί, χωρὶς νὰ παρκαίνουν τίς ὑποχρεώσεις τῆς θέσεως τους, νὰ ἐκθέτουν μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ λογίου ἐλεύθερα καὶ δημόσια στὸν κόσμο, γιὰ νὰ ὑποβάλλονται σὲ ἔλεγχο, τίς κρίσεις καὶ τίς ἰδέες τους πού ἀπομακρύνονται ἐδῶ κ' ἐκεῖ ἀπὸ τὰ παραδειγμένα δόγματα· ἀκόμη περισσότερο μάλιστα ὅποιοιδήποτε ἄλλοι πού δὲν περιορίζεται ἀπὸ καμιά ὑποχρέωση πρὸς τὴν θέση του.

Αὐτὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας ἀπλώνεται ἀκόμη καὶ πρὸς τὰ ἔξω, καὶ μάλιστα ἐκεῖ ὅπου ἔχει νὰ παλέψει μὲ ἐξωτερικά ἐμπόδια μιᾶς κυβέρνησεως πού ἡ ἴδια παρεξηγεῖ τὸν ἑαυτό της. Γιατὶ ἔτσι προσφέρεται ἕνα φωτεινὸ παράδειγμα, ὅτι μὲ ἐλεύθερο καθεστῶς δὲν ἔχει κανεὶς τὸ παραμικρὸ νὰ νοιαστεῖ γιὰ τὴν δημόσια ἡσυχία καὶ τὴν κοινωνικὴ ἐνότητα. Οἱ ἀνθρώποι προσπαθοῦν οἱ ἴδιοι σιγά - σιγά νὰ θυγοῦν ἀπὸ τὸν πρωτογονισμό, ὅταν δὲν σοφίζεται κανεὶς ἀπὸ σκοποῦ μέτρα γιὰ νὰ τοὺς κρατῆσει σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση.

Ἔθεσα τὸ κύριο θάρρος τοῦ διαφωτισμοῦ, ὡς ἐξόδου τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ἀνωριμότητα γιὰ τὴν ὁποία ὁ ἴδιος εἶναι υπαίτιος, κατὰ κύριο λόγῳ στὰ πράγματα τῆς

θ ρ η σ κ ε ί α ς, γιὰτὶ στὸ κεφάλαιο τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν οἱ ἄρχοντες μας δὲν ἐνδιαφέροντα: νὰ παίξουν γιὰ τοὺς ὑπηκόους των τὸ ρόλο τοῦ κηδεμόνα· καὶ ἀκόμη περισσότερο γιὰτὶ αὐτῆ ἡ ἀνωριμότητα, ὅπως εἶναι ἡ πιὸ ἐπιζήμια, ἔτσι εἶναι καὶ ἡ πιὸ ἀτιμωτικὴ ἀπ' ὅλες. Ἀλλὰ ἡ νοστοπρία μιᾶς ὑψηλῆς κορυφῆς τοῦ κράτους, πού εὐνοεῖ τὴν ἐλευθερία στὰ θρησκευτικὰ πράγματα, προχωρεῖ περισσότερο καὶ βλέπει ὅτι ἀκόμη καὶ στὸ κεφάλαιο τῆς ν ο μ ο θ ε σ ί α ς εἶναι ἀκίνδυνο νὰ ἐπιτρέψει στοὺς ὑπηκόους τῆς νὰ χρησιμοποιοῦν δ η μ ὀ σ ι α τὸ δικό τους Λόγο καὶ νὰ ἐκθέτουν δημόσια στὸ κοινὸ τίς σκέψεις τους γιὰ μιὰ καλύτερη ὀργάνωση τοῦ κράτους μαζί κιόλας μὲ μιὰν ἐλεύθερη κριτικὴ ἐκείνης πού ἤδη ἰσχύει· αὐτοῦ ἔχομε ἡμεῖς ἕνα λαμπρὸ παράδειγμα, ὅπου κανεὶς ἀκόμη μονάρχης δὲν προηγήθηκε ἀπ' αὐτὸν πού ἡμεῖς τιμοῦμε.

Ἀλλὰ καὶ μόνο ἐκεῖνος πού, διαφωτισμένος ὁ ἴδιος, δὲν φοβάται τοὺς ἰσχυροὺς, σύγχρονα ὅμως ἔχει στὰ χεῖρα του ἕνα καλὰ πειθαρχημένο πολυάριθμο στρατὸ γιὰ τὴν διασφάλιση τῆς δημόσιας ἡσυχίας, μπορεῖ νὰ πεῖ ἐκεῖνο πού ἕνα ἐλεύθερο κράτος δὲν δικαιούται ν' ἀποτολμήσει: χ ρ η σ ι μ ο π ο ι ε ῖ τ ε τ ὸ λ ο γ ι κ ὸ σ α ς ὅ σ ο θ ἔ λ ε τ ε κ α ἰ ὀ π ο υ δ ἦ π ο τ ε θ ἔ λ ε τ ε· μ ὄ ν ο π ε ἰ θ α ρ - χ ε ῖ τ ε. Ἔτσι γίνεται φανερὴ ἐδῶ μιὰ παράξενη, ἀπροσδόκητη πορεία τῶν ἀνθρώπινων πραγμάτων· ὅπως καὶ ἄλλου, ὅταν τὴ βλέπει κανεὶς στὶς μεγάλες γραμμὲς τῆς, ἔτσι κ' ἐδῶ σχεδὸν τὸ κάθε τι εἶναι παράδοξο. Ἐνας μεγαλύτερος βαθμὸς πολιτικῆς ἐλευθερίας φαίνεται εὐνοϊκὸς στὴν ἐλευθερία τοῦ π ν ε ὑ μ α τ ο ς τοῦ λαοῦ καὶ ὁ μὴ τῆς θέτει ἀνυπέρβλητους φραγμούς· ἀντίθετα ἕνας μικρότερος βαθμὸς [πολιτικῆς ἐλευθερίας] δίνει στὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ τὸ γῶρο γιὰ ν' ἀπλωθεῖ [ἀπεριόριστα] καθ' ὅλες τίς δυνάμεις του. Ὅταν λοιπὸν ἡ Φύση κάτω ἀπ' αὐτὸ τὸ σκληρὸ κάλυμμα ξετυλίξει τὸ σπέρμα πού ἀποτελεῖ τὴν πιὸ τρυφερὴ φροντίδα τῆς, δηλαδή τὴν τάση καὶ τὴν κλήση πρὸς τὴν ἐλευθερία σ κ ἔ ψ η, τότε τοῦτο σιγά - σιγά ἐπιδραῖ πίσω πάλι ἀπάνω στὰ αἰσθήματα τοῦ λαοῦ (κ'

ἔτσι αὐτός γίνεται ὄλο καὶ πιὸ ἱκανὸς νὰ
δ ρ ᾶ ἔ λ ε ὑ θ ε ρ α), ἀκόμη καὶ ἀπάνω
στὰ θεμέλια τῆς πολιτείας, πού βρίσκει συμ-
φέρον γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό της νὰ μετα-
χειρίζεται τὸν ἄνθρωπο, πού τώρα εἶναι
παραπάνω ἀπὸ μηχανή, ἀνάλογα μὲ τὴν
ἀξία του.¹

Königsberg in Preussen, 30 Σεπτ. 1784

Μεταφρ. Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ

1. (Ἰ' ποσ. τοῦ Συγγρ.): Στὶς «Wö-
chentliche Nachrichten» τοῦ [Ant. Friedr.]
Büsching τῆς 13ης Σεπτεμβρ. διαβάζω σήμερα,
30ῆ τοῦ μηνός, τὴν ἀγγελία τοῦ περιοδικοῦ
«Berlinische Monatsschrift» τούτου τοῦ μηνός,
ὅπου ἀναφέρεται ἡ ἀπάντησή τοῦ κυρίου Men-
delssohn στὸ ἴδιο ἀκριβῶς ἐρώ. ἡμα [Τί εἶναι
διαφωτισμός;] Δὲν ἔφτασε ἀκόμη στὰ χέρια μου·
διαφορετικὰ αὐτὴ ἐδῶ θὰ καθυστεροῦσε. Τώρα
ὅς ὑπάρχει, μόνο γιὰ νὰ γίνῃ ἡ δοκιμὴ: κατὰ
πόσο ἡ σύμπτωση μπορεῖ νὰ φέρῃ συμφωνία τῶν
σκέψεων.

ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ

Μὲ πληγώνει πολὺ ἐκείνη
ἡ μελλούμενη ἀνοιξη
πού κοιμᾶται ἀγέννητη ἀκόμη μὲς στὴ
μήτρα
τοῦ χρόνου.

Ὅταν θᾶχει ξυπνήσει
σφριγηλή, ἐρωτόστηθη,
μὲ χεῖλια πυρὰ παπαρούνας
καὶ μὲ κεῖνο τὸ λεβέντικο της τραγοῦδι
ἀπ' ἀγέραςτες κοῖτες φερμένο.

Ὅταν θᾶχει ξυπνήσει,

ἐγὼ θ' ἀπουσιάζω
σὲ μιὰ ξενιτεὰ σιδερόφραχτη.
Σ' ἓνα δάσος τεφρὸ θὰ καθεύδω
μὲ φωνές πουλιῶν πεθαμένων
καὶ χλωρίδα νεκρῆ.

Σὰν τὸ βασιλόπουλο τοῦ παραμυθιοῦ
θὰ καθεύδω, τὸ φαρμακωμένο
ἀπ' τὰ μάγια μιᾶς κακίᾳ μητροῦνιᾶς του,
κ' ἓνα θάμα
πάνω ἀπ' τὰ κλειδωμένα μου βλέφαρα
μάταια θὰ προσμένο.

AIMILIA IBOY

“ΘΕΟΚΤΙΣΤΑ ΤΕΙΧΕΑ,,

Δ'. “ΤΟ ΚΑΣΤΡΟΝ ΤΟ ΜΕΓΑ,,*

Ἡ σχετικῶς εἰρηνικὴ περίοδος τῆς πρωθυπουργίας του τοῦ επέτρεψε ν' ἀναπτύξει καὶ δραστηριότητα οἰκοδομική, πού εἶχε ὡς κορύφωμα τὴν ἀναστήλωση τῆς Μονῆς τῆς Χώρας. Ἀργότερα ὁ ἐμφύλιος πόλεμος ἀνάμεσα στὸν Αὐτοκράτορα καὶ στὸν ἔγγονό του Ἀνδρόνικον τὸν νεώτερον ἔγινε ἡ ἀπαρχὴ τῆς δυστυχίας του. Ἀφορμὴ τοῦ πολέμου ἦταν ἡ ἀκόλαστη ζωὴ τοῦ τελευταίου αὐτοῦ, πού ἔφτασε νὰ σκοτώσει, σ' ἓνα ἐπεισόδιο ἐρωτικῆς περιπετίας, τὸν ἴδιο τὸν ἀδελφό του. Ὁ πάππος του τὸν ἀπέκλεισε ἀπὸ τὴ διαδοχὴ, καὶ λίγο ἀργότερα, στὰ 1321, θέλησε νὰ κινήσει δίκην ἐναντίον του. Ὁ Μετοχίτης, πού ἦταν τώρα Μέγας Λογοθέτης, μὲ κόπο τὸν ἀπέτρεψε, ἀρνῆθηκε ὅμως καὶ νὰ ὑποστηρίξει τὸν ἔγγονό του, ὅταν ἐκεῖνος τοῦ τὸ ζήτησε. Τότε ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος, μαζί μὲ τοὺς συναμότες συντρόφους του, ἔφυγε ἀπὸ τὴν Πόλη, ἀποφασισμένος νὰ κερδίσει τὸ θρόνον μὲ τὴ δύναμιν τῶν ὀπλων. Ἐνας πόλεμος καταστρεπτικός, ὄχι μονάχα γιὰ τὰ οἰκονομικά τοῦ κράτους καὶ τῶν πολιτῶν του, ἔρχισε τότε. Στὸ διάστημα τοῦ πολέμου αὐτοῦ οἱ Τούρκοι ναυπήγησαν στόλο καὶ κατέλαβαν, σχεδὸν ἀνενόητοι, ὅσες ἀκτὲς καὶ νήσους ἀνῆκαν ἀκόμη στὴν Αὐτοκρατορία.

Ἐπιπλέον ἀπὸ ἐπτὰ χρόνια ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος, μὲ τὴν προδοσίαν τῆς ἀνατολικῆς φρουρᾶς, ἔγινε στὶς 24 Μαΐου 1328 κύριος τῆς Πόλης, καὶ ὁ λαὸς τὸν δέχθηκε ὡς Ἀνδρόνικον Γ'. Μολοντί οἱ γιοὶ του Νικηφόρος καὶ Δημήτριος ἦταν μὲ τὸ μέρος ἐκείνου, ὁ Μετοχίτης δὲν αἰσθανόταν ἀσφαλῆς στὸ μέγαρό του. Εἶχε καταφύγει στὸ Ἱερὸν Παλάτιον καὶ εἶχε μοιράσει τοὺς θησαυρούς του σὲ φίλους νὰ τοῦ τοὺς φυλάξουν. Ὁ ἴδιος εἶχε καταληφθεὶ ἀπὸ μιὰ νοσηρῆ ἀδράνεια κ' ἐμπόδισε τὸ βασίλειον, πού εἶχε ὡστόσο προειδοποιηθεὶ ν' ἀμυνθεὶ ἐγκαίρως. Παρ' ὅλα αὐτὰ τὸ μέγαρό του λεη-

λατήθηκε καὶ κατεδαφίσθηκε, οἱ θησαυροὶ του ἀρπάχθηκαν μὲς ἀπὸ τὰ χέρια τῶν φίλων του, καὶ ὁ ἴδιος φυλακίσθηκε κ' ἐξορίσθηκε στὸ Διδυμότειχο. Μὲ τὸν Ἀνδρόνικον Β' δὲν εἶχε πιά καμμιά ἐπαφή. Στὰ 1331, ὕστερ' ἀπὸ τὴν πώση τῆς πατρίδας του Νικαίας στὰ χέρια τῶν Τούρκων, τοῦ ἔδωκαν τὴν ἄδεια νὰ γυρίσει στὴν Πόλη καὶ ν' ἀποσυρθεὶ στὴ Μονὴ τῆς Χώρας, ὅπου ἀνέκαθεν ἀγαποῦσε νὰ ἐκκλησιάζεται καὶ νὰ συμμετέχει στὶς ἀγρυπνίες τῶν μοναχῶν. Ἐξῆσε λίγο ἀκόμη ἐκεῖ ὡς μοναχὸς Θεόκλητος, καὶ στὶς 13 Μαρτίου 1332 θρῆκε καὶ τοῦ τάφου τὴν ἀνάπαυση στὸ παρεκκλήσι τῆς.

Ἐπὶ τῶν πολλῶν ἐτῶν, ἔγραφε πρὶν λίγα χρόνια ὁ λόγιος τῆς Πόλης Ν. Ε. Δάμτσας, «ὅταν ἀκόμη τὸ σημερινὸν Μουσεῖον ἦτο τέλειον, εἶχον κάποτε παραμῆνει ἀργὰ ἐν αὐτῷ ἀσχολούμενος μὲ τὴν ἐν τῷ παρεκκλησίῳ ἐπιγραφὴν τοῦ Τορνικίου, ὅποτε μὲ ἐπλησίασεν ὁ γέρων Χότζας τοῦ τεμένους καὶ κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν συνδιάλεξιν μοι εἶπε: «Τὸ ἱερὸν τοῦτο ἀνήγειρον ὁ Θεόδωρος Μετοχίτης. Ἐδῶ κάπου κοιμᾶται. Ὁ Θεὸς νὰ τὸν ἀναπαύσῃ». Ἀκούων τὸ εὐλαβὲς αὐτὸ μνημόσυνον τοῦ ἀγαθοῦ Χότζας, κατενόησα πληρέστερον τὴν μεγάλην ἀλήθειαν, ὅτι τὰ ἐπὶ τοῦ πεδίου τοῦ πνεύματος καὶ τῆς τέχνης ἐπιτεύγματα εἶναι τὰ ἐξασφαλίζοντα τὴν μόνην δυνατὴν ἐν τῷ ματαίῳ τούτῳ κόσμῳ ἀθανασίαν».

Αὐτὸ τὸ παρεκκλήσι καὶ ὁ ἐξωνάρθηκας — ἂν ὄχι καὶ οἱ δύο νάρθηκες — εἶναι κτίσματα, πού εἶχαν γίνῃ ἐπὶ τὴν ἀρχὴν μὲ τὴν τελευταία ἀναστήλωση, τὴ δική του. Σ' αὐτὸν ὀφείλεται καὶ ἡ ἐξαισία «ἱστορία διὰ ψηφιδῶν τεχνουργημένη», πού στολίζει τοὺς δύο νάρθηκες καὶ τὸν κυρίως ναό, καθὼς καὶ οἱ θαυμάσιες νωπογραφίες τοῦ παρεκκλησίου. Ἐνα ἀπὸ τὰ ωραιότερα ψηφιδωτά, πάνω ἀπὸ τὴν κεντρικὴ εἴσοδο τοῦ ἐσωτερικοῦ νάρθηκα πρὸς τὸν κυρίως ναό, παριστάνει τὸν ἴδιο τὸν Μετοχίτην νὰ κρατᾷ

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ τεῦχος 1134 καὶ τέλος.

στά χέρια τὸ ἔργο του καὶ νὰ τὸ προσφέρει στὸ Χριστό. Καὶ στὴ δυτικὴ πρόσοψη τοῦ ναοῦ, πρὸς τὴ νότια πλευρὰ της, κάτω ἀπὸ τὸ μινιρέ, σώζεται πάντα τὸ μονόγραμά του:

Θ
Ο Δ
Ρ

Τὶς ἐκκλησίες ποὺ ἦταν κοντὰ στὰ τείχη τὶς εἶχαν οἱ Βυζαντινοὶ σὲ ἰδιαίτερη λατρεία. Γι' αὐτὸ καὶ στὴν πολιορκία τοῦ 1453, ὅπως ἔκαναν καὶ σὲ ἄλλες κρίσιμες περιστάσεις, εἶχαν μεταφέρει στὴ Μονὴ τῆς Χώρας τὴν εἰκόνα τῆς Ὁδηγητρίας τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκά, γιὰ νὰ τὴ λιτανεύουν κάθε τόσο καὶ νὰ ἔχουν τὴ βοήθειά της στὴν ἄμυνα τῶν τειχῶν. Ἦταν γραφτὸ αὐτὴ τὴν ἐκκλησία νάρθουν πρῶτοι-πρῶτοι νὰ τὴ λεηλατήσουν οἱ Τοῦρκοι. Τότε ἔκαμαν καὶ τὴν Ὁδηγήτρια κομμάτια καὶ μοιράστηκαν τὸν πολῦτιμο διάκοσμό της. «Οἱ δὲ τῆς αὐλῆς τοῦ τυράννου ἀζάπιδες», ἀνιστορεῖ ὁ Δούκας, «οἱ καὶ γενίτζαροι κέκληνται, οἱ μὲν ἐν τῷ παλατίῳ κατέδραμον, οἱ δὲ πρὸς τὴν μεγάλου Προδρόμου μονὴν τὴν ἐπικεκλημένην Πέτραν, καὶ ἐν τῇ μονῇ τῆς χώρας ἐν ἧ καὶ ἡ εἰκὼν τῆς πανάγνου μου θεομήτορος ἦν εὐρισκομένη τότε ἐκεῖ, ὧ γλῶσσα καὶ χεῖλη ἡ μέλλουσα φθέγγασθαι τὰ τῇ εἰκόνι συμβάντα διὰ τὰς ἁμαρτίας σου! ἀγωνιζόμενοι οἱ ἀποστᾶται τοῦ καταδραμεῖν καὶ ἄλλοθι, πέλεκυν ὁ εἰς τῶν ἀσεβῶν ἐκτείνας ὑπουργούντων τῶν μιαρῶν χειρῶν αὐτοῦ εἰς τέσσαρα διεῖλε, καὶ σὺν τῷ τυχόντι κόσμῳ ἕκαστος τὸ ἴδιον μερίδιον ἔλαθεν, κληρὸν θάλασσας, καὶ τὰ τῆς μονῆς τίμια σκευὴ ἀρπάσαντες ὤχοντο».

Τὴν ἐκκλησία τὴν ἔκαμε τζαμί ὁ εὐνοῦχος Ἄτικ Ἀλῆ Πασᾶς, ποὺ ἦταν μεγάλος θεζύρης τοῦ σουλτάν Βαγιαζίτ Β' (1481 - 1512). Τότε τὰ ψηφιδωτὰ καὶ τὶς τοιχογραφίες της τὶς σκέπασαν, ὅπως ἔκαναν πάντα οἱ Τοῦρκοι, μὲ ἀσβεστοκονίαμα. Ἔτσι, ὅταν ὁ P. Gyllès τὴν ἐπισκέφτηκε, κάπου ἕνα αἰῶνα ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἄλωση, δὲν θρῆκε νὰ θαυμάσει παρὰ μονάχα τὴν πολύσημη ὀρθομαρμάρωση τοῦ ἐσωτερικοῦ της, ποὺ εἶναι τουλάχιστον ἐξίσου ἐνδιαφέρουσα μὲ ἐκείνην τῆς Ἀγίας Σοφίας. Οὔτε κἀν ὑποπεύθηκε τὴν ὑπαρξὴ τῶν εἰκονογραφιῶν. Ἡ μακρυνὴ τοποθεσία της τὴν ἔκανε ἀπρόσιτη, ἐλάχιστοι πῆγαιναν στοὺς κατοπινούς αἰῶνες νὰ τὴ δοῦν, κ' ἔτσι ἔμεινε περίπου ἀγνωστὴ ὡς τὸ τέλος τοῦ 19' αἰῶνα, ὅταν ὁ Ρωμιὸς ἀρχιτέκτονας Πελοπίδης Κούππας, ἀπὸ τὴν Κοζάνη, ποὺ εἶχε ἀναλάβει τὴν ἐπισκευὴ τοῦ τζα-

μιοῦ ὕστερ' ἀπὸ σεισμό, κατάφερε νὰ κάνει τὴν τουρκικὴ κυβέρνηση νὰ ἐνδιαφερθεῖ. Τὰ περισσότερα ψηφιδωτὰ ἀποκαλύφθηκαν ἀπὸ τὸ 1876 ὡς τὸ 1929. Ἀπὸ τὸ 1948 ὁ Ἄγγλος ἰδρυτὴς τοῦ Βυζαντινοῦ Ἰνστιτούτου Thomas Whittemore ἄρχισε τὴν ἀποκάλυψη, τὸν καθαρισμό καὶ τὴν ἀποκατάσταση ὅλων τῶν ψηφιδωτῶν καὶ τῶν νοπογραφιῶν. Μετὰ τὸν θάνατό του (1950) συνέχισε τὸ ἔργο του ὁ Ἀμερικανὸς Paul A. Underwood τοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Boston, μὲ τὴν συνεργασία τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Σπουδῶν Dumbarton Oaks. Ἀπὸ τὸ 1958, ὅταν οἱ ἐργασίες τελείωσαν, τὸ Καχριέ Τζαμί εἶναι μουσεῖο βυζαντινῆς τέχνης, ἴσως τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὸ πιὸ πλούσιο στὸν κόσμο.

Οἱ Γερμανοὶ φιλόσοφοι τοῦ Ἰδεαλισμοῦ, καὶ ἰδίως ὁ Χέγκελ, ἔκαναν πρῶτοι τὴν παρατήρηση πὼς ἀπὸ τὶς δύο κυριώτερες αἰσθητικὲς κατηγορίες τοῦ ὠραίου καὶ τοῦ ὕψηλοῦ, τὴν πρώτη τὴν ἐκφράζουν κυρίως τὰ ἔργα τῆς ἀρχαίας κλασικῆς τέχνης, ἐνῶ στὴ δεύτερη δίνουν κυρίως ἔκφραση τὰ ἔργα τῆς μεσαιωνικῆς χριστιανικῆς τέχνης. Εἰδικὰ στὴ βυζαντινὴ τέχνη δύο ἀντίθετα ρεύματα, τὸ ἀνατολικὸ καὶ τὸ κλασικὸ, συνθέτουν τὴν πρωτοτυπία της καὶ ἐνῶ τὸ πρῶτο κυριαρχεῖ κατὰ τὴ γένεσή της, τὸ δεύτερο δὲν παύει σὲ ὅλη τὴν ἐξελιγὴ της νὰ ἐξιδανικεύει, νὰ ἐξελληνίζει. Τὸ γεγονός αὐτὸ, ὅπως μὲ πολλὴ εὐστοχία τὸ ἐκθέτει ὁ καθηγητὴς Π. Μιχαηλῆς, ἀποτελεῖ τὴ βασικὴ διαφορὰ τῆς βυζαντινῆς τέχνης ἀπὸ τὴ γοθτικὴ μὲ τὴν ἔξαρση τῶν κατακορύφων γραμμῶν της καὶ τῶν θεόρατων πύργων της. Ἡ βυζαντινὴ τέχνη διατηρεῖ τὴν ἑλληνικὴ ἀρετὴ τοῦ μέτρου, μολοντί κυριαρχεῖ καὶ σ' αὐτὴν, τουλάχιστον κατὰ τὴ γένεσή της, ἡ αἰσθητικὴ κατηγορία τοῦ Ὑψηλοῦ. Καὶ ὁ εἰκονογραφικὸς διάκοσμος τῶν βυζαντινῶν ναῶν ὀλοκληρώνει τὴν αἰσθητικὴ τοῦ βυζαντινοῦ ρυθμοῦ, γιατί μ' αὐτὸν ὁ χώρος δὲν μεγεθύνεται ἀπλῶς, ἀλλὰ μεγαλύνεται μὲ τὴν ἀνθρώπινη, ἀλλὰ καὶ ὑπεράνθρωπη συγχρόνως κλίμακα, ποὺ εἰσάγει σ' αὐτὸν ἡ ἀγιογραφία.

Ἡ τεχνοτροπία τῆς βυζαντινῆς ζωγραφικῆς, τουλάχιστον στὶς πρῶτες περιόδους της, εἶναι διδασκατὴ, γραφικὴ καὶ ὄχι πλαστικὴ, ἔτσι ποὺ ν' ἀρμονίζεται μὲ τὴν τεχνοτροπία τῆς βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἡ τεχνοτροπία αὐτὴ ἐξαυλώνει τὰ πρόσωπα, καὶ μὲ τὰ χρώματα, ποὺ περιβάλλουν τὸ χῶρο, κάνει νὰ θυθίζεται ἡ ἀ-

τμόσφαιρα σὲ ὑψηλὸ μεγαλεῖο. Δὲν «παριστάνει», ἀλλὰ «ἐκφράζει» τὰ χαρακτηριστικά μὲ τὴ λάμπη τοῦ θλέμματος, τοὺς δίνει πνευματικότητας. Τὴν προοπτικὴ, μόλις στὴν τελευταία τῆς περιόδου τὴν πρόσεξε ἡ βυζαντινὴ ζωγραφικὴ. Καὶ τότε προσπάθησε ἀπλῶς νὰ δημιουργήσει μιὰν ἀτμόσφαιρα ὑπερβατικὴ, χύνοντας ἕνα ἀπλετο φῶς στὸ χῶρο ἢ χρησιμοποιοῦντας τὸ θαυσκότεινο κυανὸ ἢ τὸ χρυσοῦ θάθος, ὥστε νὰ γίνεται ἀόρατο. Τὸ ὕψος τῆς ζωγραφικῆς αὐτῆς χαρακτηρίζεται ὡς ἱερατικὸ γιὰ τὴν κατασκευτικὴ, τὴν ἐξαυλωτικὴ διάθεση, πού ὑποβάλλει μὲ τὰ ἔργα τῆς καὶ πού τὴν ἐπιδιώκει μὲ τὴ διαστροφή τῶν ἀνατομικῶν ἀναλογιῶν, μὲ τὴν ἀκαμπτη αὐστηρότητα τῶν παραστάσεων, μὲ τὴν ἀδιαφορία γιὰ τὴν ἀσχήμια τῆς φυσιογνωμίας. Οἱ Βυζαντινοὶ ἐνδιαφέρονταν κυρίως νὰ παραστήσουν τὸν ἄνθρωπο τὸν ἐσωτερικὸ. Στὸ ἀνθρώπινο σῶμα δὲν ἔβλεπαν τὴ γοητεία τῶν φθαρτῶν μορφῶν ἀλλὰ τὴν αἰώνια κατοικία τοῦ πνεύματος. Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη ἐπήγαγε ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ στοιχεῖο τῆς τέχνης τῶν. «Ὅπου ὅμως προβάδιζε ἡ ἑλληνικὴ ἀντίληψη ἀρμονίας, ἔπαιρνε καὶ ἡ ἐξωτερικὴ μορφή τὴ σημασία τῆς, ὅπως π.χ. στῆς παραστάσεις τῶν ἀγγέλων, πού τοὺς ζωγράφιζαν ὠραίους.

Τρεῖς ἦταν οἱ κύριοι παράγοντες, πού ἐγέννησαν τὴ βυζαντινὴ τέχνη: Ἡ Ἀνατολή, ἡ Ρώμη, ἡ Ἑλλάδα. Ἡ Ἀνατολὴ ἔδωκε μιὰ θρησκεία μὲ πνεῦμα ὑπερβατικὸ, πού στὴ θάση του θριακόταν τὸ αἶσθημα τοῦ Ὑψηλοῦ. Στὴ Ρώμη ὀφείλεται τὸ πνεῦμα τοῦ μνημειώδους, πού στηρίζεται στὸν ὄγκο καὶ στὸ θάρος. Στὸ στοιχεῖο αὐτὸ ἔδωκε ἡ βυζαντινὴ τέχνη ἐσωτερικότητα, τὸ ἔκαμε ὄργανο τῆς «ἐκτασης», πού χαρακτηρίζει τὴν πρώτη περίοδό τῆς. Ἡ Ἑλλάδα πρόσφερε τὴ λεπτὴ τεχνικὴ ἀντίληψη, πού κατέληξε στὴ διασταύρωση τοῦ Ὑψηλοῦ μὲ τὸ Ὠραῖο, καὶ πού στάθηκε ἡ πρωτοτυπία τῆς βυζαντινῆς τέχνης, ἰδίως στὴν τελευταία τῆς περιόδου τῆς λεγομένης «παρακμῆς». Στὴν περίοδο αὐτὴ ὁ ρωμαϊκὸς παράγοντας ἀτόνησε, γιὰτὶ στηρίζονταν στὴν ὕλη καὶ ἦταν ἐπομένως ἀσυμβίβαστος μὲ τὸν πνευματικὸ χαρακτήρα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Εἶναι λοιπὸν σωστὴ ἡ ἀντίληψη τῆς νεώτερης αἰσθητικῆς, πού θεωρεῖ τὴ βυζαντινὴ τέχνη σὰ μιὰ μυστικὴ μεταμόρφωση τοῦ κλασικισμοῦ «ἐνδεδυμένου τὸ σχῆμα τῆς ἀγνότητος».

Τρεῖς εἶναι καὶ οἱ κύριες χαρακτηριστικὲς περίοδοι, πού ξεχωρίζουν στὴν ἐξέλι-

θη τῆς βυζαντινῆς τέχνης: Ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἡ πρώτη ἀναγέννηση τῶν Μακεδόνων καὶ τῶν Κομνηνῶν καὶ ἡ τελευταία ἀναγέννηση τῶν Παλαιολόγων.

Τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὴ διέκριναν τὸ μέγεθος καὶ ἡ ἔκταση μὲ ἀρχιτεκτονικὰ δημιουργήματα σὰν τὴν Ἁγία Σοφία, τὴ Μονὴ τοῦ Στουδίου, τοὺς Ἀγίους Ἀποστόλους, τὴν Ἁγία Εἰρήνη, καὶ μὲ ζωγραφικὰ τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Ραβέννας, τῆς Ρώμης, τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ.

Τὴν ἐποχὴ τῶν Μακεδόνων καὶ τῶν Κομνηνῶν τὴ διακρίνει ἡ ἔνταση. Τὰ μνημειώδη ἔργα τὰ διαδέχονται ἔργα περισσότερο προσαρμοσμένα στὰ ἀνθρώπινα μέτρα. Οἱ κίονες γίνονται λεπτότεροι, τὰ τόξα περισσότερο ὑπερυψωμένα, ὁ τροῦλος ἀποκτᾶ τύμπανο, ὥστε νὰ μὴν κάθεται πάνω στὸ κτίσμα, ἀλλὰ νὰ θγαίνει ὑψητερὴ ἀπὸ μέσα του. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς περιόδου αὐτῆς μᾶς ἔδωκε τὴ Μονὴ τοῦ Μυρελαίου καὶ ἡ ζωγραφικὴ τίς τοιχογραφίες τοῦ Μυστρά, τῆς Θεσσαλονικῆς, τοῦ Ὁσίου Λουκά, ὅπου ὁ προσεταιρισμὸς ἀνθρώπων στοιχείων πάθους ζωντανεῖ τοὺς ὡς τότε ἀκαμπτους τύπους τοῦ δόγματος.

Ἡ ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων, πού τὴ λένε καὶ «παρακμῆ», χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἔμφαση, καὶ θεωρεῖται πολὺ σωστὰ σὰν ἡ ἔσχατη ἀναγέννηση τοῦ κλασικοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, πού δὲν εἶχε παύσει ποτὲ νὰ ὑποφώσκει στὴ βυζαντινὴ τέχνη. Μιὰ ἔκδηλη στροφή ἀπὸ τὴ γραφικότητα στὴν πλαστικότητα συντελεῖται σὲ τούτῃ τὴν περίοδο. Εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ βυζαντινὴ τέχνη ξαναγυρίζει στὸν ἄνθρωπο. Τὸν ταπεινὸ θνητὸ ἢ τὸν ὑπέροχο παντοκράτορα, τὸ στοχαστικὸ ἢ τὸν ἐκστατικὸ, τὸν ὑπερήφανο ἢ πονεμένο ἄνθρωπο. Ἡ ἀπόσταση πού χώριζε πάντα τὴν Ἀνατολὴ ἀπὸ τὸ Βυζάντιον γίνεται ἔτσι μεγαλύτερη. Αὐτὸς ὁ βυζαντινὸς οὐμανισμὸς ἐξανθρωπίζει τὸ Θεὸ καὶ θεώνει τὸν ἄνθρωπο. Ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς φαίνεται κατευθεῖαν κληρονόμος τοῦ ἀρχαίου σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἀνθρωπινὴ μορφή, πού τῆς ἀφαιρεῖ ὅμως τὸ ὕλικο θάρος καὶ τὴν ἀνυψώνει σὲ μιὰ καθαρὰ πνευματικὴ ἐκδήλωση. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἀποτελεῖ καὶ τὴν οὐσιαστικὴ προσφορά τοῦ Βυζαντίου στὴ Μεσαιωνικὴ Εὐρώπη. Δὲν ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴ Δύση, ἀλλὰ τουναντίον τὴν ἐπηρεάζει. Ἡ πάλῃ ἀνάμεσα στὸ ἀνατολικὸ στοιχεῖο, πού ἔδωκε τὸν ὑπερβατικὸ μυστικισμό, καὶ στὸ ἑλληνικὸ πού ἔδωκε τὴν ἰσοκρατικὴ πνευματικότητα αἱρεται στὴν τε-

λευταία αυτή περίοδο. Και αν κατά τη γένεση της βυζαντινής τέχνης κυριάρχησε η 'Ανατολή, στη λεγομένη «παρακμή» κυριάρχησε η 'Ελλάδα.

Στά ψηφιδωτά και στις νωπογραφίες της Μονής της Χώρας υπάρχουν έκδηλες διασταυρώσεις του 'Υψηλού με τη Χάρη, μία χάρη όχι ανθρώπινη, αλλά ουράνια. 'Η επίδραση του ελληνικού πνεύματος έχει εδώ ως αποτέλεσμα μία έκφραση του 'Υψηλού πνευματική, γαλήνια, απλή, όπως σε κάθε περίοδο ελληνικής τέχνης.

Γιά να ολοκληρώσουμε την αντίληψή μας σχετικά με τη θέση των έργων αυτών μέσα στον κόσμο της Τέχνης, θα πρέπει να έχουμε ακόμη στο νου μας, πώς την αναγέννηση των Παλαιολόγων τη χωρίζουν δύο μεγάλα και αντίθετα ρεύματα ζωγραφικής, που καταχρηστικά ονομάστηκαν «σχολές»: «Μακεδονική» και «Κρητική σχολή». 'Η πρώτη, που είναι και σχετικώς παλαιότερη, ξεκίνησε από την Πόλη και από τη Θεσσαλονίκη και διαμορφώθηκε στη Μακεδονία και στην παλιά Σερβία. Διακρίνεται για το ρεαλισμό της, την έλευθερία, τις ζωηρές κινήσεις, τη δραματική συγκίνηση. 'Η δεύτερη μένει περισσότερο πιστή στο βυζαντινό ιδεαλισμό, είναι περισσότερο συγκρατημένη, τη χαρακτηρίζουν τα σκιερά χρώματα και η υποβλητικότητα των παραστάσεων, η λιτότητα, η ευγένεια των προσώπων και των στάσεων, ό,τι αποτελούσε πάντα τη βυζαντινή παράδοση. Γεννήθηκε κι' αυτή στην Πόλη, και ονομάστηκε «κρητική» μόνο και μόνο επειδή παρομοιάζεται με την πραγματικά κρητική σχολή, που εμφανίσθηκε στο ΙΣΤ' αιώνα στην Κρήτη. Σ' αυτήν ανήκουν τα καλλιτεχνήματα της Μονής της Χώρας.

Οί ξένοι τεχνοκρίτες είναι σύμφωνοι πως τα καλλιτεχνήματα αυτά ανήκουν στα πιο έξοχα προϊόντα της παγκόσμιας τέχνης του ΙΔ' αιώνα, που τον έδόξασαν ώστόσο καλλιτέχνες τόσο μεγάλοι, όπως ο Giotto, ο Duccio και ο Masaccio. Γι' αυτό είναι γενική επίσης η αντίληψη, πως η Μονή της Χώρας είναι μνημείο όχι λιγότερο σημαντικό στην Ιστορία της Τέχνης από την Capella Arena της Ραδονά, που την είχε αγιογραφήσει την ίδια εποχή ο Giotto. 'Υπάρχουν και μερικοί που έφθασαν ν' αποδώσουν και τα έργα της Μονής της Χώρας στον Τζιόττο. 'Ενώ άλλοι, έπηρεασμένοι από την πλαστικότητα της, πίστεψαν, πως οί δημιουργοί τους πρέπει να είχαν δει έργα, όπου οί κανόνες της προοπτικής

νά είχαν πλήρη εφαρμογή. "Όταν όμως δημιουργήθηκαν τα καλλιτεχνήματα της Μονής της Χώρας, στην 'Ιταλία δεν είχε ακόμα σημειωθεί η πρώτη φάση της 'Αναγέννησης. Και εκτός απ' την προοπτική υπάρχει ανάμεσα στις μορφές που παριστάνουν. 'Η κίνηση και το θλέμμα τους έχουν μία άμοιβαία ανταπόκριση. 'Ακόμη και η ώρα της ημέρας διακρίνεται. "Όλα αυτά είναι χαρακτηριστικά μιας αναγέννησης, που δεν είχε προηγηθεί στην 'Ιταλία. «'Αν υπάρχει», λέγει ο Diehl, «κάποια σχέση ανάμεσα στους δύο πολιτισμούς, όχι μόνο τίποτε δεν οφείλει στη Δύση ή αναγέννηση της εποχής των Παλαιολόγων, αλλά μάλλον η 'Ιταλία πρέπει κάτι να οφείλει στην εξέλιξη, που πραγματοποίησε την εποχή εκείνη ή τέχνη του Βυζαντίου».

'Η γνωριμία των άριστουργημάτων της Μονής της Χώρας είναι χωρίς υπερβολή ένα από τα μεγαλύτερα αισθητικά βιώματα της ανθρώπινης ζωής. Είναι ή πιο έντυπωσιακή γνωριμία της αδιάκοπης αναγέννησης του νεοελληνισμού, που παρατηρείται σε όλη την Ιστορία της βυζαντινής τέχνης, σε όλες τις «χρυσές περιόδους» της.

Στόν κυρίως ναό δεν υπάρχουν παρά τρία μονάχα, από τα ωραιότερα, μεγάλα ψηφιδωτά. 'Η Παναγία ή 'Οδηγήτρια και ο Χριστός, δεξιά και άριστερα από το άγιο θήμα, και ή Κοίμησις της Θεοτόκου στο κέντρο του δυτικού τοιχώματος. Αύτη ήταν το πρώτο ψηφιδωτό, που ειδαν κάτω από το άσβεστοκονίαμα οί Κοζανίτες χτίστες του Πελοπίδα Κούππα στο τέλος του περασμένου αιώνα. 'Υπάρχει ακόμη ή θαυμάσια όρθομαρμάρωση των τοίχων, καμμένη από μάρμαρα με φλέβες, που σχηματίζουν, τεχνικά προσαρμοσμένα, λεπτότατα σχέδια. "Όλη ή άλλη επιφάνεια των τοίχων είναι γυμνή, καθώς και ο τρούλος, που οφείλεται άλλωστε σε τουρκική αναστήλωση.

Στους δύο θαυμάσιους τρούλους του έσωνάρθηκα είναι ιστορημένοι: στο νότιο ο Χριστός και γύρω απ' αυτόν τριάντα έννεα μορφές, οί Πατριάρχες από τόν 'Αδάμ ως τόν 'Ιακώβ και οί γιοι του 'Ιακώβ στο βόρειο ή Παναγία, πλαισιωμένη από τη γενεαλογία του Χριστού, τó Δαυίδ και τους δεκάξη βασιλιάδες του Οίκου του ως τόν Σαλαήηλ, και άλλους ένδεκα προγόνους προφήτες έξω από τη γενεαλογία.

Στους δύο νάρθηκες υπάρχει μεγάλος

ἀριθμός ἀπὸ εἰκόνες ἀγίων, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους κυριαρχοῦν οἱ ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος τοῦ ἐξωνάρθηκα καὶ οἱ στρατιωτικοὶ ἄγιοι Γεώργιος καὶ Δημήτριος τοῦ ἐξωνάρθηκα. Ὁ δεύτερος δυστυχῶς ἀκέφαλος.

Στοὺς δύο νάρθηκες εἶναι ἐπίσης συγκεντρωμένες σκηνές ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ Χριστοῦ καὶ ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς Παναγίας παρμένες τόσο ἀπὸ τὰ κανονικά ὅσο καὶ ἀπὸ τὰ ἀπόκρυφα εὐαγγέλια. Πολλές ἀπ' αὐτὲς εἶναι ἀνεπανόρθωτα τραυματισμένες. Τὴν ἴδια τὴν ἐποχὴ, ποὺ μοχθοῦσαν οἱ Ἀμερικανοὶ ἐπιστήμονες γιὰ τὴν ἀποκατάστασή τους, οἱ ἑλληνικὲς ἐφημερίδες τῆς Πόλης (14-12-55) δημοσίευαν αὐτὴ τὴν καταπληκτικὴ εἰδῆση: «Ὁ φύλαξ τοῦ τεμένου Καρχιῆ τοῦ Ἐδινέκαπου (Μονῆ τῆς Χώρας) Μεχμέτ Ἀϊμπάς συνελήφθη καὶ παρεδόθη εἰς τὴν Δικαιοσύνην. Κατηγορεῖται ὅτι ἀφῆρει μωσαϊκά, τὰ ὁποῖα ἐπῶλει εἰς ξένους, χρηματιζόμενος». Καθένας μπορεῖ νὰ φαντασθεῖ τί γινόταν σὲ ἀκόμη παλαιότερα χρόνια.

Ἀπὸ τὰ ψηφιδωτὰ αὐτὰ ἰδιαιτέρη προσοχὴ ἀξίζουν ὁ Μετοχίτης ἐνῶ προσφέρει τὴν ἐκκλησίαν στὸ Χριστὸ μὲ τὴν ἐπιγραφὴ «Ὁ κτήτωρ Λογοθέτης τοῦ γενικοῦ Θεόδωρος ὁ Μετοχίτης», ἡ Παναγία ἢ Βλαχερνίτισσα ἀνάμεσα σὲ δύο ἀγγέλους, ὁ Χριστὸς Παντοκράτωρ, ἡ σύλληψις τῆς Θεοτόκου, ἡ γέννησις τῆς Θεοτόκου, «Ἡ ἐπιταφιαζοῦσα» (τὰ ἐπτὰ πρῶτα θήματα τῆς Παναγίας), «Ἐνεγκόντες οἱ ὑπηρεταὶ ταῖς παρθέναις τοῦ λαβεῖν ἔρια ἔλαχε τῆ Μαριάμ τὸ πορφυροῦν», «Ἡ πρὸς τὸν Ἰωσήφ παράδοσις», τὸ ταξίδι στὴ Βηθλεὲμ, ἡ γέννησις τοῦ Χριστοῦ, τὸ ταξίδι τῶν Μάγων, ἡ ἐπιστροφή ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, πολλὰ ἀπὸ τὰ θαύματα τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ Δέησις, μιά μεγάλη σύνθεση μὲ τὸν «Χαλκίτην» Χριστὸν, ὅπως εἰκονίζονταν στὴν Χαλκὴν Πύλην τοῦ Ἱεροῦ Παλατίου, καὶ μὲ τὴν Παρθένον. Ἡ σύνθεση αὕτη θυμίζει πολὺ τὴ μεγάλη Δέησις τοῦ γυναικωνίτη τῆς Ἁγίας Σοφίας. Μόνο ποὺ ἐδῶ λείπει ἡ μορφὴ τοῦ Προδρομοῦ, ἐνῶ κάτω, δεξιὰ καὶ ἀριστερά, ὑπάρχουν σὲ πολὺ μικρότερο μέγεθος δύο ἄλλες μορφές. Ἡ ἀνδρική, ἀριστερά, συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ: «Ὁ υἱὸς τοῦ ὑψηλοτάτου βασιλέως Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ Ἰσαάκιος ὁ πορφυρογέννητος». Ἡ ἐπιγραφὴ τῆς γυναικείας, δεξιὰ, εἶναι: «Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου ἡ κυρὰ τῶν Μουγουλιῶν Μελάνη ἡ μοναχὴ». Συναντοῦμε δηλαδὴ καὶ πάλι ἐδῶ τὴ

Μαρία Παλαιολογίνα τῆς Παναγίας τῶν Μογγόλων, ποὺ πρωτογνωρίσαμε στὸ Φανάρι.

Στὸ ψηφιδωτὸ τοῦ ἐν Κανᾷ Γάμου, στὸ ὑπέρθυρο ἐνὸς ἀπὸ τὰ εἰκονιζόμενα ἀκίνητα εἶναι χαραγμένος ἓνας ἀραβικὸς ἀριθμὸς, 6811. Αὐτὸς ὁ ἀριθμὸς θεωρήθηκε πὼς εἶναι τὸ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔτος, ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸ σωτήριο ἔτος 1303, καὶ πὼς τὸ ἔτος αὐτὸ πρέπει νὰ ἀρχίσαν οἱ ἐργασίες τῆς ἀναστηλώσεως τοῦ Μετοχίτου. Φαίνεται ὅμως ἀπίθανο Ἕλληνες ψηφιδοθέτες νὰ χρησιμοποίησαν ἀραβικοὺς ἀριθμοὺς, καὶ πρέπει μᾶλλον νὰ δεχθεῖ κανεὶς, πὼς πρόκειται γιὰ ἓνα ἀπλό διακοσμητικὸ σύμπλεγμα.

Ἰδιαιτέρη ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν στὴ Μονὴ τῆς Χώρας τὰ ὀκτὼ ἀρκουσόλια ἢ τάφοι, κοιλώματα δηλαδὴ τῶν τοίχων, ποὺ ἦταν τοιχογραφημένα μὲ μορφές νεκρῶν καὶ ἀγίων, καὶ ποὺ ἔχουν χρησιμεύσει γιὰ ν' ἀποτεθοῦν ἰσάριθμες νεκρικὲς λάρνακες. Ἀπὸ τοὺς τάφους αὐτοὺς οἱ τρεῖς θρῖσκονται στὸ δυτικὸ τοίχωμα τοῦ ἐξωνάρθηκα, ἓνας στὸ θόρειο τοίχωμα τοῦ ἐξωνάρθηκα, καὶ οἱ ἄλλοι τέσσερις στὸ παρεκκλήσιον.

Ἀπὸ τοὺς τάφους τοῦ ἐξωνάρθηκα πρῶτος ἀπὸ τὸ νότιο ἄκρο εἶναι ὁ τάφος τῆς Εἰρήνης Ραούλαινας Παλαιολογίνας. Στὰ 1261 ὁ πρωτοθεστιάριος Ἰωάννης Ραοῦλ πῆρε γυναικὰ τοῦ τῆ Θεοδώρα Παλαιολογίνας, θυγατέρα τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ καὶ ἀνεψιὰ τοῦ Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγου. Ἀπὸ τὸ γάμο τους γεννήθηκε ἡ Εἰρήνη Ραοῦλαινα Παλαιολογίνα. Πρὶν ἀπὸ τὸ 1288 ἡ Εἰρήνη ἔγινε σύζυγος τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ποὺ ἦταν τρίτος γιὸς τοῦ Μιχαὴλ Η΄ καὶ ἀδελφὸς τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄. Ἀπὸ τὸ γάμο τους γεννήθηκε ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος. Ἦταν μόλις δεκαεπτὰ ἐτῶν — Ἀπρίλιος τοῦ 1305 — ὅταν ὁ θεῖος του Ἀνδρόνικος τοῦ ἔδωκε τὸν τίτλο τοῦ πανυπερσεβάστου καὶ τὸν ἐπάντρεψε μὲ τὴν κόρη τοῦ Θεοδώρου Μετοχίτου Εἰρήνην. Ἔτσι ἐξηγεῖται, πὼς ἡ Εἰρήνη Ραοῦλαινα Παλαιολογίνα θῆκε τὴν τελευταία της κατοικίαν στὴ Μονή, κοντὰ στὸν κτήτορα καὶ πεθερὸ τοῦ γιοῦ της καὶ ἴσως καὶ κοντὰ στὸν ἄντρα της. Ὑπάρχουν οἱ μορφές ἐνὸς μοναχοῦ καὶ μίας μοναχῆς δεξιὰ καὶ ἀριστερά ἀπὸ τὸν τάφο. Τῆ δευτέρῃ τῆ συνοδεύει ἡ ἐπιγραφὴ: «Ἐκοιμήθη ἡ δούλη τοῦ Θεοῦ Ἀθανασία μοναχὴ ...ροῦ τοῦ κτήτορος». Ἄν, ὅπως εἶναι πολὺ πιθανόν, ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη μπορεῖ νὰ συμπληρωθεῖ «Ἀθανασία μοναχὴ μήτηρ

τοῦ γαμβροῦ τοῦ κτήτορος», τότε θγαίνει τὸ συμπέρασμα, πὼς ἡ Ραούλαινα εἶχε γίνεαι μοναχὴ μὲ τὸ ὄνομα Ἀθανασία. Καὶ ἀκόμη, πὼς τὸ ὄνομα αὐτὸ τὸ εἶχε διαλέξει, ἐπειδὴ καὶ ὁ ἄνδρας τῆς, ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, εἶχε πάρει, λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του (1304) τὸ ὄνομα Ἀθανάσιος, ὡς μοναχὸς τῆς Μονῆς τοῦ Λιθός. Δὲν εἶναι διόλου ἀπίθανο, μετὰ τὸ θάνατο τῆς γυναίκας του, πού συνέβη γύρω στὰ 1330, νὰ μεταφέρθηκαν τὰ ὀστέα του στὴ Μονὴ τῆς Χώρας, καὶ ἡ μορφή τοῦ μοναχοῦ στὸν τάφο τῆς Ραούλαινας νὰ εἶναι ἡ δική του. Πάνω ἀπὸ τοῦτο τὸν τάφο εἶναι ἡ Παναγία μὲ τὸ Βρέφος. Ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ τῆς οἱ Ἅγιοι Κοσμάς καὶ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, οἱ ὕμνογράφοι. Καὶ στὰ εἰλητάρια τους τοῦτες οἱ δύο ἐπιγραφές: «Ὡς ἄνθος μαραίνεται καὶ ὡς ὄναρ παρέρχεται καὶ διαλύεται πᾶς ἄνθρωπος» — «Ὅντως φοβερῶτατον τὸ τοῦ θανάτου μυστήριον».

Ὁ δεῦτερος τάφος τοῦ ἐξωνάρθηκα φαίνεται λίγο νεώτερος ἀπὸ τὸν προηγούμενο. Τὰ ὑπολείμματα εἰκόνων καὶ ἐπιγραφῶν πού σώζονται δείχνουν νὰ ἔχει χρησιμοποιηθεῖ γιὰ μέλη ἢ συγγενεῖς τῆς αυτοκρατορικῆς οἰκογένειας. Ἄγνωστο ποιούς.

Ὁ τρίτος τάφος τοῦ ἐξωνάρθηκα, στὸ βόρειο ἄκρο του, φαίνεται νὰ χρονολογεῖται λίγο μόνο χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸ 1453, καὶ εἶναι ὁ νεώτερος ἀπὸ τοὺς ὀκτώ. Ἡ τοιχογράφησή του φαίνεται νὰ ἦταν ἡ μὴν μὲ ἔκδηλη δυτικὴ ἐπίδραση στὴν Πόλη. Ὅτι σώζεται ἀπ' αὐτὴν δείχνει πὼς ἦταν τάφος γυναίκας. Αὐτῆς πού παριστάνεται μπροστὰ στὴ θρεφοκρατοῦσα Παναγία.

Στὸν τάφο τοῦ ἐσωνάρθηκα σώζεται ἐνα ψηφιδωτὸ τῆς Παναγίας μὲ τοῦτες τὶς ἐπιγραφές: «MP ΘΥ Ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ» καὶ «Ζωῆς οὐ πηγὴ ὡς Θεοῦ μήτηρ λόγου. Δημήτριος δ' ἔγωγε σὸς δοῦλος πόθω». Ἀριστερὰ σώζεται μέρος ἀπὸ τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ, τοῦ Δημητρίου, καὶ ὑπόλειμμα ἐπιγραφῆς — «Δημήτριος Δούκας» — πού δείχνει, πὼς ἦταν κι' αὐτὸς μέλος τῆς οἰκογενείας τῶν Παλαιολόγων, ἴσως ὁ Δεσπότης Δημήτριος, ὁ νεώτερος γιὸς τοῦ Ἀνδρονίκου Β', πού πέθανε λίγο ὕστερ' ἀπὸ τὸ 1340. Κάποιο ὑπόλειμμα γυναικεῖο κάλυμμα, δεξιὰ, δείχνει πιθανὸν νὰ εἶχε θαφτεῖ ἐδῶ καὶ ἡ γυναίκα του.

Στὸ βόρειο τοίχωμα τοῦ παρεκκλησίου θρῖσκονται δύο τάφοι. Ἀπ' αὐτοὺς ὁ πρὸς τὰ δυτικὰ εἶναι ἴσως ὁ τάφος τοῦ Θεοδώρου Μετοχίτου, πού πέθανε τὸ 1332.

Ἄλλους δύο τάφους ἔχει τὸ νότιο τοίχωμα τοῦ παρεκκλησίου. Ὁ πρὸς τ' ἀνατολικά διατηρεῖ σχεδὸν ἀνέπαφη τὴν τοιχογράφησή του, πού εἶναι ὁμοῦ μεταγενέστερη ἀπ' ὅλες τὶς ἄλλες τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ καὶ ἀρκετὰ κατ'ἀπομεινῶν. Ἰχνη ἐπιγραφῶν δὲν ἔχουν ἀπομεινῶν.

Ὁ τελευταῖος τάφος τοῦ παρεκκλησίου, πρὸς τὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ νοτίου τοιχώματος, εἶναι ὁ μεγαλοπρεπέστερος καὶ περισσότερο ἐνδιαφέρων ἀπὸ τοὺς ὀκτώ. Στὸ κέντρο, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀπὸ μιά σχεδὸν ἐξαφανισμένη Παναγία, εἰκονίζονται ὁ μέγας Κοντόσταυλος Μιχαὴλ Τορνίκης καὶ ἡ γυναίκα του. Στὰ πλάγια οἱ εἰκόνες ἐπαναλαμβάνονται μὲ τὸ μοναχικὸ σχῆμα, συνοδευμένες ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες ἐπιγραφές: «Ὁ αὐτὸς μοναχὸς Μακάριος» καὶ «Ἡ αὐτὴ μοναχὴ Εὐγενία». Ὁ Μιχαὴλ Τορνίκης εἶχε στενὸ φιλικὸ δεσμὸ μὲ τὸν Θεόδωρον Μετοχίτην. Ὑστερ' ἀπὸ τὴν πώση τοῦ Ἀνδρονίκου Β' ἤρθε καὶ μόνασε μαζί του καὶ τελείωσε τὴ ζωὴ του στὴ Μονὴ τῆς Χώρας. Ὁ τάφος του περιβάλλεται ἀπὸ μιά θαυμάσια γλυπτὴ διακόσμηση, καὶ στὸ ἐπάνω μέρος ἔχει, ἄριστα διατηρημένο, τὸ περίφημο ἐπιτάφιο, πού προκαλεῖ τὰ σχόλια ὄσων τὸ ἀναφέρουν γιὰ τὴν ἀφορητὴ, ὅπως χαρακτηρίζεται, περιαιτολογία τοῦ νεκροῦ:

«Ὅσους ἂν ἀθροῖζοι τις ἐνθάδε κρότους νεκροὺς ὁ ταφεὶς ἐξελέγξει Τορνίκης, ὁ Τρισαριστεὺς ἢ Κοντοσταυλὸς μέγας, ὡσπερ μίμους, θέλτιστε, πιθήκους λέων. Ὅς, βασιλικῶν ἀποτεχθεὶς αἱμάτων, παρέσχεν αὐτοῖς προσφυῆ καὶ τὸν τρόπον. ποῖον γὰρ οὐκ ἦν ἀρετῆς εἶδος φέρων ὡς ὁ πρέπων ἕκαστον ἐζήτει χρόνος; βουλευφόρος δ' οὖν, καὶ πρὸ τῆς ἡλικίας καὶ δημαγωγός, καὶ κριτῆς ἦν ἀγχινοῦς. Καὶ πρὸς μὲν ἐχθροὺς τακτικὴν ἔπνει

φλόγα, κεραυνὸς ὦν ἄφυκτος αὐτοῖς ἀθροῖς, τῇ δὲ στρατιᾷ πατρικῶς ἐπεστάται, φρουρῶν τὰ κοινὰ, μὴ κλαπῆ τὸ συμφέρον.

Κήδους δὲ τυχῶν εὐγενεοῦς καὶ κοσμοῦ καὶ βασιλικὸν προσλαθῶν αὖθις γένος καὶ λαμπρὸν ὑπόδειγμα παρῆς τὸν βίον, κεῖται μοναστῆς εὐτελής ἐν ὀστέοις.

Ἦλιε καὶ γῆ καὶ τελευταῖοι κρότοι. Πενθεὶ δὲ μικροῦ πᾶν τὸ Ρωμαίων γένος, ὄσον περ αὐτὸν ἀγνοοῦν οὐ τυγχάνει.

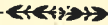
Ἄλλ' ὦ μόνε ζῶν καὶ μεριστῶν τὰς φύσεις,

εἶ που τι καὶ πέπραχεν αὐτῷ μὴ πρέπον
 λύσιν παρασχῶν τὴν Ἐδέμ κλῆρον δίδου».
 Οἱ νωπογραφίες τῆς Μονῆς τῆς Χώρας,
 πού εἶναι συγκεντρωμένες στὸ παρεκκλή-
 σιον, εἶναι ἀριστουργήματα τέχνης τόσο με-
 γάλα ὅσο καὶ τὰ ψηφιδωτά της. Τὸ παρεκ-
 κλήσι ἦταν νεκρικό καὶ ἡ τοιχογράφησή
 του ἔχει γίνεи με θέματα μεταθανάτια, σχε-
 τικά με τὴ μέλλουσα ζωὴ. Πρόκειται γιὰ
 ἕνα σύνολο καταπληκτικῆς ὁμορφιάς καὶ
 γοητείας. Ὅλα εἶναι ἐκφραστικότερα καὶ
 ζωντανά, καὶ ὅμως ἀπόλυτα βυζαντινά.
 Στὸν τροῦλο ἡ θρεφοκρατοῦσα Παναγία
 πλαισιωμένη ἀπὸ δώδεκα ἀγγέλους καὶ ἀ-
 πὸ τοὺς ὑμνογράφους Ἰωάννην Δαμασκη-
 νόν, Κοσμᾶν, Ἰωσήφ, Θεοφάνην στὰ τέσσε-
 ρα ἑνώτια. Ἡ ἐπιφάνεια ἀπὸ τὸν τροῦλο
 ὡς τὸ Ἅγιον Βῆμα καλύπτεται ἀπὸ τὴ με-
 γαλειώδη Δευτέρα Παρουσία μετὸ Χριστὸ
 ἐνθρονισμένο σ' ἕνα οὐράνιο τόξο, πλαισιω-
 μένον ἀπὸ τὴν Παναγία, τὸν Πρόδρομο, τοὺς
 Ἀποστόλους, τοὺς Ἀγγέλους. Στὴν κόγχη
 τοῦ Ἱεροῦ, ἀριστούργημα στ' ἀριστουρ-
 γήματα, δεσπόζει μέσα σ' ἕνα ἔντονο γαλά-
 ζιο θάθος, ἡ εἰς Ἄδου κάθοδος, ἡ Ἀνάστα-
 σις κατὰ τὸ βυζαντινὸ τύπο. Κατὰ τὴν ὁ-
 μόφωνη κρίση τῶν ξένων εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς
 μεγαλύτερες συνθέσεις στὸν κόσμον, ἀπὸ τὶς
 ἐλάχιστες, πού συναρπάζουν μετὴν πρώτην
 ἐνατένιση. «Ἡ ζωτικὴ πνοὴ (τοῦ Χριστοῦ)»,

γράφει ὁ Ἄγγελος Προκοπίου, «ἐκηδενί-
 ζει τὶς ἀντιστάσεις τῆς ὕλης καὶ μεταδίδει
 τὸ πρῶτο ρίγος τῆς ἀναστάσιμης ἀφυπνίσε-
 ως στὰ δυσκίνητα σώματα. Ὁ θάνατος συν-
 τρίζεται μετὶ τὶς πύλες του καὶ τὶς ἀδράνειές
 του. Ἡ παρόρμησις γιὰ νέα ζωὴ σαλεύει
 στὶς σκιές καὶ τὶς κάνει νὰ τρέμουν, ὅπως
 τὸ ἐγερτήριο σάλπισμα τὶς ὑπναλέες αἰσθή-
 σεις». Ἡ Ἀνάστασις τῆς Μονῆς τῆς Χώρας
 εἶναι τὸ ὑψηλότερο ἴσως δημιούργημα τῆς
 βυζαντινῆς τέχνης καὶ ἕνα ἀπὸ τὰ ὑψηλό-
 τερα τῆς παγκόσμιας τέχνης. Καὶ τὸ ἔργο
 αὐτὸ γεννήθηκε τὴν ἐποχὴ τῆ λεγόμενῆ τῆς
 «παρακμῆς», ὅταν ἡ κρατικὴ ὑπόστασις τοῦ
 Βυζαντίου ἀφανιζόταν, τὴν ἴδια ἐποχὴ, πού
 καὶ ἡ καλλιέργεια τῶν γραμμάτων ἔπαιρνε
 μιὰ καινούργια λάμψη καταυγαστικῆ.

Ἐνας Ἀμερικανὸς δημοσιογράφος εἶπε,
 πῶς ὁ ἀριστοτέχνης δημιουργὸς τῶν καλλι-
 τεχνημάτων τῆς Μονῆς τῆς Χώρας θὰ μπο-
 ροῦσε νὰ καταταχθεῖ ἀνάμεσα στοὺς μεγα-
 λύτερους καλλιτέχνες ὄλων τῶν αἰώνων,
 ἀλλὰ ἔμεινε χαμένος γιὰ τὴν Ἱστορία καὶ
 ἄγνωστος. Θὰ μπορούσε κανεὶς ν' ἀπαντή-
 σει, πῶς ὁ μέγας δημιουργὸς δὲν εἶναι
 ἄγνωστος. Εἶναι, καὶ στὴν περίπτωσι αὐ-
 τῆ, τὸ ἀθάνατο ἑλληνικὸ πνεῦμα, πού γε-
 μίζει ἀληθινὰ μετὴ τὴ λάμψη του ὅλους τοὺς
 αἰῶνες.

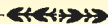
ΠΕΡ. ΕΜ ΚΟΜΝΗΝΟΣ

ΑΝΟΔΙΚΟ

*Τὸ φῶς τοῦ φεγγαριοῦ
 στὸ δωρικὸ περίγραμμα τοῦ κορμιοῦ σου,
 πάνω στὰ ξερὰ φύλλα τοῦ δάσους,
 δίπλα στὰ νυσταγμένα τριζόνια.
 Σὰν σὲ θάλασσα γλύστρησα
 στὸ φεγγαρίσιον ἴσκιό σου
 ξαποστάζοντας γιὰ λίγο
 στὸ λιμάνι τῆς καρδιάς σου.
 Κ' ὕστερα τόλμησα ν' ἀνταμώσω
 τὴν τρικυμία στὰ χεῖλή σου*

ΒΙΚΤΩΡΙΑ Π. ΠΑΠΑΔΑΤΟΥ

ΚΟΥΡΝΙΑΧΤΟΣ ΚΑΙ ΤΡΟΜΟΣ*

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΠΟ ΤΑ ΙΣΠΑΝΙΚΑ Γ. Δ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗ

21

Είχαν περάσει δυό μέρες απότου ξεκίνησε ο Φαουστίνο για τὸ Ματαρά και τέσσερις ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Χοσέ. Ὁ Οὐνσαγκα, μ' ἓνα στρατιώτη πού τὸν φύλαγε, πῆγε κι' αὐτὸς ἀργότερα νὰ ζητήσει τὴν ἄδεια γιὰ τὴ μεταφορά. Κανένας δὲν μποροῦσε νὰ ξέρει τί θ' ἀποφάσιζε ὁ Ἰμπάρρα. Κατάμηση, και πάλι, μὲ τὸν νεκρὸ της. Ἡ ἀηδιαστικὴ βόχα εἶχε ποτίσει τὸ δέριμα και τὰ πλεμόνια της, τὴν ἐπνιγε. Κάθε τόσο ἔτρεχε στὸ λόγγο ν' ἀεριστεῖ, νὰ ὀσμισεῖ τοὺς βᾶτους, τ' ἀγριόχορτα, τὸ ἀπήγατο. Ἐριχνε χλωρὰ κλώνια και μυρωδάτα φύλλα στὴ φωτιά, μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ μετριάσει τὴ δυσσομία. Ἐπῆρχε και ὁ φόβος νὰ τραθῆξει τ' ἀγρίμια τοῦ δάσους. Γιὰ τὸν ἴδιο φόβο δὲν τολμοῦσε νὰ ξεμακραίνει περισσότερο ἀπὸ λίγα βήματα. Ἐρθε μιὰ στιγμὴ πού λύγισε και πάλι. Ἐκανε τὸ σταυρὸ της και κάθισε δίπλα στὴ φωτιά και τὸ λείψανο.

Ὅταν ἄκουσε φωνές και τρίξιμο τροχῶν, δὲ σάλεψε ἀπὸ τὴ θέση της. Εὐχῆθηκε μονάχα νὰ γινόταν τὸ θαῦμα και νᾶναι τὰ πρόσωπα πού περίμενε. Ἄν ἦταν ἰνδιάνοι, θὰ τὴν ἔπαιρναν ὅπως ἓνα λάφυρο ἄψυχο, δὲ θὰ πρόβαλε καμιάν ἀντίσταση.

Ἐχώρισε τὴ φωνὴ πού τὴν εἶχε ξυπνήσει ἀπὸ τὴ λιθοθυμιά της στὸ δάσος. Ἐστερα εἶδε νὰ προβάλλουν δυὸ ἄλογα, ἓνα κάρρο, ὁ Οὐνσαγκα, και πίσω του ὁ λοχίας Καρρένιο, χωρὶς τὴν κιθάρα του. Στὸ πρόσωπο τοῦ δικαστῆ φαινόταν ζωγραφισμένη, μαζί μὲ τὸ ἀποκάμωμα και ἡ ἀπελπισία. Στάθηκαν μπροστά της βουβοί, σὺν νὰ ρω-

τιόνταν ποιὸν θὰ ἤθελε ν' ἀκούσει πρῶτο.

— Κυρά μου, τριγύρισα εἴκοσι λεῦγες, ὅσο νὰ θρῶ αὐτὰ τὰ καματερά — εἶπε ὁ Φαουστίνο.

— Ὁ ἀρχηγός μου Φιέρρο σοῦ ἐπιτρέπει νὰ κουβαλήσεις τὸν μακαρίτη μονάχα ὡς τ' ὄχυρό μας — πρόσθεσε ὁ Καρρένιο.

— Θᾶπρεπε νὰ ξεκινήσουμε τὰ ξημερώματα, δὲν εἶν' ἔτσι; — ρώτησε ὁ δικαστῆς μὲ τρεμάμενη φωνή.

— Τοῦ λόγου σου θὰ μείνεις ἐδῶ — τὸν ἔκοψε ὁ λοχίας —. Ἐμεῖς οἱ ἄλλοι, θὰ ξεκινήσουμε βταν τὸ ἀποφασίσει ἡ Κυρία.

Κοίταξε τὸν Φαουστίνο. Ἄν και πιδὸ μικρὴ ἀπ' ὄλους, εἶχε γίνει αὐτὴ ὁ ἄξονας ἐνὸς κόσμου, πού τὸν ἐξουσίαζαν οἱ ἄντρες. Ἐπρεπε νὰ ξεκινήσουν ἀμέσως, νὰ μεταφέρουν τὸν Χοσέ πρὶν νὰ εἶναι πολὺ ἀργά. Ἡ θύμηση τῆς ἀγωνίας πού ἔζησε τόσους μῆνες, τῆς ἔδινε δύναμη και ἀπόφαση. Κοίταξε τὸ κάρρο, τὰ ζῶα, τὸ λοχία Καρρένιο, τὰ δέντρα, πού εἶχαν γίνει τόσων μερῶν ἡ πικρὴ φυλακὴ της. Ἐστερα εἶδε μὲ τὸ νοῦ της τὸ λείψανο πάνω στὸ κάρρο, νὰ τραβᾷ μῦγες και μπουμπουρες, κι' αὐτὴ καθισμένη δίπλα του.

— Λοχία Καρρένιο, ἂν ἦταν δυνατὸ ἀμέσως τώρα.

Οἱ ἄντρες κοιτάχτηκαν. Κατάλαβαν πῶς ἦταν δικὴ τους δουλειὰ νὰ φορτώσουν τὸ πτώμα. Ὁ Καρρένιο και ὁ Φαουστίνο προχώρησαν.

Γύρισε τὴ ματιὰ της ἓνα γύρω, νὰ ξαναδεῖ ἄλλη μιὰ φορὰ τὸ φυσικὸ κάδρο, πού μέσα του ἔζησε τίς τελευταῖες μέρες τῆς ἀγάπης της. Δὲ θέλησε νὰ πάρει τίποτα, θὰ ἔπαιρνε μόνο αὐτὸ πού ἦταν ἀληθινὰ δικό της, αὐτὸ πού τὴν ἔφερε ὡς τὴ ζούγκλα τοῦ

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ τεῦχος 1134.

Μπράτσο, αυτό που ἀπόμεινε ἀπὸ τὸν ἄντρα της — Θεέ μου! — καὶ τὴν ψυχὴ του. Προχώρησε κι αὐτὴ σιγὰ κατὰ τὸ κάρρο. Ἄκουσε τίς φωνές τῶν ἀντρῶν, κάτι πού ἦταν μαζί ἀποστροφὴ καὶ τελετουργία. Ὁ Καρρένιο ἤρθε κοντὰ της καὶ τὴν κοίταξε μὲ τὰ μαῦρα του μάτια. Εἶχαν κάτι ἀπὸ τὴ μουσικὴ τῆς κιθάρας του, θλιθερὴ καὶ τελετουργικὴ, ὅπως ἐκείνη τὴ μέρα στὸ βουλό, στὸ Μάτι τοῦ Νεροῦ. Ἐνιωθε πὼς τὴν ἔβλεπε μαζί του ἓνα πράγμα κοινό: Ἡ γῆ τοῦ Σαντιάγο, πού ἦταν ἡ γῆ της, ἡ γῆ του.

— Κυρία, δὲν ξέρω πὼς νὰ σοῦ τὸ πῶ, ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ μεταφέρουμε τὸ λείψανο τοῦ ἀντρός σου ὡς τὸ στρατόπεδο... Ἐχει γίνεи κομιμία, καὶ οἱ σάρκες του ξεκολλοῦν καὶ πέφτουν...

Τὸ εἶχε μαντέψει καὶ τὸ περίμενε. Κανεὶς δὲ γνώριζε τὸ σῶμα τοῦ Χοσέ καλύτερ' ἀπὸ τὴν ἴδια. Εἶδε τὸν Φαουστίνο νὰ τὴν κοιτάζει. Καὶ πίσω του τὸν Οὐνσαγκα. Τὸ πρόσωπό του ἦταν διαφορετικό: Τοῦ τρομαγμένου ἀνθρώπου, τοῦ κατάδικου, πού σκέφτεται τὴ μοίρα του. Κοιτάζοντας τὸ λοχία, σίμωσε στὸ δικαστή.

— Ἀποφασίζω — τί ὥραϊα καὶ ἀλαζονικὴ, ἀλήθεια, ἔκφραση, ὅταν μάλιστα μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ μὲ τρόπο κατηγορηματικὸ καὶ ὀριστικὸ — ἀποφασίζω νὰ ταφεῖ ἐδῶ. Σὲ παρακαλῶ, Κύριε Οὐνσαγκα, νὰ δάλεις ἓνα σημάδι... — Πόσο παράλογο ἦταν νὰ παρακαλεῖ μὴ ματιὰ πού, τρομαγμένη ἀπὸ τὴ φρίκη τῆς ἐγκατάλειψης καὶ τῆς μοναξιάς, ἦταν κι' αὐτὴ ἓνα παρακάλιο. — Σὲ παρακαλῶ νὰ δάλεις ἓνα σταυρό, γιὰ νὰ μπορέσω, τότε πού θὰ ξανάρθω, νὰ βρῶ τὰ λείψανά του καὶ νὰ τὰ μεταφέρω σὲ χῶμα λιγότερο ἀφιλόξενο.

— Ἔτσι καὶ θὰ γίνεи, Κυρία — εἶπε ὁ Καρρένιο, καθὼς ἐκείνη κοίταζε τὰ γεμάτα ἰκεσία μάτια τοῦ δικαστή. Ὑπάρχουν στιγμές, κι αὐτὸ τῆς φάνηκε ὀλωσδιόλου νόθο καὶ ἀπαράδεκτο, πού ἄντρες καὶ γυναῖκες ἀπιστοῦν στὴν ἀληθινὴ τους φύση.

Ὁ Φαουστίνο ἔβγαλε τὸ φτυάρι καὶ τὴν τσάπα, πού δὲ λείπουν ἀπὸ κανένα κάρρο τῆς περιοχῆς, κι' ἄρχισε ν' ἀνοίγει τὸ λάκκο δίπλα στὸν μακαρίτη.

— Φτάνει! — τοῦ φώναξε ὁ λοχίας, ὅταν τοῦ φάνηκε ἀρκετὰ βαθύς.

Ὁ Οὐνσαγκα καὶ ὁ Φαουστίνο σήκωσαν τὸ πτώμα. Τὸ κῆμα τῆς δόχας τοὺς ἐπνίξε. Στάθηκαν μὴ στιγμὴ, σὰν νὰ περίμεναν ἓνα γνέψιμο. Τὸ ἔδωσε ὁ Καρρένιο, μὲ ἀέρα στρατηγού. Χώματα καὶ ρίζες ἄρχισαν νὰ πέφτουν καὶ νὰ τὸν σκεπάζουν. Μπρὸς ἀπὸ τὰ θολὰ τῆς μάτια πέρασε μὴ φευγαλέα εἰκόνα τοῦ ἀντρός της, ξαπλωμένου στὸ συζυγικὸ κρεβάτι. Μόλις κρατήθηκε νὰ μὴ φωνάξει, νὰ προσέξουν, μὴν τύχει καὶ τὸν ζυπνήσουν. Τρόμαξε ἀνακαλύπτοντας τὴν ἀπλή ἀλήθεια, ὅτι καὶ ἡ πιὸ μεγάλη ἀγάπη μπορεῖ νὰ χωρέσει σ' ἓνα λάκκο. Ὁ Οὐνσαγκα δὲν κατάφερε νὰ κρατήσῃ τὰ δάκρυά του. Ἐκλαίει γιὰ τὸν ἑαυτό του. Γιὰ μὴ κοντινὴ μέρα. Μπορεῖ καὶ γιὰ τὸ γιό του, τὸν Μαριάνο.

22

Κελαδοῦσε ἡ γαλιάντρα. Σὲ λίγο οἱ ἄντρες θὰ ζυπνοῦσαν, θάπαιρναν τὸ πρωῒνό τους, ἔτοιμοι νὰ ξεκινήσουν. Γονατιστὴ μπροστὰ στὸ μικρὸ ἀνάχωμα μὲ τὰ κλώνια, τὰ λίγ' ἀγριολούλουδα, τὸ σταυρό. Εἶχε δέσει μὲ τὰ χέρια της τὰ δυὸ ξύλα, ἔτσι ἐλευθέρωνε τὸ δικαστὴ ἀπὸ αὐτὴν τὴ φροντίδα. Δὲ θυμόταν πόσο εἶχε κοιμηθεῖ ἂν λεγόταν ὕπνος τὸ ξάπλωμα στὴ νευρικὴ, ἄδεια κι' ἀποχαυνωτικὴ κατάσταση πού βρισκόταν. Εἶχε στιγμὲς πού πίστευε πὼς θὰ σωριαζόταν ἀπὸ τὸ ἀποκάμωμα. Καὶ φοβόταν. Ἄρχισε νὰ φοβᾶται καθεὶ, πού θὰ μπορούσε νὰ τὴν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὸν νεὸ πόλο τῆς ζωῆς της, τὰ κοριτσάκια της.

Ἐνας ἓνας καὶ σιωπηλοί, σηκώνονταν οἱ ἄντρες. Ἀγουροζυπνημένοι, ἐξέδον ἀπὸ τὸν Οὐνσαγκα. Ὁ Φαουστίνο ἔζεφε τὰ ζῶα στὸ κάρρο, ὁ Καρρένιο σέλλωσε προσεχτικὰ τὸ ἄλογό του. Ἄκουσε βήματα πίσω της. Ἡ ἔξερε τίνος περπατησιὰ ἦταν, μάντευε καὶ τί θὰ τῆς ἔλεγε. Εἶχαν τραθήξει μαζί πάρα πολλά, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ θλαστήσῃ ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς μὴ φίλια. Ἐπειτα, ἐκείνος τὴ χρειάζεταν κατὰ ἓνα τρόπο, πού μὴ γυναίκα δὲν μπορεῖ νὰ παραδεχτεῖ παρὰ μονάχα γιὰ τὸν ἄντρα της ἢ γιὰ τὸ παιδί της.

— Τί θ' ἀπογίνω τώρα ἐγώ; Θὰ πεθάνω ἐδῶ, κατὰμονος καὶ χωρὶς βοήθεια, τὸν χειρότερο θάνατο, ἀκόρια καὶ γιὰ τὰ κτήνη — ἡ φωνὴ τοῦ δικαστῆ Οὐνσαγκα εἶχε γί-

νει άγνωρίστη από τὸ κλάμα —. Στὸ καλό, Κυρία, στήριγμα καὶ παρηγοριά μας..

Τοῦ ἔσφιξε τὸ χέρι, ἀμίλητη καὶ χωρὶς ἀποστροφή, ἤξερε πῶς ἦταν γιὰ τελευταία φορά. "Όλα εἶχαν εἰπωθεῖ. Θὰ τέλειωγε τὶς μέρες τοῦ σάν σκύλος' μονάχα πού οἱ σκύλοι, ὅταν φτάσει ἡ ὥρα τους, ἀποζητοῦν τὴ μοναξιά, ἔχουν περισσότερη ἀξιοπρέπεια.

Στὸ δρόμο γιὰ τὸ Ματαρὰ καὶ τὸν Φιέρρο ζήτησε νὰ σταματήσουν στὸ ξωκλήσι τῆς Μεγαλόχαρης, ἦταν σχεδὸν ἓνα τάμα.

— Σοῦ ζητῶ, λοχία, νὰ πεῖς στὸν ἀρχηγό σου πῶς στάθηκα ἐδῶ, νὰ προσευχηθῶ στὴν Πολυεύσπλαχνη γιὰ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀντρῶς μου. Πρῶτα, οἱ πνευματικὲς μου ὑποχρεώσεις, ὕστερα θὰ περάσω κι' ἀπ' αὐτόν.

Στὸ γραφεῖο τοῦ Φιέρρο τῆς δώσανε νὰ ὑπογράψει κάτι χαρτιά, τὴν ἔκθεση πού εἶχε γράψει γιὰ τὸ φυσικὸ θάνατο τοῦ κατὰδικου Χοσέ Λιμπαρόνα, στὶς 11 Φεβρουαρίου 1842, ὁ λοχίας Καρρένιο. Πλάι στὴν ὑπογραφή του εἶχε ὑπογράψει καὶ ὁ δικαστῆς Οὐσσαγκα. Στάθηκε πιδ προσεχτικὰ στὴν ἡμερομηνία. Ξανάδρισκε τὴν αἴσθησή του χρόνου.

— Καὶ τώρα τελείωσα;

ἘΦιέρρο τὴν κοίταξε διστακτικὸς, ὕστερα μὲ φωνὴ κρύα καὶ συμβατικὴ τῆς ἀπάντησε.

— Ὅχι, Κυρία. Ἐπειδὴ πρόκειται γιὰ περιουσία τῆς Ἐπαρχίας, εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ σοῦ ζητήσω τὶς περδοῦκλες πού φοροῦσε ὁ ἀντρας σου.

"Όσο αἶμα τῆς ἀπόμεινε, ἀνέδθηκε στὸ κεφάλι τῆς. Ἡ ψυχὴ του πρέπει νὰταν μαύρη σάν τοῦ μπόγια.

— Ἄν τόσο πολὺ σ' ἐνδιαφέρουν, στείλε τοὺς στρατιῶτες σου νὰ τὶς γυρέσουν στὴ ζούγκλα!

Βγῆκε, χωρὶς νὰ τὸν ἀποχαιρετήσῃ. Στὸ κάρρο τὴν περιέμενε ὁ λοχίας Καρρένιο, καὶ τὴ βοήθησε ν' ἀνεβῆ, μ' εὐγένεια καὶ τρόπους τέτοιους, πού δὲν τὸν εἶχε πιστέψει ποτὲ ἱκανό.

— Κυρία μου, ἓνα μονάχα μπορῶ νὰ σοῦ εὐχηθῶ: νὰ ρθεῖ γρήγορα ἡ μέρα, πού εἰς αὐτὰ θὰ σῆστοῦν ἀπ' τὴν ψυχὴ σου.

— Αὐτὸ θὰ σῆμαινε νὰ ξεχάσω τὸν ἀντρα μου καὶ τὰ κοριτσάκια μου, πού εἶναι καὶ δικὰ του. Ἄντιο σου, λοχία Καρρένιο.—

Κρατήθηκε, γιὰ νὰ μὴν τοῦ δώσει τὸ χέρι. Εἶχαν γνωριστεῖ, χωρὶς κανέναν νὰ τοὺς παρουσιάσει. Ἡ ἐξορία ὅμως τέλειωσε, τώρα γυρνοῦσε στὸν κόσμο τῆς καὶ στὴν πολιτεία. Ἦταν πολὺ νέα, ὅμως ἦταν χήρα. Ἡ ζωὴ τῆς θὰ περνοῦσε μέσα στὰ κρέπια, κι' ἀφοσιωμένη στὰ κορίτσια τῆς. Ἡ ζωὴ τοῦ κορμιοῦ καὶ τῆς καρδιάς τῆς εἶχε σφραγιστεῖ μὲ τὸ θάνατο τοῦ Χοσέ.

Σ' αὐτὸ τὸ μεταξὺ ὁ Φαουστίνο πρόλαβε ν' ἀγοράσει τροφή καὶ σκεπάσματα γιὰ τὸ ταξίδι. Μονάχα ὅταν χάθηκαν καὶ τὰ τελευταία σπιτάκια τοῦ Ματαρὰ, γύρισε τὸ κεφάλι κι' ἀγνάντεψε, πέρ' ἀπὸ τὴ σκόνη πού σήκωνε τὸ κάρρο τους.

Ἦταν βαρὺ τὸ κάρρο, γέρικα τ' ἄλογα, καὶ μὲ τὰ συναπαντήματα πού εἶχαν μὲ στρατιῶτες καὶ ὑποζύγια, πέρασαν τέσσερα μερόνυχτα γιὰ ν' ἀντικρύσουν τοὺς τροῦλους τοῦ Σαντιάγο. Ἡ ἀναστάτωση μέσα τῆς ἦταν τόση, πού δὲν κατάφερε νὰ κλείσει μάτι, ὅταν σταματοῦσαν νὰ ξεκουραστοῦν ἀγωγιάτης καὶ ζωντανά. Τὰ δειλινὰ καὶ τὰ ξημερώματα εἶδε τὸν Φαουστίνο τὰ γέρνει τὸ κεφάλι. Εἶχε τὴν ἀντοχὴ τοῦ κερπράτσο. "Ἐπρεπε νὰ τὴν ἔχουν καὶ οἱ δύο. Ταξίδεψαν αἰωπηλοῖ. Ἐξὸν ἀπὸ τὶς εὐχαριστίες τῆς, πού ἐκεῖνος δὲν ἔδειχνε προθυμία νὰ τὶς ἀκούει, καὶ τὰ ὅσα ὑπόφερε στὸ Μπράτσο καὶ ἤθελε νὰ τὰ ξεχάσει, δὲν εἶχαν πολλὰ πράγματα νὰ ποῦνε.

— Καὶ τώρα, στὸ τελευταῖο τετράγωνο μετὰ τὴν πλατεία — τοῦ ξαναθύμισε γιὰ τελευταία φορά. Ξεχώριζε κιόλας τὸ λιανικό, μὲ τοὺς στύλους ἀπὸ σκαλισμένο μαόνι καὶ τὴ σκεπὴ μὲ τὰ κόκκινα κεραμίδια, πού κάτω τῆς μεγάλωναν οἱ κοπελίτσες τῆς. Δὲν πίστευε στὰ μάτια τῆς. Φοδὸταν πῶς ζοῦσε καὶ πάλι μιὰ παραίσθηση, σάν ἐκεῖνες πού τόσες φορές τὴ βασάνισαν στὴ ζούγκλα, ὅταν δοκίμαζε ν' ἀναστήσει τὶς εἰκόνες τοῦ δρόμου, τοῦ πατρικοῦ σπιτιοῦ μὲ τὶς τρεῖς αὐλές, τὴ θρύση καὶ τὴ δεξαμενὴ, τὴ ροδωνιά πού φύτεψε ὁ πατέρας τῆς, καὶ τὸ μποστάνι. "Όσο πιδ πολὺ σίμωναν τόσο πιδ ἄργὸ γινότανε τὸ κάρρο. Ἄν δὲν τῆς ἔλειπε ἡ δύναμη, θὰ πηδοῦσε ἀπὸ τὸ τριζάτο σαράβαλο καὶ θάτρεχε τὰ τελευταία θήματα, ὡς τὴν ἄβαφη, ἀπὸ ἄσπρο κερπράτσο, ἀμαξόπορτα.

Τῆς ἀνοιξε ἡ ἀδελφὴ τῆς Εὐλόγια. Σα-

στισιμένη, έτρεχε στο διάδρομο και φώναζε, με φωνή γεμάτη χαρά μα πού πρόδινε και λύπη: — Γύρισε ή Αύγουστίνα! Ο Λιμπάρωνα μάς άφησε χρόνους!

Τά λόγια της, αν και της έφτασαν μισοσθησιμένα, θεβαίωναν αυτό που όλοι πίστευαν, ότι ποτέ δέν θα έγκατέλειπε τον άντρα της, όσο ζούσε. Όμως ή σκέψη της τώρα θρισκόταν άλλου, κ' έγινε κραυγή χαρής όταν έτρεξε να τις άγκαλιάσει:

— Παιδάκια μου, κορούλες μου!

Η μητέρα της, οι άδελφές της Ίσαμπελ, Μόνικα, Εθλόχια, ή Λουμπίνα, έτρεξαν με την Έλιζα και τη Λουσίνδα. Τis σήκωσαν και τις βάλανε στην άγκαλιά της. Την άγκάλιαζαν και τη φιλούσαν, όμως εκείνη θαύμαζε και δέν πίστευε πόσο τά κοριτσάκια της είχαν μεγαλώσει, και πόσο πολύ μοιάζανε με τον πατέρα τους. Ξανάθρισκε σ' αυτές τά χαρακτηριστικά, που τό χώμα είχε σκεπάσει, και πού της έλειψε τό θάρρος να δει για τελευταία φορά. Δέν την άφησε ή Κλεμήρα ν' αντικρύσει τά μερμηγκοφαγωμένα του μάτια.

Στις ευτυχησιμένες, κλαψιάρικες και άτακτες φωνές των γυναικών, ήρθε να βάλει τάξη, με τον ήρεμο τόνο της, ή φωνή του οικογενειακού γιατρού Μόνχε, που είχε περάσει εκείνο τό απόγευμα να δει τη μητέρα της.

— Πρέπει άμέσως να πλαγιάσει.

Ήταν ή φωνή πού, σε στιγμές άρρώστιας και άνησυχίας, ξανάβαζε στον ίδιο δρόμο υπερβολές και άταξίες.

Την άνεδάσανε στο δωμάτιο πού μεγάλωσε και πού την είδε να γίνεται κόρη της παντρειάς. Ήστρωσαν τό κρεβάτι με λιγά σεντόνια, είχε ξεχάσει τί θα πεί άληθινή

πάστρα. Τη βοήθησαν να ξεντυθει, πέταξαν δηλαδή από πάνω της τά κουρέλια πού φορούσε. Στα μάτια της μητέρας της, στην πονεμένη μα και γεμάτη άγάπη ματιά της, ανακάλυψε πόσο τό σώμα της ήταν άδυνατισμένο, σκεδρωμένο και θρώμικο. Φροντίζοντας άρρώστιες και πληγές των άλλων, είχε παραμελήσει σε άνεπίτρεπτο βαθμό τον έαυτό της. Τά μπαλωμένα παπούτσια δέν τάβγαλε από τά πόδια της από την ήμέρα πού λούστηκε στα νερά της βροχής, μέσα στο δάσος.

Τό σπίτι γέμισε από ανθρώπους πού έμπαιναν κ' έβγαίναν. Ο γιατρός έτοίμασε, στην οικογενειακή μπανιέρα, ένα τονωτικό λουτρό. Μητέρα και άδελφές τη λούσανε. Ξαναγινόταν παιδί. Άφου και την βοήθησαν να μπει στο κρεβάτι.

— Προς θεού! Μήν ξεχάστε τον Φαουστίνο!

— Ήσυχασε, τον φροντίζουμε — της άπάντησε ή μητέρα της.

Ζήτησε να ξαναδει τά παιδάκια της, να σθήσει τον κόσμο του φόβου και της ευθύνης, πού τη βασάνισε τόσον καιρό. Στο μαλακό κρεβάτι και στο πατρικό σπίτι, τό σώμα της ξανάθρισκε τά δικαιώματά του, και τό πνεύμα της θα έπαυε πιά ν' άμύνεται και να επιβάλλεται. Κανέναν πιά δέν κρεμόταν άπ' αυτήν, κ' ήταν αυτή τώρα τό αντικείμενο της φροντίδας και της άγάπης των άλλων.

Έκλεισαν τά παντζούρια, και οι φωνές σιγά σιγά σήπασαν. Άποτραβήχτηκαν στη δεύτερη αλλη. Όμως την πόρτα την είχαν άφήσει μισανοιγμένη. Χαμογέλασε. Οι άδελφές την θα έκαναν θάρδια.

(Συνεχίζεται)

Τόδεκα γενθίμερο

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΚΑΙ ΤΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Οί νέοι 'Ακαδημαϊκοί

Γεώργιος Μιχαηλίδης Νουάρος

Ἡ ἐκλογή τοῦ Γεωργίου Μιχαηλίδη Νουάρου ὡς τακτικοῦ μέλους τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν στήν ἔδρα τοῦ Ἰδιωτικοῦ Δικαίου μού ἔδωσε μεγάλη χαρά γιατί ὄχι μόνον ὑπάρχει φιλικός σύνδεσμος ἀπό νεανικῆς ἡλικίας, ἀλλά γιατί εἶναι μία ἐκλογή, καθὼς καὶ ἡ ἐκλογή τοῦ καθηγητῆ Παναγιώτου Ζέπου, πού τιμᾷ ὄχι μόνον τοὺς ἐκλεγέντες ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐκλέξαντες.

Τὸ ἔργον τοῦ Γ. Μιχαηλίδη Νουάρου εἶναι δύσκολο νὰ ἐκτεθῆ στὸ σύντομο τοῦτο σημεῖωμα.

Γυῖος τοῦ Μιχαὴλ Μιχαηλίδη Νουάρου, καθηγητῆ καὶ Γυμνασιάρχου, συγγραφέως πολλῶν λαογραφικῶν καὶ γλωσσικῶν ἔργων, καταγόμενος ἐκ Κερπάρου γεννήθηκε στήν Κωνσταντινούπολι τὸ 1909. Τὸ 1925 ἔλαβε τὸ ἀπολυτήριον Γυμνασίου ἀπὸ τὸ Κλασσικὸν τοῦ Βαρβακείου καὶ τὸ 1930 τὸ δίπλωμα τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Τὸ 1932 ἀναγορεύθηκε διδάκτωρ στῆ Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, μετ' ἡν ἀνέκδοτο, δυστυχῶς, διατριβὴ «Περὶ τῶν δικαιωμάτων τῶν συγγραφέων ἐκ τῶν ἔργων των» (σελ. 258).

Τις μελέτας ἐπὶ τοῦ δικαίου τῆς πνευματικῆς ἰδιοκτησίας συνέχισε στὸ Παρίσι ὅπου εὗρισκετο ἀπὸ τοῦ 1932 γιὰ εὐρύτερες σπουδᾶς. Μετέχει εἰς τὸν διαγωνισμό Rossi καὶ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1934 βραβεύεται ὑπὸ τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων μετ' ἡν ἐργασίαν «Le droit moral de l'auteur. Etude de droit français, de droit international. Πρόλογος τοῦ καθηγητοῦ J. Escara. Παρίσι 1935, σελ. 369. Τὸ ἔργον προκάλεσε ζωηροτάτην ἐντύπωσιν. Νομικαὶ φυσιογνωμαὶ διεθνῶς ἀναγνωρισμένοι, αἱ μᾶλλον ἀρμόδιαι ἐπὶ τοῦ θέματος, οἱ καθηγηταὶ Otto de Boor, εἰς τὸ Zeitschrift fur auslandisches und internationales privatrecht, τόμος 9, σελ. 807-813, Jean Escara εἰς τὸν πρόλογόν του εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου, οἱ κ.κ. Dr/Willy Hoffmann εἰς τὸ Archiv fur Urheber-Film und Teater recht, τόμ. 8, τεύχ. 5, Dr. Julius Kopsch εἰς τὸ Gewerblicher Rechtsschutz, 1936, σελ. 66-68 καὶ εἰς Festschrift τῆς Akademie fur deutsches recht ὑπὸ τὸν τίτλον «Das recht des schöpferischen Menschen, 1936, σελ. 269 καὶ ἐπ., Dr. E. Erlanger εἰς τὸ Gerstiges Engentum, τόμ. 1, σελ. 229, καὶ ἐπ. Ἡ ἐπιθεώρησις τοῦ γραφείου τῆς Ἐνώσεως πρὸς προστασίαν τῆς πνευματικῆς ἰδιοκτησίας, ἐπίσημον ὄργανον

τῆς ἐνώσεως ταύτης ὑπὸ τὸν τίτλον Droit d'auteur, 1936, σελ. 24. Τὸ περιοδικὸν «Il diritto di autore (vob VII/1936 No 2). Ὁ Στέφανος Λαδᾶς εἰς τὴν Columbia law review, 1937, σελ. 179, P. Olagnier εἰς τὴν Revue critique de legislation et de juristrudeme τόμ. 75 σελ. 478. Revue trimestrielle de droit civil, 1935, σελ. 608. A. Elster εἰς τὴν Zeitschrift fur internationale privatrecht, 1937, σελ. 528 καὶ ἐπ. Π. I. Ζέπος εἰς τὸ Ἀρχ. Ἰδ. Δικαίου, τόμ. Β. 1935, σελ. 659. Γεώργ. Μάυρος «Θέμις» ΜΣΤ/46/1935, σελ. 820, Ν.Π. Θηβαῖος EEN 1936, σελ. 688.

Αἱ κριτικαὶ αὐταὶ δὲν φείδονται ἐπαίνων, τονίζονται ἡ διαφεύγουσα πάσης κριτικῆς συγκέντρωσις καὶ ταξινόμησις τῆς ὕλης, ἡ πλουσία ἐκθεσις προκαλοῦσα νέα ἐρεθίσματα καὶ προτάσεις ἀξίας πάσης προσοχῆς (Escara), ἡ ἀνεπτυγμένη ἱκανότης τοῦ γνησίου νομικοῦ εἰς τὸ νὰ διακρίνη τὰ νομικὰ προβλήματα μέχρι τῆς τελευταίας λεπτομερείας καὶ νὰ μὴ τὰ βλέπη μονομερῶς. Διαθέτει δὲ ὕγιες περὶ δικαίου ἀίσθησι καὶ ἰσχυρὰν θέλησιν πρὸς ἐπιεικῆ κρίσιν (De Boor). Ὁ συγγραφεὺς ἀπογοῶρξαι σαφῶς τὸ προσωπικὸν δικαίωμα τοῦ δημιουργοῦ (ἠθικὸν δικαίωμα) ἀπὸ τοῦ περιουσιακοῦ τοιοῦτο δεχόμενος ὅτι μετ' ἡν διάκρισιν ταύτην εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῶν πολλὰ δυσσερῆ νομικὰ προβλήματα, ὅπως τῆς παραχωρήσεως τῆς ἐκμεταλλεύσεως τοῦ ἔργου εἰς τρίτον κλπ. (Π. I. Ζέπος). Ἐχάραξεν ὁ Γ. Μιχαηλίδης Νουάρος νέους δρόμους εἰς τὴν μελέτην τῆς πνευματικῆς ἰδιοκτησίας καθόλου καὶ τὸ ἔργον κατέστη κλασσικὸν ὡς κατ' ἐπανάληψιν ἔχω τονίσει. Δὲν ὑπάρχει διεθνῶς σοβαρὰ μελέτη ἐπὶ τοῦ θέματος ἡ ὁποία νὰ μὴ ἀναφέρει τὸ ἔργον.

Τὰς μελέτας ἐπὶ τοῦ θέματος συνέχισεν ὁ κ. Μιχαηλίδης καὶ μᾶς ἔχει δώσει ὑπέροχα δείγματα τῆς βαθυτάτης γνώσεως τοῦτου. Θὰ ἀναφέρω τινάς: Ἡθικὸν δικαίωμα ἐπὶ συλλογικοῦ ἔργου (σχόλιον Πρωτ. Ἀθηνῶν 1344/1955, Θέμις Ν.2 /1936, σελ. 33-36). La protection de la propriété artistique et litteraire en Grèce ἐν Geistiges Evngentum 1938, σελ. 439-454. Παραγραφὴ τῶν ἐκ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου περὶ πνευματικῆς ἰδιοκτησίας ἀγωγῶν. Ἀποζημίωσις καὶ ἀξίωσις ἐξ ἀδικαιολογήτου πλουτισμοῦ (σχόλιον 2652/1937 Πρωτ. Ἀθην. Θέμ. Μ.Θ./1938, σελ. 620-622). La question de l'aliénabilité du droit moral de l'auteur (ἐν Revue hell. du dr. Intern. IV 1953, σελ. 133-155. Τὸ πρόβλημα τῆς φύσεως τῆς πνευματικῆς ἰδιοκτησίας EEN KE 1958, σελ. 913-922. Αἱ νεώτεροι ἐξελιξίσι τοῦ δικαίου τῆς πνευματικῆς ἰδιοκτησίας ἐν ΕΠΒΙ Α/1963, σελ. 1-20. Πνευματικὴ ἰδιοκτησία, Ἀθέμιτος θέσις εἰς κυκλοφορίαν μαγνητοταινιῶν μουσικῶν ἔργων, ὧν τὸ δικαίωμα

ἀναπαραγωγῆς ἐξεχωρήθη εἰς ἐταιρεία παραγωγῆς δίσκων. Γνωμοδότησις NOB 19/1974, σελ. 1233 - 1238. Μετέσχεν εἰς τὰς ἐπιτροπὰς πρὸς σύνταξιν νέου νόμου περὶ πνευματικῆς ἰδιοκτησίας τοῦ 1939, 1957 καὶ 1966 ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὸ Συνέδριον τῆς Αἰαί τὸ συνελθὸν εἰς Ἀθήνας τὸ 1959. Εἰς τὰς ἐπιτροπὰς ταύτας καὶ τὸ Συνέδριον οἱ μετέχοντες ἡμεδαποὶ καὶ ἐξέχοντες ξένοι εἰδικοί εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐκτιμήσουν τὴν ἐξαιρετον συμβολὴν του, ἡ ὅποια λόγῳ τῆς βοθείας γνώσεως τῶν ζητημάτων ἐπέδρασαν εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν ἐπιτροπῶν καὶ τοῦ Συνεδρίου.

Ὁ Γ. Μιχαηλίδης Νουάρος ἔχει ἐκτὸς τοῦ τομέως τῆς πνευματικῆς ἰδιοκτησίας προσφέρει εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἐπιστήμην ὅσον ὀλίγοι. Τὸ ἀστικὸν δίκαιον καθόλου, ἡ ἱστορία τοῦ δικαίου, ἡ Κοινωνιολογία καὶ ἡ Φιλοσοφία τοῦ δικαίου ἀπετέλεσαν ἀντικείμενα τοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς ὠλοκληρωμένης προσωπικότητός του. Ἡ διατριβὴ του περὶ τῶν κληρονομικῶν συμβάσεων κατὰ τὸ Βυζαντινὸν δίκαιον, οἱ πρωτοποριακῆς ἐργασίας του περὶ ἀδελφοποιίας στὴν ἀρχαιότητα καὶ στὸ Βυζάντιο (1952) καὶ ἡ περὶ τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, ἡ μελέτη «Τὰ νομικὰ συστήματα τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν» (1968), Τὸ Οἰκογενειακὸν δίκαιον (β'. ἐκδ. 1968 - 1970). Τὸ Ἑνοχικὸν δίκαιον (1958), Ὁ Τεχνικὸς πολιτισμὸς καὶ τὸ ἀστικὸν δίκαιον (1962). Δίκαιον καὶ Κοινωνικὴ συνείδησις (1952). Μαθήματα Γενικῆς Κοινωνιολογίας (1974), καὶ πλῆθος ἄλλαι μελέται (ἄνω τῶν 100) δεικνύουσι τὴν πολυμέρειαν τοῦ Γ. Μιχαηλίδου Νουάρου μὲ μίαν στροφήν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη πρὸς τὴν Κοινωνιολογίαν καὶ τὴν Φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου.

Τὸ ὄριον ἡλικίας ἀπὸ τὸ ὅποιον κατελήφθη φέτος ὁ καθηγητὴς θὰ στερήσῃ τὴν σπουδάζουσαν νεολαίαν ἐνὸς φωτεινοῦ παραδείγματος, ἀδαμαντίνου χαρακτῆρος, ἀγάπης καὶ ἐπιεικειᾶς πρὸς τοὺς νέους, σεμνότητος τοῦ ἀληθοῦς ἐπιστήμονος καὶ ἀφοσιώσεως εἰς τὸ ἔργον. Θὰ ἐπιτρέψῃ ὅμως εἰς τὸν κ. Γ. Μιχαηλίδην Νουάρου, λόγῳ τῆς ἀπαλλαγῆς αὐτοῦ ἀπὸ τὰ βαρύνοντα καθήκοντα τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου, νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὴν ἐπιστήμην εἰς τὴν ὅποιαν ἔχει ἀφοσιωθῆ.

ΤΑΣΣΟΣ Ι. ΙΩΑΝΝΟΥ

ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΕΣ

Ἡ ποίηση — ἡ Κύπρος

Οἱ ἀναγνώστες τῆς «Νέας Ἑστίας» ἀσφαλῶς θὰ ἔχουν προσέξει ὅτι, ἐνὸς ἐδώσαμε ἀρχετὰ διεξοδικὰ ἢ σύντομα πεζογραφήματα ἀφιερωμένα στὴν τραγωδία τῆς Κύπρου, ἀποφύγαμε τὰ ποιήματα. Καὶ πρέπει νὰ μάθουν οἱ ἀναγνώστες μας ὅτι ἐλάβαμε ἀναρίθμητα ποιήματα μὲ θέμα τὴν Κύπρον, τὴν καλιὰ, τὴ χτεσινὴ καὶ τὴ σημερινὴ κίματοδακμὴν Κύπρον. Γιατί δὲ δημοσιεύσαμε οὕτε ἕνα; Γιατί ἀπλοστάτα οὕτε σὲ ἕνα δὲ ἐρήξαμε τὸν ὑψηλὸ τόνον, τὸν τόνον ποῦ μόνον αὐτὸς ἀντέχει στὸ μεγάλο ἑλληνικὸ θέμα τῶν ἡμερῶν μας. Ἄς μᾶς συχωρέσουν ὅσοι μᾶς ἔστειλαν στίχους γιὰ τὴν Κύπρον. Εἴχαμε χρέος νὰ προστατεύ-

σομε καὶ τὴν ποίησιν καὶ τὴν Κύπρον ἀπ' αὐτὴ τὴ στιχοπλημμύρα.

X.

Ἐπιτέλους

Διαβάσαμε στὴν «Καθημερινή» τῆς 24ης Σεπτ.: «Κακὰ μαντάτα γιὰ ὅσους περιμένουν ἢ ἐλπίζουν ἀκόμα σὲ μιὰ ὑποτροφία «Φόρντ». Κι' ὅσοι ἐπὶ χρόνια διαπληκτίζονταν γιὰ τὸ ὑποπτο ἢ σεβαστὸ τοῦ θεσμοῦ, ἄς λησμονήσουν πιά τῆς διαφορῆς τους: Τὸ ἴδρυμα Φόρντ καταρρέει. Ἡ τεράστια ὀργάνωσις, ὀγκωδέστερη ἀπ' ὅλες τῆς ἰδιωτικῆς φιλανθρωπικῆς αὐτοκρατορίας, διέρχεται: σοβαρὴ οἰκονομικὴ κρίσις. Τὸ ἴδρυμα, ποῦ ὅπως ἕνας Ἀμερικανὸς συγγραφεὺς τὸ περιέγραψε: «εἶναι μιὰ τεράστια μᾶζα χρημάτων κυκλωμένη ἀπὸ ἀνθρώπους ποῦ χρειάζονται μερικὰ», χορηγεῖ κάθε χρόνο πάνω ἀπὸ 200 ἑκατομμύρια δολλάρια, σὲ ὑποτροφίες συγγραφέων, καλλιτεχνῶν, ἐπιστημονικῶν ἐρευνητῶν».

X.

Νέοι διηγηματογράφοι

Πρέπει νὰ ἐπρόσεξαν οἱ ἀναγνώστες τῆς «Νέας Ἑστίας» ὅτι, στὰ τελευταῖα τεύχη τῆς δημοσιεύθηκαν διηγήματα ποῦ ἔχουν ἀγνωστὴ ἢ ἑσθδὸν ἀγνωστὴ ὑπογραφή. Τὰ διηγήματα αὐτὰ δεῖχνουν τὴν προσπάθειά μας νὰ παρουσιάσουμε ὄλο καὶ νέες λογοτεχνικῆς δυνάμεις, ἔστω ἀκαταστάλαχτες ἀκόμα. Θὰ συνεχίσουμε τὴν προσπάθειαν. Καὶ σὲ τοῦτο ἐλπίζουμε ὅτι θὰ μᾶς βοηθήσουν τὰ χειρογράφα ποῦ θὰ λάβουμε.

X.

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ

ΗΡΩΔΕΙΟ. Ἐθνικὸ Θέατρο. «Βάτραχοι». Μετ. Ἀπ. Μελαχρινοῦ. Σκηνοθ. Ἀλ. Σομομοῦ.

Στὰ τέλη τοῦ μεγάλου αἰῶνα (405) καὶ κάτω ἀπ' τὴν ἐκρεῖα ἀπειλὴν κατάρρευσης τῆς Ἀθήνας, ποῦ θὰ σήμαινε καὶ τὴ λήξιν τῆς πολυχρονης σύρραξης ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνας, ὁ Ἀριστοφάνης ἀναπολεῖ τὰ «καλιὰ καλὰ χρόνια» — ὄχι καὶ τόσο καλιὰ — τῆς δυνάμεις, τῆς λαμπρότητας καὶ τῆς πνευματικῆς ἀκμῆς τῆς πατρίδας του. Καὶ σὰν πρωταγωνιστὸς τοῦ κλέους ἀλλὰ καὶ τῆς παρακμῆς, προβάλλει — ἀποδεικνύοντας ἔτσι τὴ μεγάλη ἐπίδρασιν ποῦ εἶχε τὸ θέατρο στὴ διαπαιδαγώγησιν καὶ τὸν φρονηματισμὸ τῶν Ἀθηναίων — τοὺς δυὸ ἀκράτους ἐημιουργοὺς τῆς τραγωδίας, τὸν Αἰσχύλο καὶ τὸν Εὐριπίδην, μὲ αἰτιολογικὸ βέβαιον τὰ πολὺ διάφορα «ἰδεώδη» ποῦ ἔβηνσαν διαδοχικὰ. Συντηρητικὸς ἀπὸ ψυχροσύνησιν καὶ κοινωνικὴ τοποθέτησιν ἀλλὰ ὄχι «ἀντιδημοκρατικὸς», ὅπως λαθεμένα καὶ κατὰ κόρον κατηγορήθηκε στὰ χρόνια μας, κάνει ἕνα μόνον λάθος, στὸν πολιτικὸ ἀγῶνα στὸν ὅποιο ἀπέρρωσε τὸ θέατρό του: Ἀντικρύζει τὰ πράγματα ἀπὸ στενὴ σκοπιὰ. Δὲν ἀναζητᾷ: τὰ αἴτια ἀλλὰ τοὺς αἰτίους τῆς κακοδιαμονίας καὶ τῆς τυχοδιω-

κτικῆς πολιτικῆς, πού ὀδηγοῦν τὴ δημοκρατία στὴν ἀφρευκτὴ καταστροφῆ. Στρέφει πάντα τὰ πυρὰ τῆς σάτιρας του κατὰ προσώπων: τῶν δημογῶνων καὶ σοφιστῶν, τῶν στρατοκρατῶν, τῶν κωκῶν ἢ ἐπιβλαβῶν ποιητῶν — καὶ κατὰ τοῦ ἄστατου «ὄχλου» πού τοὺς ἀκολουθεῖ ἢ ἐνοστερνίζεται τὶς ιδέες τους. Καὶ δὲν ἀντιλαμβάνεται ὅτι τὰ πρόσωπα εἶναι ἀπλοὶ φορεῖς καὶ ἐκφραστὲς καταστάσεων πού ἀνακύπτουν ἀπὸ κοινωνικὲς ἀντιθέσεις καὶ συγκρούσεις καὶ μὲ ἄλλα λόγια, ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ πορεία πρὸς τὸ τέρας, μιᾶς ὕραλας «ἐσωτερικῆς» δημοκρατίας πού στηρίζεται ἐν ἀνασφαλῆ θεμέλια. Καὶ τοὺς «Βατράχους», βάζει τὸ θεο τοῦ θεάτρου νὰ καταβαίνει στὸν Ἄδη, γιὰ νὰ ἐξαναφέρει ἐστὶ ζωῆ, σὺν σωτήρα τῆς πόλης, τὸν ἀπόστολο τῶν «μεγάλων ιδεῶν»: τὸν Αἰσχύλο. Ἀηλῶνως παραπειστικά ὅτι «ποθεῖ» τὸν Ἑδριπίδην — ἴσα ἴσα γιὰ νὰ ἐτοιμάσει τὴν ἀναμέτρηση τῶν δύο μεγάλων τραγικῶν, ὅπου θὰ τοῦ δοθεῖ ἢ εὐκαιρία νὰ δεῖξει τὶς ἀρετὲς καὶ τὰ ψεγάδια τους — καὶ πραγματικά νὰ χύσει, γιὰ ὕστατη φορά, τὴ χολὴ τοῦ παράλογου μίσους του πρὸς τὸ «γῖδ τῆς μονάδισσας», σὺν σπονδῆ στὸν φρέσκο ἀκόμα τάφο του. Καὶ ἢ τολμηρῆ γελοιογράφηση τοῦ Διόνουσιου εἶναι ἕνα ἔξυπνο κωμωφλάξ, γιὰ νὰ μὴν ἐνοχληθοῦν πολὺ, μὲ τὴ φαρμακερῆ σάτιρα κατὰ τοῦ εἰδῶλου τους, οἱ πολυἀριθμοὶ θαυμαστὲς τοῦ Ἑδριπίδην. Ὁ «ἀγὼν» τῶν δύο τραγικῶν διὰ χειρὸς Ἀριστοφάνη, θεωρηθῆκε ἀπὸ τοὺς φιλόλογους σὺν μιᾷ — καὶ μόνῃ ὑπάρχουσα — ἀρχαία «κριτικῆ» τῆς τραγωδίας. Ἄλλὰ ἂν λάβουμε ἐπ' ὅψῃ τῆ δεδηλωμένη προκατάληψη τοῦ κωμωδιογράφου κατὰ τὴ διαδικασίαν, ὅπου ὑπάρχει μόνον ἐπίκριση τῶν «ἐλαττωμάτων» τοῦ Ἑδριπίδην καὶ ὄλο τὸ κωμικὸ παίχνιδι: καταλήγει, μεροληπτικά, εἰς βάρος του, πρέπει νὰ δεχτοῦμε ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ κριτικὴ — εἶναι ἕνας ἀκόμη λιβελλος. Καὶ δὲν πιάνει ἄλλωστε τὶς πραγματικὰς τὸν ἀτέλειες μῆτε τὸ οὐσιαστικὰ ποιητικὰ προτερήματα τοῦ Αἰσχύλου. Αὐτὸ ὅμως δὲν τὸν ἐμποδίζει νὰ γράφει μιᾷ ὀραιοτάτῃ κωμωδία χαρακτήρων — καὶ ὄχι τῆ μόνῃ. Τὸ θέατρο, ἢ κωμωδία ἰδιαίτερα, εἶναι τὸ «πρόσωπο». Καὶ ὅλα τὰ ἔργα του εἶναι γραμμένα σ' αὐτὴ τῆ βάση, πού θὰ τὴν παραλάβει ἢ «νέα κωμωδία», χωρὶς τ' ἄλλα στοιχεῖα. Καὶ ἢ νεώτερη.

Παρακολουθώντας τὴν παράστασι τῶν «Βατράχων» καὶ συγκεκριμένα τὴν θεσιασμένην προσαρμογὴν ἐστὶν πολιτικὴ ἐπικαιρότητα τοῦ λιγότερο «πολιτικοῦ» — ἂν ἐξαιρεθεῖ ἢ ἐμβόλιμη πολιτικολογία τῆς παράστασις — ἔργου τοῦ Ἀριστοφάνη καὶ τῆ ζωηρῆ ἀναπόκριση τοῦ κοινῶς, ἀναρωτήθηκα, μιᾷ ἀκόμη φορά, μήπως ὁ αἰώνας μας, ἀνατρέποντας, ἐνέμεσα στ' ἄλλα καὶ τοὺς βασικοὺς αἰσθητικὸς κανόνες, πάει νὰ δώσει μιᾷ διάφορῃ ἔννοια, δηλαδὴ ἄλλον προορισμὸ ἐστὶν τέχνη καὶ κατὰ συνέπειαν νὰ καθιερώσει νέους τρόπους «ἀπόλαυσις» τῆς. Καὶ ἂν αὐτὸ θὰ εἶναι μιᾷ ὀριστικῆ μεταβολῆ ἢ ἔχει ἕνα χαρακτηριστὰ προσωρινότητος, πού τὸν ὀρίζει ἢ ἐξυπηρετούμενη ἀνάγκη.

Γνωρίζουμε ὅς τῶρα ὅτι ἢ τέχνη εἶναι ἢ — ὁπὸ δεδομένους ὅρους — ἰδιώτικη μίμησις τῆς ζωῆς, πού τὴν ὀνομάσαμε πλαστικότητα καὶ ἢ ὁ-

ποία ἐπιτελεῖ, κυριολεκτικά, ἕνα μικρὸ ψυχογονητικὸ θαῦμα: ἀποθέτει ἄμεσα, χωρὶς δηλαδὴ διαλογιστικὴ ἐνέργεια, ἐστὶ συνειδήσι «ιδέες» σχετικὰ μὲ τὴ θέσι μας ἀντίκρου ἐστὶ πράγματα πού παριστάνει — ἐπιφέρει μιᾷ νέα διαμόρφωσι τῶν σχέσεών μας πρὸς τὸ περιβάλλον. Καὶ ἀπ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἄμεση, τὴν καθ' ὕποβολὴ γνωστικὴ συνάρτησι τοῦ ἐγῶ πρὸς τὰ πράγματα, ἀπορρέει ἢ συγκίνησι μας, πού εἶναι «πνευματικῆ» — μὴ συναίσθηματικῆ. Ἄλλὰ ἢ νόμιμη αὐτὴ διαδικασίαν φαίνεται νὰ καταργεῖται ἢ νὰ παραμερίζεται γιὰ χρόνους πὸ ἀμέριμνους καὶ ἀπερίστατους, ἂν ξαναγυρίσουν ποτέ. Στὸν καιρὸ μας, πού τὸν χρωματίζει ἔντονα ἢ δι' ὅλων ἐπίθεσι κατὰ τοῦ ἀνθρώπου — κατὰ τῶν θεμελιακῶν ὅρων τῆς ὑπόστασις του — καθὼς καὶ ἢ δι' ὅλων ἀντίστασις του, οἱ νέοι ἰδιαίτερα, πού, ἐπειδὴ ἔχουν ἕνα αἴερο ἄλλα καὶ γι' ἄλλους λόγους, συνειδητοποιοῦν βαθύτερα τὴν ἀπειλή καὶ αὐτοὶ κυρίως στρατεύονται ἐστὶν ἀπόκρουσὴ τῆς, ζῆτανε, εὐλογα, καὶ τῆς τέχνης τὴν στράτευσι, μὲ τὴν παλαιότατη — παρὰ τὶς νεώκοτες καὶ φανταχτερὲς στολῆς — καὶ ἀπλοϊκότερη ἀποστολή: τῆς ρητῆς κατάφασις. Σὲ ὅρα μάχης δὲν σκοτίζονται, γιὰ αἰσθητικὲς δεοντολογίαι, θέλουν ὀρατὰ πρότυπα, θέλουν «συνθήματα». Καὶ ἢ μὲν αἰσθητικὴ δὲν ἀλλάζει. Ἄλλὰ ἐπειδὴ ἢ ἐπιδίωξι ἢ ἢ μεταμόρφωσι τῶν εἰδῶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐποχικὴ ἀπαλήθησι, γενιοῦνται πολλὰς ἀμφιβολίαις ἂν θὰ ἐπιζήσει ἢ λογοτεχνία καὶ τὸ θέατρο — ἀδιάφορο ἂν τὸ «κάτι ἄλλο» πού θὰ τὴ ὑποκαταστήσει, θὰ ἐξακολουθοῦμε νὰ τὰ λέμε θέατρο καὶ λογοτεχνία.

Ὁ κ. Ἀλ. Σολομοῦς ἔχει ἀποκτησί: ἕνα εἶδος... χρησιμότητις τοῦ Ἀριστοφάνη — καὶ δικαίως. Ἄλλὰ, γιὰ νὰ εἴμαστε εἰλικρινεῖς, τὸν προτιμᾶμε σὺν ἔναν γλαφυρὸ συγγραφέα καὶ ἐμδρῶθῃ μελετητῆ τοῦ μεγάλου κωμωδιογράφου. Ἡ φετεινὴ ἐπανάληψι τῶν «Βατράχων», μὲ τὴν ἴδια ἄλλωστε διανομή, εἶχε, φυσικά, πάλι, ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς θεωρητικῆς τοποθέτησις τοῦ σκηνοθέτη ἀντίκρου ἐστὶν ἀπτικὴ κωμωδία, πού φτάνουν ἐστὶν πὸ ἀκράτῃ «ἐκσυγχρονισμὸ». Χάρη τοῦς ἐκλεκτοῦς καλλιτεχνικοῦ συνεργάτις του καὶ ἐστὶν ἐστὶν κορυφαία στελέχη τοῦ Ἑθνικοῦ, ἔδωκε μιᾷ παράστασι ζωηρῆ καὶ συναρπαστικῆ, μὲ πολλὴ «βακχικῆ» εὐθυμία — ἄλλὰ ἐρήμην τοῦ συγγραφέα. Στάθηκε περισσότερο θέαμα — μόνιμη ἀδυναμία τοῦ κ. Σολομοῦ: μιᾷ ἀνάμειξι φάρασις, μιούζικαλ καὶ τσίρκου. Ὀδυσιακὰ εἶταν μιᾷ διασκευῆ τοῦ ἔργου, ἀπάνω ἐστὶν ἔτσι: καὶ ἄλλωστε πολὺ ἐλεύθερη ἀπόδοσι τοῦ Ἀπ. Μελαχροίνου, μὲ κρεουργημένο τὸ κείμενο, μὲ ἀπειρες δηλαδὴ περικοπὲς καὶ... προσθήκες, σὸ λόγῳ ἄλλα καὶ ἐστὶν ὁπόκρισι, ἀλλαγὲς λέξεων, φράσεων καὶ ἐνοιῶν, μὲ φτηνοῦς μᾶλλον ἀναχρονισμοῦς καὶ ἐπικαιρικὲς ἀναφορὲς, μὲ ἀδειαι καὶ καινοτομίες ὅς τὴν ὑπερβολή.

Τὸ θέμα — μεγάλο θέμα — εἶναι ἂν ἢ ἐρημνεῖα ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι ἀσύδοτη, ὅς τὸ σημείο ν' ἀλλοιῶναι, κατὰ τὸ γούστο τοῦ σκηνοθέτη, ἕνα ποιητικὸν δημιουργήμα πού εἶναι δεδομένο — τελειωμένο καὶ αὐτόνομο — καὶ ἄρα δὲν ἐπιδέχεται μεταβολή. Πέρα ἀπὸ ἐκείνη — πρόκειμένου γιὰ τὸν Ἀριστοφάνη — πού ἐπιβάλλουν

τὰ σύγχρονα, ἐπίπλευσα ἔστω, ἦθη, σχετικά μὲ τὴν ἐλευθεροστομία του καὶ ἡ ἀνάγκη ἀναγωγῆς τοῦ ἀτομικοῦ στὸ γενικό, γιὰ νὰ γίνονται ἀντιληπτές οἱ αἰχμές τῆς σατίρας του κατὰ τὸν συγκεκρημένον προσώπων καὶ καταστάσεων ἐκείνου τοῦ καιροῦ.

Ὅλοι οἱ ἦθοποιοὶ διέπλευσαν, στὴ γραμμὴ τῆς σκηνοθεσίας, ἄριστα τοὺς ρόλους τους, ὥστε ἂν κάνομε κάποιες διακρίσεις: τὸν κ. Στ. Βόκοβιτς ὡραῖο κλοουνίστικο Διόνυσος, τὸν κ. Α. Καλλέργη ἀριστουργηματικὴ γελιογραφία τοῦ Ἑδριπίδη, τὸν κ. Γκ. Μπινιάρη περίφημο Ἑρacles καὶ τὸν κ. Π. Ζερβὸ ἱλαρότατο Ξανθία, φοβούμεστε πῶς ἀδίκουμε τοὺς ὑπόλοιπους. Κινηθῆκαν ὀργανωμένοι: καὶ μὲ ρυθμὸ οἱ χοροὶ ἀπὸ τὴν κ. Ἐλ. Τσουκαλά ἀλλὰ καὶ μὲ κάποια ἐρασιτεχνικὴ «εὐκολία». Ὁραῖα τὰ κοστοῦμα τοῦ κ. Σ. Χαριτοῖδη καὶ ταιριαστὴ ἡ ζωνηρὴ μουσικὴ τοῦ κ. Μ. Κατζιζιά, μὲ περισσότερη ἰσως ἀπ' τὸ μέτρο ποικιλία.

Μὲ τὸ σημεῖωμα τοῦτο τελειώνει ἡ... ἐξιστορήσῃ τῆς ἐφετηνῆς φεστιβαλικῆς περιπέτειας τοῦ ἀρχαίου δράματος. Πληθωρικό, ἀκατάστατο, μὲ ἀναλαμπές ἔμπνευσης καὶ «θύρματα» ἀλλὰ λαθεμένο, κατὰ τὴ γνώμη μας, στὴ θεωρητικὴ ἐκδοχὴ τῆς ἐρμηνεύσεως του. Βισοτήκαμε νὰ κάνομε εὐαίωνες προβλέψεις πέρυσι.

ΣΟΛΩΝ ΜΑΚΡΗΣ

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

Θεοδώρου Εὐδή: «Ποιήματα 1971 - 1974».

Ποιητικὴ τετραλογία, συμμετρικὰ συνθεμένη, μὲ ὑπομονὴ καὶ γαλήνη τερνίτη, βέβαιον γιὰ τὴ σταθερότητα καὶ τὴν ἐπιδεξιότητα τῶν χειρῶν του, ὀλοκληρώνει ὁ Θεόδωρος Εὐδῆς, δίνοντας στὴν τέταρτη συλλογὴ του, τὸν ἴδιο τίτλο, «Ποιήματα», ποῦ ἔδωσε καὶ στὶς προηγούμενες. Διφορούμενος αὐτὸς ὁ τίτλος. Ταπεινός, ἀλλὰ καὶ πολὺ ἀπαιτητικός. Ἡ μὴ ἐκδοχὴ του, μᾶς λέει, πῶς ὁ ὅρος «Ποιήματα», δὲν εἶναι παρὰ ἓνας μορφολογικὸς προσδιορισμὸς τῶν κεμένων. Ἡ δευτέρη (ἢ ἀπαιτητικὴ) εἶναι σὰ νὰ θέλει νὰ μᾶς δεβαιώσει ἐκ τῶν προτέρων πῶς ἔχομε νὰ κάνομε μὲ ἀλλοθινὰ ποιήματα. Μὰ καὶ τίς δυὸ ἐκδοχές νὰ δεχτοῦμε στὴν περίπτωση τοῦ Θ. Εὐδή, δὲ θὰ βρεθοῦμε διόλου μακριὰ ἀπὸ τὴ ἀλήθεια. Πράγματι, καὶ μορφολογικὰ καὶ οὐσιαστικά, ἔχομε νὰ λογαριασοῦμε καὶ μὲ ποίηση καὶ μὲ ποιήματα. Προβαίνουμε σ' αὐτὴ τὴ διακρίση, γιὰτὶ νομίζουμε πῶς τὸ ποίημα εἶναι κάτι πρὸ δύσκολο ἀπὸ τὴν ποίηση. Ἡ ποίηση εἶναι: κάτι τὸ γενικό καὶ τὸ διάχυτο. Μία ἐνδιάθετη κατάσταση τῆς ψυχῆς, ἓνας εἰδικὸς τρόπος λειτουργίας τῆς ψυχῆς ἕνα καὶ τοῦ νοῦ μας. Ἀλλὰ τὸ ποίημα εἶναι ἓνα δημιουργημα. Μία σὺλληψη, μὴ κατεῦθνη ὀρισμένη, μὴ πειθαρχία, ποῦ συνιστοῦν τὴν πραγματικὴν μίξ ἀέρινη καλλιτεχνικῆς μονάδας. Κάτι: σὰν τὸ αὐτόνομο ἀντικείμενο, τὸ ἀνθρώπινο σῆμα, τὸ δέντρο, τὴν Ἰδέα. Καὶ πιστεύουμε πῶς εἶναι πολυτιμότερος ὁ ποιητὴς ἀπὸ τὸν «ποιητικό», κ' ὅταν ἀκόμα

ὁ ποιητὴς ἔχει λιγώτερη ποίηση ἀπὸ τὸν ποιητικό. Γιατὶ ἡ «ποιητικότητα» χωρὶς τὸ ποίημα χάνεται, ἐξατμίζεται, στεγνώνει, ἐνῶ τὸ πλήρες ποίημα παραμένει, διαρκεῖ, γιὰτὶ κλείνει τὴν ποιητικότητα σὲ μιά στέρεη κατασκευή.

Βέβαια, ὑπάρχουν ποιήματα καὶ ποιήματα, ὅπως ὑπάρχουν τρόποι καὶ τρόποι ποιητικῆς δημιουργίας. Ἡ ἐπιλογὴ ἀνάμεσα σ' αὐτὴ τὴν ποιητικὴ πολυτροπία εἶναι ζήτημα καθαρὰ ἰδιουσυγκρασιακό. Ὁ Θεόδ. Εὐδῆς διάλεξε ἓναν δρόμο ποῦ μπορεῖ νόμιμα νὰ ὑποστηρίξει: πῶς εἶναι δικός του. Πρόκειται γὰρ ἓναν ἀρκετὰ μακρὸ δρόμο, ποῦ πάει νὰ ἐνώσει: σὲ μίαν εὐαισθησία καὶ σ' ἓναν λυρικό στοχασμὸ σφῆς ἡρεμίας, ἡρεμίας ἐποικτικῆς, ὅλας τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως — ἔμως ἓναν δρόμο ποῦ ἡ κατασκευὴ του, ἂν καὶ παραδοσιακὴ, δὲν ἀγνοεῖ καθόλου κάποιες ἀπὸ τῆς μεθόδους τῆς νεώτερης τεχνικῆς στὴν ποίηση. Καὶ πρὸ παντός, τὴν κυριώτερη: τὴν ἐλευθερωμένη — ἀλλὰ ὡς τὸ σημεῖο ποῦ νὰ μὴ χάνεται ὁ ρυθμὸς — στιχογραφικὴ μορφῆ. Ὁ στίχος τοῦ Εὐδή, ἂν δὲν χορεύει, ὅπως χόρευε στὴν καλαια ποίηση, πεζοπορεῖ μὲ μεγάλα ρυθμικὰ βήματα. Παράδειγμα: «Ὅμως τὸ τραγοῦδι ἀνάσπει τὴν πρὸ ἀπίθανη δύναμη / στὸν ἄνθρωπο, ποῦ βασάνισαν τὰ κῆματα, γιὰ νὰ πατάξει τὸν δίσκο / μὲ ἀκατάβλητο χέρι καὶ νὰ βουίξει ἡ πέτρα στὸν ἀέρα...». Ἔτσι, τὰ ποιήματά του, ἂν δὲν ἀπαγγέλλονται μὲ τὸν καλαιό, ὑψιπετὴ τρόπο, μποροῦν νὰ διαβασθοῦν ἀπαγγελλτικά, ἀφήνοντας μὲσα μας ὅχι: τὴν ἐκκάθαρη ἐντύπωση ποῦ μᾶς ἀφήνουν οἱ περίοδοι καὶ τὰ ἐδάφια τοῦ πεζοῦ λόγου, ἀλλὰ ἐκείνον τὸν ἀπροσδιόριστο μουσικὸ ἀπόηχο ποῦ συνοδεύει τὰ οὐσιαστικὰ ποιητικὰ νοήματα καὶ κινήματα τοῦ λόγου. Ὅσο γιὰ τὴ γλώσσα τῶν ποιημάτων αὐτῶν, παραμένει μὴ γλώσσα καθαρῶτα δημοτικὴ. Γλώσσα δημοτικὴ ἀνεμπόδιστη, ἀνθούτη ἀπὸ ἀναφοριστικὰ στοιχεῖα, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ κάθε ἀκρότητα καὶ ἐκζητήση, δημοτικὴ τῆς ἐποχῆς μας, ποῦ κατάφερε νὰ ἐξελιχθεῖ ὡς τὴν ἀκοή μας, χωρὶς πηλγές καὶ δυσαρμονικὰ χάρματα. Εἶναι μὴ γλώσσα, ποῦ δὲν μεταφράζει τὴν καλαιὰ δημοτικὴ ἢ τὴ νέα καθαρῶτα, ἀλλὰ ἀπομιμείται ζωντανὰ τὴν ψυχὴ. Τὸ μέγα παράδειγμα πρὸς αὐτὴ τὴν κατεῦθνησὲ τὸ ἔδωσε ὁ Σαφέρης. Κι' εἶναι μὴ νίκη τοῦ Θ. Εὐδή ποῦ ἀκολούθησε τὸ παράδειγμα αὐτό, ἐνῶ σὰν ἐσώτερη ποιητικὴ καὶ ἀνθρώπινη λειτουργία, καὶ ἐκκίνησε ἀπὸ τὸν Σικελιανὸ καὶ παρέμεινε στὸν Σικελιανό. Τὴν ὑπέρογκα ἐνθεη ὑπερβολὴ ἢ τὸ ἐκθαμβωτικό ὡς τὴν τόφλωσση ἀπόλυτο, ποῦ εἶναι ὁ Σικελιανός, ὁ Εὐδῆς τὸ μετέβαλε ριζικὰ καὶ τὸ περιόρισε ἢ τὸ ἐνότισε σὲ μὴ σφῆ καὶ ἡρεμῆ ἀνθρωπιστικὴ δασκαλία.

Πολὺ δύσκολο, σχεδὸν ἀκατόρθωτο πρᾶγμα στὴν ποίηση, ἡ «σοφὴ διδασκαλία» — δηλονότι ὁ λόγος ποῦ παραμένει σαφῶς διδακτικός, ἀνυψώνοντας ὅμως καὶ ὅχι: ἐκμηδενίζοντας ἢ υποβιβάζοντας τὴν ποίηση σὲ ὄργανο μεταφορᾶς. Τὸ ἀπέδειξε θαυμάσια ὁ Ε. Π. Παπανούτσος στὴν κλασικὴ μελέτη του γιὰ τὸν Καβάφη σὰν διδακτικὸ ποιητὴ. Μὰ καὶ ὁ Θ. Εὐδῆς κατόρθωσε νὰ μὴν καταστρέψει τὴν ποίησὴ του μὲ τὸν ἀνθρωπιστι-

κό του διδακτισμό. Τὸ ἐναντίο, τὰ περισσότερα ποιήματα του θὰ μπορούσαμε νὰ τὰ θεωρήσουμε ἂν λυρικά πρελούτια ἢ πλαίσια μέσα στὰ ὅποια διακριτικά προβάλλεται αὐτὸς ὁ διδακτισμός, πού, ἄλλωστε, εἶναι καλοπρόσδεχτος καρπὸς ζηλευτῆς πνευματικῆς ὀριμότητας. Ὁριμότηας ζωῆς, πού δὲν εἶναι ἀσυνείδητ, ἀλλὰ πού θγαίνει ὑστερ' ἀπὸ διεργασίες ἐμπειριῶν μὲ κρυφὸ συναισθηματικὸ δάθος βιωμένων. Πίσω ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀρχαιοπρεπῶς ἐκφρασμένη καὶ μὲ ἀρχαία σύμβολα διακοσμημένη διδακτικὴ ἡρεμία, θ' ἀδελέψουμε πίκρες καὶ λαθωματιὰς παλαιές, καὶ ἐσωτερικὲς ἀντιδικίες καὶ δοκιμασίες καὶ δύσκολα ταλαντώματα καὶ διλήμματα, πού τὰ κράτησε ἀφανέρωτα, ἀνεξομολόγητα, μὰ στωϊκῆ ὑπερηφάνεια ἢ ἐκείνη ἢ τόσο συμπαθητικὴ συστολὴ τοῦ πνευματικῶ ἀνθρώπου τῶν παλαιῶν, καλῶν καιρῶν, ὅπου τὸ καθεὶ ἦταν καλὰ τοποθετημένο σὲ κάποια θέση, ἔστω κι' ἂν αὐτὴ ἢ θέση, τίς περισσότερες φορές, δὲν ἦταν ἢ πρέπουσα. Γιατὶ ἂν ἦταν, ὁ κόσμος θὰ ἦταν τέλειος, καὶ δὲν θὰ ἀποζητοῦσε τὴν καλύπτειν του μέσα ἀπὸ τόσο ἐπώδυνες ἀλλαγές.

Καμμιά φορά, γράφεται ἓνα ὀλόκληρο ποίημα, μόνον καὶ μόνον γιὰ νὰ κατορθωθοῦν ἓνας ἢ δύο κορυφαῖοι στίχοι, πού ἔχουν μίαν ἀπόλυτη ποιητικὴ καὶ πνευματικὴ ἀвтоνομία, χωρὶς αὐτὸ νὰ ἀχρηστεῖ τὸ ποίημα σὸ ὅποιο ἐμπεριέχονται. Σὲ ἄλλα σχεδὸν τὰ ποιήματα τοῦ Θ. Ἐύδη, θὰ μᾶς αἰχμαλωτίσουν στίχοι ποιητικοῦ δάρους, στίχοι ἐπιγραμματικὰ γνωμικοὶ, ὑπεύθυνοι καὶ ὄχι τυχαῖοι, καρποὶ ὑποβλητικοὶ μακρυῶς περισυλλογῆς ἐμπρὸς στὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς. Ἐξ ἄλλου, ὁ ποιητὴς μας πιστεύει στίς ἀπαράσφαυτες ἀνθρωπιστικὲς ἀξίες. Κι' ἔτσι, οἱ γνωμικοὶ του στίχοι συνδυάζουν μὲ ἐκφραστικότητά ἀσυνήθιστη τίς ἀτομικὲς του ἐμπειρίες μὲ τίς πεποιθήσεις του. Τί ἄλλο χρειάζεται; γιὰ νὰ προσδοκῆ ἓνα νεωτεριστικὰ κλασσικὸ ὕφος σ' αὐτοὺς τοὺς γνωμικοὺς στίχους, πού εἶναι θερμοὶ ἀπὸ ζωῆ; Ἄς σταχυολογήσουμε μερικούς: «Ἡ μοίρα δὲν γράφεται στίς σελίδες κανενὸς ἡμερολογίου». Τὰ τωρινὰ καὶ τὰ περασμένα σὰ νὰ σεργιανίζουμε μαζί». «Ὁ κενὸς λόγος, πού ν' αἰ ἢ μονότονη φωνὴ τῶν τυράνων». «Ἐρχεται ἢ ὦρα πού ἢ δεσποτεία ξεριζώνεται / καὶ σὸν ἄνεμο τινάζεται ἢ παροδικὴ ἀντοχὴ τῆς». «Ὁ πόλεμος κοντεύει ν' ἀπομείνει δίχως γνήσιους ἥρωες». «Ὅσο πληθαίνουν οἱ ἔμποροι τῶν ιδεῶν, / τόσο λερώνονται τὰ πέπλα τοῦ πολιτισμοῦ». «Τὰ χελεῖδονα δὲν ταξιδεύουν μαζί μὲ τὰ γαράκια».

Ποικιλία ζηλευτῆς θεμάτων, διαθέσεων καὶ ἀπόψεων μέσα σ' ἓναν ἀναλλοίωτο λυρικὸ τονισμό, πάντα ἰσόμετρο καὶ ἰσότονο, διακρίνει τὴ συλλογὴ αὐτῆ, χωρισμένη σὲ ἔξι κεφάλαια, μὲ χωριστὸ τίτλο τὸ καθένα. Στὰ «Σήματα» προβαδίζει ὁ δοκιμασμένος ἀπὸ τὰ σύγχρονα προβλήματα ἀτομικὸς στοχασμός. Στίχοι, μὲ χροιά φιλοσοφική. Τὰ «Ἀφιερωμένα» εἶναι τὰ πιὸ ἀνάλαφρα, τὰ πιὸ κελαρυστά, τὰ πιὸ τρυφερά λυρικά χαϊδολογήματα, γεννημένα ἀπὸ τὴν ἀγαλλίαση πού μᾶς δίνει τὸ παιδί, αὐτὴ ἢ ἀμερίμνη ψυχῆ, τὸ στόλισμα τοῦ σπιτικοῦ μᾶς κόσμου. Στὸν «Νόστο» κυριαρχεῖ ὁ λόγιος ποιητῆς, πού ἔχει ἀποκομίσει πολ-

λαπλά διώματα ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ κόσμον, καὶ πού μπορεῖ νὰ τὰ ἀποκρυσταλλώσῃ σὲ διαυγεῖς πίνακες νοσταλγίας τοῦ κλασσικοῦ μύθου. Στὶς «Συναντήσεις», ὁ λυρισμὸς ἀναπηδᾷ πιδ ψηλά, ἢ ἐμπνευση εἶναι πιδ ἄμεση, γιατί πηγές τῆς ἔχει: τὴ σύγχρονη λαϊκὴ Ἑλλάδα, τόσο γνώριμη στὸν Εὔδη. Γι' αὐτὸ, καὶ τὰ χρώματα ἐδῶ εἶναι πιδ ζωηρὰ καὶ πιδ γραφικὰ. Οἱ «Ἀναδαθμοὶ» ἀρχίζουν μὲ μιά μεταφυσικὴ ἀνησυχία, πού τελειώνει: μεταπλασμένη σὲ ὀργίλη διαμαρτυρία κατὰ τοῦ παράλογου καὶ τῆς ξαδιαντροπιᾶς κάποιων ἀποκρυστικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ πολιτισμοῦ, πού ἔχει γιὰ ἔμβλημα τὸν ἀλόγιστο πλοῦτο. Κυριευμένος ὁ Εὔδη ἀπ' αὐτὴ τὴ λυρικὴ ὀργή, γράφει τοὺς «Σκόλους», τὸ πιὸ πρωτότυπο καὶ τὸ πιὸ ἐπίκαιρα σύγχρονο ποίημά του. Καὶ τίς «Ψηφίδες», — αὐτοὺς τοὺς ὑπαινιγμούς πού τοὺς λούζει ἓνα «λυκόφως ζωῆς», ἀλλὰ λυκόφως πού θέλει νὰ εἶναι καὶ λυκαυγές, ὅπως δείχνεται σὸ ὠραῖο ποίημα «Ἀνάβαλψη» — τίς χαρακτηρίζει μιά λιτότητα καὶ μιά φραστικὴ οικονομία. Ἄλλωστε, αὐτὴ ἢ ἀρετὴ τῆς λιτότητας πού χαλιναγωγεῖ καὶ σφίγγει τὸν λόγο, εἶναι μιά συνειδητὴ ἐπιδίωξη τοῦ Θ. Ἐύδη. Μιά ἐπιδίωξη καὶ μιά κατάκτηση, πού στὴν τελευταία του συλλογῆ, βρίσκει, νομίζουμε, τὴν πληρέστερη κατακύρωσή τῆς.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΡΑΝΤΩΝΗΣ

ΤΑ ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΣΑΒΒΑ Ι. ΚΑΝΤΑΡΤΖΗ: «Νίκη χωρὶς ρομφαία». Ἡ Δαμασκός τοῦ 21οῦ αἰῶνα». Ἀπομνημονεύματα. — Ἐκδόσεις Ἑλληνικοῦ Κινηματος Πνευματικῆς Ἀναγεννήσεως. Ἀριθ. 8. Κατερίνη, 1974.

ΚΡΙΤΩΝ ΑΘΑΝΑΣΟΥΛΗΣ: «Ὁ Ἁγαθῶν ἀγγελος, ὁ Ἐπιόλης καὶ τὰ Συμβάντα». Ποιήματα. 1974.

ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ: «Ἡ ἀλήθεια διὰ τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Ζήτημα». — Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Ἐκκλησία». 1974.

ΓΙΑΝΝΗ ΣΑΡΡΗ: «Ἀποχαιρετιστήρια». Ποιήματα. 1974.

Ι. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ: «Στίς παγόδες τοῦ Νεπάλ». Φωτογραφίες Ι. Β. — Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας». Ι. Δ. Κολλάρου καὶ Σία Α.Ε.

ΧΡΗΣΤΟΥ Δ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΑΚΗ: «Ποιήματα. Πένα βόηθαμε». 1974.

ΜΙΑΝΤΡΕΝΤ ΝΙΟΥΜΑΝ — ΜΠΕΡΝΑΡΤ ΜΠΕΡΚΟΒΙΤΣ — ΖΑΝ ΟΟΥΕΝ: «Πῶς νὰ γίνῃ ὁ καλύτερος φίλος τοῦ ἑαυτοῦ σου». Μετάφραση Ἄ ν δ ρ ε α Κ ο ν τ ο σ ι ἄ ν ο υ. — Ἐκδόσεις «Γλῶρος». 1974.

ΚΟΝΡΑΝΤ ΛΟΡΕΝΤΖ: «Τὰ ὀκτῶ θανάσιμα ἁμαρτήματα τοῦ πολιτισμοῦ μας». Μετάφραση Ἄ ν δ ρ ε α Κ ο ν τ ο σ ι ἄ ν ο υ. — Ἐκδόσεις «Γλῶρος». 1974.

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ: «Πεζὸς λόγος». IV. Ἐνα γαλιζιο κορίτσι ἀπὸ τὴν Κύπρο. Τέσσερις νουβέλες. — Ἐκδοσὴ «Πνευματικῆς Κύπρου». Λευκωσία. 1974.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΤΥΛ. ΚΟΡΡΕ: «Βιβλιογραφία Ἑρρίκου Σλήμαν». — Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἀριθ. 78. 1974.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΤΥΛ. ΚΟΡΡΕ: «Αί έπιγραφαι του 'Ιλιου Μελάθρου». — 'Ανάτυπον από το Δελτίον της 'Εταιρείας 'Ελλήνων Φιλολόγων. 1974.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΑΧΙΛ. ΛΙΒΑΔΑ: «'Η διεθνής άπήχησις του έλληνικού άνθελανοσοϊακού άθλου και των συγκομισθέντων έξ αυτού διδαγμάτων». — 'Ανάτυπον από την «'Ακαδημαϊκήν 'Ιατρικήν». 1974.

ΔΗΜ. ΚΑΝΑΤΣΟΥΛΗ: «'Η συμβολή των πρό του Φιλίππου Β' Μακεδόνων Βασιλέων εις την όργάνωσιν και εις την εξέλιξιν της Μακεδονίας». — Δημοσιεύματα της 'Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών. Θεσσαλονίκη. 1974.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Χ. ΧΙΟΝΙΔΗ: «Πολιτικά άρθρα». Β' — Κατερίνη. 1974.

ΜΕΣΣΕΒΡΙΝΟΣ: «Τό πρώτο άναγνωστικό μου». Για τά παιδιά των 'Απόδημων πού αφήνουν τό άλφαβητάρι. — Λευκωσία /Lund. 1974.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Γ. ΣΕΡΕΜΕΤΗΣ: «Πληροφορια περι Μακεδονίας εκ των 'Αμερικανικών 'Αρχείων ('Αναφοραι προέξων). — Δημοσιεύματα της 'Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, 26. Θεσσαλονίκη. 1974.

ΔΙΟΝΥΣΗ ΠΙΤΤΑΡΑ: «Νοτιοδυτική πύλη». Ποιήματα. 1974.

ΔΙΟΝΥΣΗ ΠΙΤΤΑΡΑ: «Μυθολογία». Σύνθεση άλληγορικής συμφωνίας. 1974.

ΓΙΑΝΝΗ ΚΑΜΑΡΙΝΑΚΗ: «Μικρές συμφωνίες της ζωής και του όνειρου». Ποιήματα. — 'Τό 'Ελληνικό Βιβλίο». 1974.

«ΤΑ ΠΕΡΙ ΑΘΗΝΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΝΤΑ ΕΡΓΑ». Αύτοτελείς έκδόσεις (1875 - 1974). 'Επιμέλεια Σωζ. Θωμοπούλου. Πρόλογος Δημ. 'Αλ. Γέροντα. — 'Εκδοσις του «Συλλόγου των 'Αθηναίων». 1974.

ΛΑΜΠΡΟΥ Ι. ΚΑΤΣΙΚΗ: «Γάμος και διαζύγιο». 'Ηθικώς — κοινωνικώς — νομικώς. (Διαπιστώσεις — κρίσεις — ύποδείξεις). — «Νέα Σκέψη». 1974.

ΙΩΑΝΝΟΥ ΛΟΓΟΘΕΤΗ: «'Επιστολαί — Ποιήματα». Εισαγωγή — Προλεγόμενα — 'Επιμέλεια Κώστα Ο. Σακελλαρίδη. — 'Εκδοσις 'Εταιρείας Νισυριακών Μελετών. 1974.

ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΣΑΛΟΥΜΑ: «'Ανάσταση 1967 και τό τρίπτυχο για μιá Δευτέρα Παρουσία». Ποιήματα. Με σχέδια Michael Winters. — 'Αρίων — Μελοδύρνη. 1974.

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

Τό γνωμοδοτικό συμβούλιο του 'Ελληνικού 'Οργανισμού Τουρισμού άποτελεσθηκε από τους κ.κ. Ν. Καβουνίδη, Αλ. Δαρδούφα, Μιχ. Πετρόπουλο, Στ. Σεφεριάδη, Πέτρο Χάρη, Δημ. Ζάννα, 'Ιω. Παλαιολόγο, Χρ. Κουλουβάτο, Β. Κουτσουέλλη και 'Ιω. Λάμπρου.

— Σέ έκτακτη συνεδρία της 'Ακαδημίας 'Αθηνών (18 'Οκτωβρίου) όμιλία του 'Υπουργού 'Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων 'Ακαδημαϊκού κ. Νικ. Λούρου με θέμα «Παγκόσμιον κίνημα διά την εύθονην της 'Επιστήμης».

— Πρόεδρος της 'Εφορείας της Στέγης Καλών Τεχνών και Γραμμάτων διορίστηκε ό κ. 'Αγγελος Βλάχος. 'Η προεδρία αυτή είχε προταθεί από τό ύπουργείο Πολιτισμού και 'Επιστημών στον κ. Μιχ. Δ. Στασινόπουλο, πού, φορτωμένος από πολλή εργασία, δέν μπόρεσε να την δεχτεί.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ Κ' ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Με την πολυήμερη άπεργία των τεχνικών Τύπου, δέν είχαμε εφημερίδες. Δέν έχει και η στήλη αυτή να σχολιάσει παρά τά περιεχόμενα των περιοδικών.

— Στή «Νέα Σκέψη» (τεύχ. 'Οκτ.) λογοτεχνικά και κριτικά κείμενα των κ.κ. Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, Μάσμη Δ. Κλάρα, Μιχάλη Περάνθη, Κώστα Παπαπάνου, Στέλιου Ζαχαρόπουλου, Δημ. Κ. Παπακωνσταντίνου, Χρήστου Ν. Κουλούρη, τής κ. Δέσποινας Πατρινού κ.ά.

— Στή «Ναυτική 'Ελλάδα» (τεύχ. 'Οκτ.) άρθρα και σύντομα μελετήματα των κ.κ. Γ. Καραγιωργα, Πέτρου Χάρη, 'Ανδρέα Καραντήρη, Ι. Μ. Χατζηφώτη, Π. Κριναίου, Σπ. Παναγιωτόπουλου κ.ά.

'Ελάβαμε, άκόμη, «Δελτίον Φορολογικής Νομοθεσίας», «Сургуз То-Дау», «Τό 'Ελληνο-Καναδικό Βήμα», «'Ορθόδοξον Παρατηρητήν», «'Επιθεώρησιν Χωροφυλακής», «Τά Θερμιά», «Κερκυραϊκά Νέα», «'Εφημερίδα της Κορίνθου», «Νέα 'Εποχή» Κατερίνης, «Δωδέκατη 'Ωρα», «Κέρκυρα», «Περιοδικόν Στεγαστικού Ταμείου τής Λάρισας (29 Σεπτ.)», με όλόκληρη αίτιολογη φιλολογική σελίδα, «Φιλολογικόν Κόσμον-Οίκονομολογικήν», «'Ελληνικόν 'Ερμυρόν Σταυρόν Νεότητος», «Κορινθιακά Χρονικά», με κριτική των νέων βιβλίων από τον κ. 'Αγγελο Φουριώτη στη φιλολογική του σελίδα, «Πρωτόν Λόγον» Τρικάλων, με τακτική φιλολογική σελίδα (έπιμελητής ό κ. 'Αχ. Γρ. Καρανάσιος), «Πανευρωπαϊήν- 'Ελληνισμόν», «Συζητήσιον», «'Εθνικήν 'Ανασυγκρότησιν», «Πάτρον» και «Καθολικήν».

Ω.

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

20 'Οκτωβρίου

κ. Β. Λιάσκ. 'Ενταύθα. Θερμότατα εύχαριστούμε για τό εγκάρδιο γράμμα. Μας γύρισε σε τόσο καλοθύμητα χρόνια! — κ. Γ. Κ. α μ. 'Ενταύθα. 'Η δ)ση της κ. Ε. Κ. είναι: Prof. Eva Kopp — Fernprosta SUR — 00144, Roma — Italia. — κ. Δημ. Γαλ. 'Ενταύθα. Εύκολοι στίχοι, προπάντων στο «99%» και στο «'Η χούντα στην έκκλησία». — κ. Γιάν. Βαρδ. Καλύτεροι οι νέοι στίχοι σας. Κι άκόμα πιό καλό τό γράμμα σας, πού δείχνει μετριοπάθεια και σύνεση. — κ. Κ. Ψάλ. Συμφωνούμε με την ιδέα των λίγων στίχων σας. Θα τό δητε και στο χρονικό του τεύχους τούτου. — κ. Ν. Τ. Ζ. 'Ενταύθα. Πρωτιμούμε τη «Μονή» και την κρατούμε για ένα από τό ερχόμενα τεύχη.

H «ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ»